

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

94 / 1

ORSZÁGÉPÍTŐ

2	Beszélgetés Loydl Tamással a község- és városfejlesztésről <i>Gespräch mit Tamás Loydl, Hauptabteilungschef über Fragen der Dorf- und Stadtentwicklung</i>
BESZÉLGETÉSEK FŐÉPÍTÉSZEKKEL	
5	A kaposvári főépítész fórum, 1993. november <i>Gespräch mit Ortshauptarchitekten des Komitats Somogy</i>
11	Libickozma - részletek a környezettanulmány és fejlesztési koncepció szövegéből <i>Umgebungsstudie und entwicklungsplan in Libickozma</i>
12	A Más Mozaik Kulturális Egyesület kékedli ifjúsági házának bővítési terve <i>Ergänzungsplan des Jugendhauses der Kulturvereinigung Más Mozaik</i>
AZ IVÁNCSAI GAZDASÁG	
13	Rédli László Magvetéstől a kovászig <i>Von der Saat zum Sauerteig - über die Vorgeschichte der biologisch-dynamischen Wirtschaft in Ivánca</i>
14	Gottfried Gelger Jelentés a magyarországi biodinamikus kezdeményezésről <i>Bericht über die Initiative der biodinamischen Wirtschaft in Ungarn</i>
17	Csákány Béla Objektíven a mezőgazdaságról <i>Brief über die Problemen der Landwirtschaft</i>
A SZERVES ÉPÍTÉSZETRŐL	
18	Kampis Miklós De architectura organica <i>Über die organische Architektur</i>
20	HANS SCHAROUN 1893-1972
23	Helyes Gábor Gondolatok a Láncídról <i>Gedanken über die Kettenbrücke</i>
28	Molnár Géza Az ártéri gazdálkodás - a Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja IX. (befejező) rész - Kezünkben a jövőnk? Die Wirtschaft des Überschwemmungsgebiet IX. (letzter) Teil - Ist die Zukunft in unseren Händen?
34	Billárd 1/2 10 kávézó belsőépítészeti terve <i>Plan für das Café Biliard 1/2 10</i>
35	Takács György Babba Márta II. (befejező rész) <i>Eine weiterlebende, uralte Tradition, über den Ursprung der heidnischen Göttin - II. Teil</i>
42	Drezda, ifjúsági ház terve <i>Plan für das Jugendhaus in Dresden</i>
43	Bankó András Sebestyén Márta Márta Sebestyén, Sängerin, Kapitel aus der Neuerscheinung "Muzsikás évtizedek" - über die Volksmusikensemble Muzsikás
47	Székely György A kisgyerek zsenialitása <i>Die Genialität des Kleinkindes</i>
50	A szent vikárius és az ördög - breton legenda <i>Der heilige Vicarius und der Teufel - Volkslegende aus Bretagne</i>
51	Nemzetközi konferencia a szerves építésze-tről - tájékoztató <i>Information über die Konferenz des IFMA, Dornach, 1994</i>
52	Makovecz Benjámín Ábrázoló geometria <i>Darstellende Geometrie</i>
53	Gyöngyössi János A várépítő székelység - a "Székely templomerdők" c. könyv egy fejezete <i>Kapitel aus dem Buch "Szekler Kirchenburgen"</i>
55	Gyermek szívsebészeti kórház tanulmányterve <i>Studienplan für eine Kinder-Herzenchirurgie</i>
56	HÍREK <i>Nachrichten</i>
58	Kós Károly Új építőművészet - jegyzetek a XII. nemzetközi építészeti tervkiállításához <i>Neue Baukunst - Bericht über die XII. internationale Architektur-Ausstellung in Budapest, 1930.</i>
60	Az UNESCO világörökség-listájára került Szepesvár, Berethalom, Selmecbánya <i>Auf der UNESCO kulturellen Erbschaft-Weltliste: Spišský hrad, Biertan und Banska Stiavnica</i>

A borítón a lónyabányai római katolikus templom, Pásztor Péter terve, a hátlapon a régi mostari híd, melyet 1566-ban építettek a török Hajrudin tervei szerint, és 1993. november 9-én bombáztak le. *Auf dem Umschlag: Römisch-katolische Kirche in Lovinabaňa, Slowakei. Architekt Péter Pásztor. Rückseite: Alte Brücke in Mostar (gebaut in 1566. - zerstört in 1993.)*

E szám megjelenését a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, az Országépítő Alapítvány, és a Kós Károly Alapítvány támogatta. A folyóirata rendszeres támogatói a Kós Károly Egyesülés tagszervezetei: AXIS ÉPÍTÉSZIRODA Kft., BOKOR Kft., DÉVÉNYI és TÁRSA Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., KAPOSTERV, KÖR ÉPÍTÉSZSTÚDIÓ Kft., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., MAKONA TERVEZŐ Kft., PAGONY TÁJ- és KERTÉPÍTÉSZ Kft., PARALEL Kft., SÁROS és TÁRSA Bt. és TRISKELL Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ, a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány, 1074 Budapest, Barát utca 11. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: a Kós Károly Alapítvány címén, telefon: 2023-837, üzenetregizitő: 1417-823. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budakeszi. ISSN 0966-0069 Számunk előfizethető a mellékelt csekken, egy szám ára hírlapárusoknál és könyvesboltokban 250 Ft, előfizetőinknek 220 Ft.

A GERÉBI TALÁLKOZÓ ANYAGÁBÓL BESZÉLGETÉS LOYDL TAMÁSSAL

A Kós Károly Egyesülés decemberi konferenciáján különösen nagy érdeklődést váltott ki Loydl Tamásnak, a BM Településfejlesztési és Kommunális Főosztálya vezetőjének többórás előadása, pontosabban szabad beszélgetés keretében feltett kérdésekre adott válaszai. A város- és községrendezés múltjával, időszerű kérdéseivel és lehetséges útjaival foglalkozó beszélgetés alapvető és általános ismerethiányra hivat a figyelmet, fontosnak véljük a részletes ismertetést részben az előadó témavázlata, részben a vele folytatott 1994. február 2-i beszélgetés alapján.

Loydl Tamás 1963-ban kezdte el városépítési gyakorlatát az akkori tanácsi keretek között Budapesten. Még módja volt együtt dolgozni azokkal a régi szakemberekkel, akik a háború előtti tapasztalataikat, munkamódszereiket, szemléletüket alkalmazták mindennapi munkájukban. 1964-ben vált törvényben is megfogalmazott formában egyeduralgóvá az az új szemlélet, amely máig meghatározza az építésügy mai rendszerét, és súlyosan deformálta a községek és városok képét is. A 60-es évek közepétől Loydl Tamás a VÁTI-ban dolgozott tervezőként, a nyolcvanas évek elejétől a tudományos osztály kutatójaként. Itt alapozta meg elmélyült ismereteit többek közt a hazai építésügyi jogtörténetéről abban az időben, amikor a kutatási eredmények hol nyilvánosság elé kerültek, hol pedig nem. A hivatalos szakmai állásponttól eltérő vélemények vagy nem kaptak teret, vagy elfojtották azokat.

1987. és 1991. között Afrikában dolgozott, hazatérve a Belügyminisztériumban helyezkedett el, minthogy itt látta a legtöbb reményt a településfejlesztéssel kapcsolatos új szemlélet hatékony kialakítására és meggyökereztetésére.

Loydl Tamás 1985. januárjában fejezte be "A hazai város- és községrendezés történeti fejlődésének főbb szervezési jellemzői" című tanulmányát, mely összefoglalja a közigazgatási szervezetben és jogrendszerben a kiegyezés és az 1980-as évek között bekövetkezett főbb eseményeket és változásokat. Ez a tanulmány már 1985-ben megfogalmazza az önkormányzat létrehozásának szükségességét; a város- és községfejlesztés feladatait. A két meghatározó jelentőségű törvényt (1937. VI. tc. a városrendezésről és az építésügyről, és az 1964. III. tv. az építésügyről) e tanulmányból vett részletek segítségével mutatjuk be:

Az 1890-es években mozgalom indult meg, mely a városokat közelebb hozta egymáshoz. Bizottság jött létre a Magyar Városok Szövetségének előkészítésére, mely 1906. június 5-én tartott ülésén határozatot hozott a Városok Lapjának megindítására. A városi törvényhatóságok 1906. augusztus 23-án Pozsonyban értekezletet is tartottak. Bárczy István székesfővárosi polgármester - aki első zászlóvivője volt a városi szervezkedési mozgalomnak - az 1909. május 21-én megtartott Magyar Városok Országos Kongresszusa első ülése előtti évben már megfogalmazta, hogy "A városi élet fejlődése olyan fokozott követelményeket támaszt a városok igazgatásával szemben, hogy csak az összes városok szolidáris együttműködésével, a legalaposabb tájékozódással biztosítható a magyar városok jövője."

(...) A huszas évek elején ismét megélenkültek a városi önkormányzati törekvések, de elsősorban a trianoni területvesztés sokkhatása miatt csak 1919-ben fogadta el törvényhozás a közigazgatási rendezésről szóló XXX. tc.-et. A törvény szerint a város törvényhatósági bizottsága választott tagokból; a szakigazgatás és a társadalmi érdekcsoportok képviselőiből, és egyes törvényhatósági tisztviselőkből állt. A tagok mintegy harmada a legtöbb adót fizetők sorából, kb. harmada az összes választható közül került megválasztásra, míg a fennmaradó hányad a szakigazgatás, a különböző érdekcsoportok képviselői, és a hivatali állásukból eredően tagnak számítók sorából került ki. A jogfolytonosságot az örökös tagok intézménye biztosította. A törvényhatósági városokban a kisgyűlés intézménye jött létre, ezzel egyes ügyek gyorsabb és szakszerűbb intézése vált lehetővé. A rendezett tanácsú városok régi kívánsága volt, hogy külön kell választani a vármegyei és a városi közigazgatás szervezetét; a fejlettebb városokat ki kell vonni a vármegyék felügyeleti jogköréből.

A törvény alapján a belügyminiszter bizonyos esetekben a fejlettebb megyei városokat kivehette a vármegye vagyonszolgálati hatósága alól, és közvetlenül a belügyminiszter felügyelete alá helyezhette. Annak ellenére, hogy a városi önkormányzati kiteljesedés felé tett számottevő lépést jelentett e törvény, a városoknak ez mégis kevés volt. "Sajnos, e reform is legnagyobb részt csak a közigazgatás alaki részével, az eljárással foglalkozik, ezt iparkodik egyszerűsíteni, ellenben többé-kevésbé mellőzi annak anyagi részét, magát a közigazgatási jogot amely pedig a maga komplikált szerkezetével és rendezetlenségével, valamint elavult intézkedéseivel a legnagyobb mértékben rászorult volna a gyökeres reformra" - állapította meg Lukács Ödön.

Miközben a városi önállóság ha lassan is, de növekedett, biztosítva ezzel a városok fejlesztésének és rendezésének társadalmi-gazdasági kereteit és feltételeit; az igazgatásban elvált a városrendezési és építésügyi hatósági és a középítészeti tevékenység. Az első - építésrendezési - feladatkört az önkormányzati szervek látták el a belügyminiszter felügyelete alatt, míg a középítészeti magasépítészeti állami teendőivel az illetékes minisztérium - Kereskedelemügyi, Földművelésügyi, Népjóléti - foglalkozott. 1931-ben a magasépítési ügyek koordinálását a kereskedelemügyi, majd 1936-tól az iparügyi miniszter vette át.

A városok és községek mindinkább sürgették az építésügyi, valamint a város- és község szabályozási és rendezési szabályok és eljárások korszerűsítését reformját.

(...) Úttörő munkát végzett Harrer Ferenc és Warga László, aki a tűzvész után előkészítette a Gyöngyös város újjáépítéséről szóló 1918. évi XII. tc.-et. Ez mintául szolgált a későbbi hazai törvényeknek.

(...) A városrendezés területén mérőföldkönek számító 1937. évi VI. törvénycikk és az utána eltelt hét esztendő továbbfejlesztette hazai városrendezésünket.

(...) "A törvényjavaslat lényege az, hogy minden várost határidőn belül általános és részletes rendezési terv megállapítására kötelez, a rendezés foganatosítása érdekében megszabja az építési telkek alakításának szabályait, s a szükséges kisajátításokra kielégítő lehetőséget nyújt; azután a helyes építkezés szabályainak is megfelelő alapjait rakja

le, végül gondoskodik a törvény végrehajtásának költségeiről" - foglalta össze Zubriczky József dr. a törvény lényegét.

A törvény városrendező elődeink munkájának jelentős elismerését képezte, amit még csak fokozott az, hogy a kapitalista Magyarországon jött létre abból a célból, hogy a városi közösség érdekeit védje. A törvény alaposan előkészített volt és előretökélő, korszerű szemléletét méltó módon igazolja, hogy - bár hazánkban alapvető társadalmi és gazdasági változások zajlottak le - több, mint negyed századot meghaladóan, kismértékű módosítással érvényben volt, és a városrendezési munka alapját képezte.

A törvény négy fejezete:

- városrendezés
- telekfelosztás, telekhatárrendezés, telekátalakítás, kisajátítás
- építésügy
- vegyes rendelkezések

Az első fejezet a magyar városrendezés keretét szabta meg, az elvégzendő teendők: a városfejlesztési terv megállapítása, a városias kialakításra szánt területek meghatározása és annak vízszintes és magassági felmérése, az általános és részletes rendezési terv megállapítása, és teleknyilvántartás vezetése. (...) Az általános és részletes rendezési tervet, valamint a városias kialakításra szánt területet Budapestre és környékére a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, más törvényhatósági jogú városokban a törvényhatósági bizottság, megyei városokra és községekre pedig a képviselőtestület állapította meg. Az általános rendezési terv és a városias kialakításra szánt terület kormányhatósági jóváhagyásra szorult.

A törvény második fejezete a telekfelosztás szabályozásával meg kívánta akadályozni, hogy telekosztások járható utak és közművek építése nélkül ne történhessenek. A város beépítésre kijelölt területén és az ezen kívüli területen, ha 800 négyszögölnél kisebb telek keletkezett, minden telekosztást hatósági engedélyhez kötöttek, melyet törvényhatósági és megyei városokban polgármester, kis- és nagyközségekben a járási főszolgabíró adott ki.

(...) A törvény harmadik, az építésügyről szóló fejezete a magántulajdont tovább korlátozta a közösség érdekében azzal, hogy az építések hatósági engedélyhez kötötte, ennek megadását pedig több feltételhez.

A vegyes rendelkezéseket tartalmazó negyedik fejezet számos fontos kérdésben hozott döntést. A törvény biztosította saját megvalósításának pénzügyi és jogi kereteit. A közületek a városrendezési törvény megvalósulásával felmerülő kiadások fedezésére külön közszolgáltatásokat szedhettek, a telektulajdonosokat, amennyiben telkük rendezési terv alá esik, a telek értéke arányában a rendezés költségeihez - útburkolás, közműépítés, stb. - és a fenntartás költségeihez való hozzájárulásra lehetett kötelezni. A törvény a közcélú városfejlesztés- és rendezés anyagi háttérének növelésére adott lehetőséget, megerősítve az önkormányzati szintű telekpolitika pozícióit, de megerősítette a "betterment" (értékemelési járuléka), a telekértékesítési és városrendezési alap intézményét is. A kényszerítő eszközök sorában a rendezési, kihágási és különleges bírságolási eljárások szerepeltek.

(...) Az 1937. évi VI. törvény alapján az ország városainak rendezését el kell kezdeni; a felméréseket, vizsgálatokat elvégezni, a városfejlesztési programokat és az általános, majd fokozatosan a részletes rendezési terveket kidolgozni. Az általános rendezési terveket a törvény hatálybalépésétől számított hat év alatt kellett elkészíteni és

megállapítani. A részletes rendezési terveket az általános rendezési terv jóváhagyása után kellett megállapítani, és pedig a már beépített területre vonatkozóan két év alatt.

(...) A törvény alapján megindult városrendezői munkában a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a székesfővárosi közigazgatás járt az élen. A fővárosnak 1940-ben már részletesen kidolgozott városfejlesztési programja volt, a városigazgatás, a városfejlesztés irányelveit már megállapította.

(...) Vidéki városaink is - noha a világháborút megelőző politikai és gazdasági helyzet kedvezőtlen volt - megkezdtek a törvény végrehajtására irányuló munkát. Kiemelkedő szerepet játszott Szeged városa, ahol az árvíz utáni újjáépítés megteremtette az újabkori városrendezés alapjait. Dr. Pálffy-Budinszky Endre szegedi városrendezői tevékenysége kiemelkedőnek volt mondható. Az általános rendezési tervek övezeti terveinek készítési módszerére a szegedi terv szolgált mintául.

(...) Az 1964. évi III. törvény alapvetően az Építésügyi Minisztérium és szervezeteinek szempontjait, és kialakult - sokszor szövevényes, rendkívül bonyolult ágazati érdekek érvényesülését kívánta biztosítani a létező körülményekre és feltételekre való tekintettel, mindamelllett egyes vonatkozásokban a 37. évi VI. tc.-től eltelt közel 25 éves tapasztalat eredményeit is fel tudták használni.

(...) A törvény a központosított állami mindenhatóság építésügyének totális átfogására törekedett, de ezeket differenciálni volt kénytelen nemcsak a tulajdoni viszonyok, de még szervezetek szerint is. A törvény egységesen és átfogóan szabályozta "az építésügyi igazgatást, valamint az állami szervezeteknek, a társadalmi szervezeteknek, a szövetkezeteknek, más jogi személyeknek és az állampolgároknak az építésüggyel kapcsolatos alapvető jogait és kötelezettségeit."

A törvény az építésügyi igazgatás körébe sorolta többek között "az építés tervezésre vonatkozó tervezési szerződés és díjszabás rendszerének megállapítását", de a "kivitelezés vállalati feltételeinek és az építési szerződés valamint az építőipari költségvetés és árvetés rendszerének megállapítását", vagy az "építésügy körébe tartozó kutatás és kísérletezés célkitűzésének megállapítását" továbbá az "árszabályozási hatáskör gyakorlását" az "építőipari szerelvények tipizálását", de még a "belterületi fásításra és parkosításra ... vonatkozó szabályok megállapítását, érvényesítését és alkalmazásának ellenőrzését" is.

A városrendezés hazai fejlődése szempontjából a törvény több új vonást hordozó második fejezete a területrendezés. 1964-ig hazai városrendezési gyakorlatunk és törvényhozásunk a város- és községrendezést ismerte, amely a város és község települési, városias kialakításra szánt területének, belterületének épített környezeti alakítására, jobbítására terjedt ki. A területrendezésen konkrét műszaki jellegű változtatást, mint például földmunkák végzése, stb. - értett a szakterület; a területet mint síkbeli fogalom rendezését másképp nem értelmezte.

A törvény a megelőző két évtized hazai tapasztalatain és jogszabályaira támaszkodva a regionális tervek rendszerét kodifikálta, mely tervek léptéke az országtól a megyéig, valamilyen szempontból összefüggő terület egységekre terjedhet ki. A törvény a városok és községek rendezési feladatainak elvégzéséhez rendezési programot, és rendezési tervet ismer. Ellentétben a csaknem napjainkig tartó tényleges gyakorlattal és ágazati irányítással, hazai törvényalkotásunk mindig elválasztotta a program és a terv készítését. Ennek ellenére a városi és községi - gazdaságilag is - füg-

getlen önkormányzatok hiánya, az erősen központosított tervezési struktúra, az ágazati mindenhatósági törekvések és a központosított tervezőszervezetek érdekei egyértelműen a program tervbe olvasztását segítették elő.

(...) A tervezés gépezete beindult, és a 60-as évek végén, a 70-es évek elején sorra készültek a városok általános rendezési tervei. Alapvető jellemzőjük egy nagyobb távlat holisztikus képének felvázolása, a területfelhasználás, műszaki létesítmények nagyléptékű statikus állapotterve, melyet logikai úton képzett és a megvalósítás ésszerű sorrendjét tartalmazó ütemezési javaslat egészített ki. Azért is, mivel a tervek társadalmi és gazdasági információbázisa korlátozott volt, a települési valóságtól elszakadva egy kívánatos - de gyakran sokatigérő - jövőképet ábrázoltak, a gyakorlat számos vonatkozásban túlhaladta őket, vagy ellentétbe került velük. A városrendezési tervezést, jóváhagyást számos ágazati jogszabály befolyásolta.

(...) A központi tervezőszervezet csaknem hatszáz főre fejlődött fel, nyomdagépei ontották a "városépítési koncepciókat", a regionális és megyei tervezőszervezetek, ha sokszor óvatosabban is, de a főhatóság által is támogatott központi tervezésfejlesztési irányt követték. Az Országos Tervhivatal és az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium között a területfejlesztés vonatkozásában hol erősödő, hol halkuló ellentét időközben állandósult, és emellett alig lehetett észrevenni, hogy a városok és községek önkormányzata, annak gazdasági feltételei, gondjai jószerevével alig jutnak érvényre.

(...) Az újabbbkori hazai város- és községrendezés történeti fejlődésének főbb szervezési jellemzőinek összefoglaló értékelése során megállapítható, hogy az eredményes város- és községrendezési tevékenység feltétele:

- a települések önkormányzata, a demokratikus jogokkal élni tudó és azokkal rendelkező lakosság,
- az önkormányzatoknak - az államszervezeten belüli - relatív függetlensége, gazdasági és gazdálkodási önállósága,
- a város- és községrendezés kompetenciaszférájának a települési épített környezetre történő értelmezése
- a tervező, jóváhagyó és végrehajtó szerv, a tanács szakmai megerősítése
- az épített környezet rendezése során eltérő érdekek - közösségi, csoport, szervezeti, egyéni, stb. - artikulálódnak, melyek közötti méltányos egyeztetés is a város- és községrendezés feladata, de ennek jogi és szervezeti garanciáinak a települési szint felett szükségese biztosítása.

A közel egy évtizede írt tanulmányból idézett rövid részletek inkább csak felhívják a figyelmet azokra az ismeretekre, amelyek megdöbbentő módon és mértékben hiányoznak a szakmabeliek tudásából. Zárolt, nyilvánosságra nem hozott, esetenként cenzúrázott anyagok voltak azok a teljesen politikamentes tanulmányok, folyóiratok, vitacikkek, jogszabályok, amelyek a civil társadalom működését, a városok és községek fejlesztését a szakma szemszögéből leírták. Ez a különös, mesterséges emlékeztető tehát mélyebb tanulmányokat tesz szükségessé, hogy a folyamatosság saját szakmai múltunkkal helyreállhasson.

Az elmúlt évtizedekben kialakult három szemléleti teher - a centralizáció, a szektorializáció és a tervezés fetiszizálása - még korunkban is jellemzi és sújtja szakterületünket; megszabadulni tőlük csak nehezen tudunk.

A centralizáció azt jelenti, hogy mindig mindent a

központból, felülről vártunk, hogy majd ott megmondják, megoldják, hogy a központtól várható a pénz, az ösztönzés, a terv, a jóváhagyás, ami nélkül tehetetlenek vagyunk. Hogy egy irányba kellett tekintenünk: felfelé, és másokhoz csupán annyi közünk volt, hogy ők is felfelé tekintenek.

A szektorializáció felbontotta az életet, annak megfelelően, hogy milyen az ágazati struktúra. az ágazatok között nem volt koordináció, információcsere, ágazati lobbyk szervezték a más érdekeket figyelmen kívül hagyó tevékenységet. Az élet szétszabdálása a területünkön nagyszerűen látható. Építettünk szülőotthonokat, mert szülni csak szülőotthonban lehetett, majd a szülőotthonokat nem tudtuk semmire sem használni. Az oktatást nem lehetett összehozni az egészségüggyel. Az egész problémától nem tudtunk szabadulni; a pénzügyi rendszerünk jórészt ma is a minisztériumi szektorok széttagoltságában működik.

A harmadik a tervezés. A tervezés, mint bálvány. Az egész országban mérhetetlen túltervezés folyt. Az elmúlt évtizedekben szerves része volt az életünknek, hogy a változást csak úgy tudtuk elképzelni, hogy az attól bekövetkezik, ha csinálunk egy tervet. A fejlesztési elképzelések során már szinte a fejlődéssel volt egyenértékű, ha megvolt a terv. És mindig újabb terv. Ez a mérhetetlen tervezés a tervezésből ered. Makroszinten gondolkodtunk, terveket csináltunk, és vártuk, hogy minden megváltozik. De ez nem nagyon jött be.

Óriási dolognak tartom az önkormányzatot. Mérföldkönek, és meghatározónak, hogy létrejöttek, azt, hogy a települések, vagyis a községek és városok ... (érdekes, hogy a település kifejezés a mi szakmánkban nem volt általánosan elterjedt: amikor bedobták a mindennapi szóhasználatba, akkor azt sugallta, hogy személyteleníteni, tárgyiasítani kell a világot, mert a településbe nem értjük bele az embert. A város, vagy község az lakóival együtt jelenti azt, ami. A régi jogszabály mindig ezeket a szavakat használta. Szóval betettük a törvénybe a települést, és ezzel valahogy kidobtuk az embert és a társadalmat. A város és a község szóban van valami erő, valami helyi közösség, a kisbíró, a polgármester.) Szóval megjelentek az önkormányzatok, a választott képviselők. Amíg nincs saját választott képviselő a városnak, községnek, addig csak beszélünk, cselekmény nincs. Mert az önkormányzat a gazda, a közösségi vagy tulajdonosa. Enélkül nem megy a dolog. Az önkormányzati törvénnyel beindult a mai társadalomban egy olyan folyamat, ami visszafordíthatatlan és meghatározó. Ez a folyamat mindent el fog söpörni. Ez az erő szervezetenként új, az emberek kényszerűen másként gondolkodnak. Itt elkezdnek kialakulni a tényleges közösségek. Persze ahhoz idő kell, hogy megalakuljon a helyi tűzoltózenekar, vagy más civil szervezetek, de így épül fel, egymást erősítve a civil társadalom.

Kitalálják, hogy hogyan kell a semmiből helyrehozni - például Hédervár templomát. Ha eddig volt valami, száz tanácselnök közül kettő, akkor kiemeltük a rivaldafénybe, központi támogatást kapott. De ez most mindenütt beindul, és ez csodálatos. Most mi itt a baj mégis, mi a szakma felelőssége? Nem tudok egyetérteni azokkal, akik centralizált és ágazati formában képzik el a szakmai támogatást. Már mondtam, hogy ez a szemlélet hogy működik.

A mi szakmánknak az a feladata, kötelessége, hogy odaálljon ezek mellé a választott testületek mellé, akiknek nincs megfelelő felkészültségük. Honnan lenne? Hogy várható el, hogy a most polgármesterré megválasztott, köztisztviselő álló négygyerekes sebész főorvos ahhoz ért-

sen, amit mi - a magunk szakmájában - harminc éve csinálunk? Mi lenne, ha nekem oda kellene állnom a műtőasztal mellé?

Az persze baj, hogy a szakértelem is részben ál-szakértelem, de még azzal, ami tényleg van, azzal sem akarunk odaállni. Nekünk nem az a dolgunk, hogy politikát csináljunk, hanem hogy odaálljunk a demokratikusan megválasztott politikus mellé, és szakmailag azt segítsük, tudniillik a dolog csak így működik, és minden szakma így érvényesül. Nem az a feladatunk, hogy centralizált vagy decentralizált szervezeteket hozunk létre, hanem hogy a településekben ott legyünk, amikor választ kell adni arra, hogy a vízmű teljes kapacitással dolgozzon-e éjjel, vagy ... azokra a szakmai kérdésekre, amelyekre más nem fog tudni válaszolni.

Lehet, hogy az elmúlt rendszerben ki lehetett jelteni egy kinevezett tanácselnökre, hogy nem áll a helyzet magaslatán, és nem oda való, de egy - mondjuk - 1200 lakosú község demokratikusan megválasztott pedagógus polgármesterére nem nagyon szabad kimondanunk, hogy nem tisztességes, nem jót akar, hogy nem képzett. Mellé kell állni, és nem kritizálni.

A kérdés: odament-e a szakma? Egy konkrét példa: a kistélepeleken sorra épültek új tornatermek, meg iskolatermek. Jenev Lajos csinált egy vizsgálatot, s kimutatta, hogy ennyi meg ennyi tornaterem nem jól épült. Tervezési, kivitelezési hibával. Mit mondjak én a miniszter úrnak, amikor megkérdi, miért van ez így? Ki a felelős? Talán a polgármester? Azt a tornatermet valaki megtervezte, és az szakember volt. Valaki engedélyezte, valaki megépítette; ez nem a szakma? Miért építette a szakma rosszul? Ki kérdezte meg azokat, akik részt vettek abban a mondjuk húsz százaléknyi, nem szerencsésen épült tornaterem létesítésében, hogy kinek csináltátok ezt? Hát ezt nekünk csináltátok rosszul! De miért? Hol van ilyenkor a szakma? Tanácsokat adni könnyű! De oda kell állni, és megcsinálni!

Még egy érdekes dolog, ami figyelemreméltó, hogy mi, kormányzati szinten a magunk törekvéseivel hogyan tudjuk befolyásolni a dolgokat? Egyáltalán: mit tudunk tenni? A mozgásterek, ugye, elég szűkösek. Különösen a kialakult pénzügyi, adminisztrációs rendszer mellett, vigyázva arra, hogy az intézkedéseket ne lehessen megtámadni, kivált ilyen átmeneti időben, amelyben most vagyunk.

Én azt tudom elmondani, hogy mi volt a Belügyminisztérium szakmai főosztályának a koncepciója. Amikor a kérdést feltették, két markáns dologgal kellett szembenéznünk.

Az egyik, hogy hiányzik a *középszint* az országban. Vannak települési önkormányzatok, a megyéknek is vannak bizonyos jogosítványaik, de lényegében a területi középszint hiányzik. Ezt mindenki tudja, Hogy miért? Egyet szögezzünk le: a választott országgyűlés ezt a törvényt 98 %-os támogatottsággal fogadta el. Lehet, hogy voltak politikai okai, de a lényeg, hogy ez a törvény így fogalmazódott meg. Ne mutogassunk egymásra: minden jelentős párt elfogadta. A problémák attól még megvannak. Rajtunk az elmúlt évtizedek terhe, benne vagyunk az átalakulásban, a struktúráváltásban, a tulajdonváltásban, jelentős a munkanélküliség, és mindezzel együtt kísérreljük meg fejleszteni a térségeket, a településeket. Hatékonyan kísérreljük meg felhasználni a központi - részben ágazati alapokra szabdaltnak - forrásokat, az önkormányzati, a vállalkozói és a lakossági erőket a helyszínen, miközben nincs középszintű koordináció. Az élet azonban nem áll,

nem állhat meg. A feszültségek általában ott keletkeznek, ahol az ellentmondások jelentősebbek; ez az ország keleti fele. Így szükséges volt valamit elindítani, elkezdődtek a Kelet-magyarországi programok, elsőként a legkritikusabb térségben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A kérdés szakmai oldalról úgy merült fel: képesek vagyunk-e olyan programot indítani, mely ellensúlyozni tudja a középszint hiányát. Úgy vélem, ez elsőként elég jól sikerült.

Amikor minderről beszámoltam Krakkóban az Európa Tanács szakmai kollokviumán, akkor meggyőződtem róla, hogy nem is vagyunk olyan ostobák. Mert ebben az egész Közép-Kelet-európai régióban senki nem csinált ilyet. Az országnak ez a térsége megmozdult, mint amikor az indító lökés után a golyó a lejtőn gyorsulni kezd.

Létrejött és erősödik a Kárpátok-Eurorégió, és megindultak az öt országra kiterjedő politikai és gazdasági integrációs folyamatok

A másik kérdés a főosztályunk előtt az volt, hogy mi a hazai *településfejlesztés* súlypontja, hol lehet és kell ebbe kormányzati szinten bekapcsolódni. Úgy tűnt, hogy ez a terület az infrastruktúra fejlesztése. Az első lépés az volt, hogy megnéztük: mi prognosztizálható? A GDP meredeken ment lefelé, tetszik-nem tetszik, aki ért hozzá, nem mondhat mást. Az ipari termelés ment lefelé. Ez történt az albánoktól a lengyelekig mindenütt. A mezőgazdaság? Ment lefelé. Így, ha van egy kis pénz, azt hová célszerű befektetni? Valószínűleg nem abba, ami megy lefelé. Mert az elnyel mindent. Ha a viszonylag kis pénzemet infrastruktúrára költöm, akkor olyan területre irányítom a forrásokat, ami nem a lemenő ágazatba tartozik.

Az volt a meggyőződésünk, hogy ebben a helyzetben az országnak ez a jó, és ezért érdemes dolgozni. Mert valószínű volt, hogy ha megvan az infrastruktúra, akkor hamarabb beindul az ipari fejlődés; anélkül biztos, hogy nem. Vagyis nem Tiszapalkonya, Leninváros, Kazincbarcika, hanem inkább Fehérgyarmat, vagy Szigetvár kapjon támogatást. Ahol a húzóágazatot képező kis- és középüzemek beindulásához megvannak a feltételek. Az átmenetnek eleve megvan az a sajátossága, hogy nő a zavarosban való halálszám. Az infrastruktúra az, amit nehezen lehet bevinni kft-be, nehezen lehet széthordani, megmarad közvagyonként a településeken. Nemcsak a műszaki, hanem a szociális infrastruktúrát is fejlesztettük, és úgy tűnik, ez volt a jó megoldás. Kezdetben nem nagyon hoztuk nyilvánosságra a részleteket, mert jó magyar szokás szerint számítani lehetett arra, hogy megfúrják. Mert működnek a különféle érdekek; ipari, mezőgazdasági, stb. - sokféle lobby van, és ha az ember sikerre akar vinni valamit, főleg átmeneti korban, jobb, ha kisebb lármát csinál. Az eredményt érdemes megnézni. Most voltam Újfehértón, nemrég lett város. 250 millióba került a gáz bevezetése, 150 millióba a csatornázási program. Lehet mondani, hogy ez jó, hogy erre költünk, vagy hogy nem jó - majd meglátjuk. De ez nem a *központ* csodája. Benne volt az Országgyűlés azzal, hogy megszavazta a céltámogatást, benne voltak a kormányzati szervek, akik ezt a vonalat tartották fontosnak. Vastagon benne voltak az önkormányzatok, meg a lakosság. Az az áldozat, mikor egy szabolcsi munkanélküli család befizet 30.000 forintot, hogy közműve legyen! És nemcsak magának hozza ezt az áldozatot, hanem a településnek! Akkor bejön az osztrák vállalkozó, mert van energia, ami nélkül nem lehet egy kisüzemet beindítani. Ez az elmúlt három évben a kisebb települések vonatkozásában nagyon jól bejött.

Ezeket a folyamatokat kell beindítani, erősíteni, támogatni koordinációval, programokkal a különféle bizottságokon belül, ágazatok között - benne vagyunk a különféle bizottságokban - néha keményen nyilatkozva, néha érvelve, hogy ez a folyamat mehessen tovább.

Megpróbáltunk az önkormányzatok segítségére lenni, amennyire erőinkből telik. Beindítottuk a Településfejlesztési Füzeteket. Most jelent meg a nyolcadik füzet, amit minden polgármester megkap. Nem az a lényeg, hogy a centrumban mi hangzik el, hanem az, hogy aki ott, a községben egy temetőt üzemeltet, annak kell tudnia, hogy mit csináljon. Mi az eredmény? Jönnek a levelek, egyházaktól, iskoláktól. Itt van a városszövetségekről szóló kötet. Hát azt ma kevesen tudják, ami ebben van. Nem a nulláról indulunk! Ez itt a saját múltunk, ez a magyar gyökér. Ezek a dolgok valahol mégis benne vannak az emberek agyában. Mert amikor előveszed a valamikori Városi Szemlék, azok a cikkek mind ide szólnak, erre az országra érvényesek. De a régi városrendezési szabályzatok persze ugyanígy.

A füzeteket nem a tervezőknek csináljuk, hanem az önkormányzatoknak. Ahol nincs ott a szakmai segítség, ott legalább így adjunk választ. De a megoldás a szakma jelenléte. A települési főépítész. A KTM területi főépítész rendszerével mi nem értünk egyet, mert ez önmagában egy centralizált hálózat. Az én számomra a főépítész az a települési önkormányzat főépítésze. Aki ott van a helyszínen, és ott ellátja azokat a műszaki feladatokat, amiket kell. Ennek van jogállása, ott van mögötte a választott önkormányzat. Ő lehet az igazi partner. Ha külön ágazati szervezet működik, akkor a szakértelem egy részét elvonom az önkormányza-

totól, és a helyi gondokon nehezebb közvetlenül segíteni. Az építész menjen bele a problémákba, igaz, hogy az kényelmetlenebb.

Ha idejön tárgyalni mondjuk Heidelberg főépítésze, az igen, az Valaki. A szakmát az jelenti, aki maga gyakorolja, és Heidelberg főépítésze a Szakember. Az ő véleményére adok. Miért kell nekünk az önkormányzati főépítészt lebecsülnünk? Mert soha nem lesz megbecsülve, ha mi magunk nem tartjuk a legtöbbre a szakmán belül. Például Kőszeg város főépítésze: hát számomra ez a szakmai csúcs. Minden támogatást meg kell adni neki, szerezzen nemzetközi tapasztalatot, nézze meg, hogy külföldön hogy csinálják, és ha jól csinálja otthon, akkor kapja meg a legnagyobb elismerést, akár a minisztérium részéről, hogy környezete lássa a munkája iránti szakmai megbecsülést és tiszteletet!

(összeállította Gerle János)

A Településfejlesztési Füzetek eddigi kötetek témái:

1. Szállítási fuvardíj megállapítása - 2. Települési folyékonyhulladék kezelése - 3. Települési szilárdhulladék kezelése - 4. Temetők fenntartási kérdései - 5. Raj és rezgés elleni védelem - 6. Levegőtisztaság védelme - 7. Távhőszolgáltatás - 8. A magyar városszövetségek története

BESZÉLGETÉSEK FŐÉPÍTÉSZEKKEL

1993. november 17-én dr. Szabó Tünde megyei főépítész kezdeményezésére összeült - immár többedszer - a Somogy megyei főépítész fórum Kaposvárott. A szomszédos megyékből is meghívott főépítészekkel kibővített találkozók a főépítész tevékenység összehangolását, a tapasztalatcserét, egyes témák részletes megbeszélését teszik lehetővé.

A fenti témának az adott időszíntérrel, hogy megjelenjen a *Módszertani útmutató az építészeti értékek helyi védelméről Somogy megyében* című kiadvány, amely részletes javaslatot tesz az értékvédelem jogi szabályozására. Ugyancsak 1993. őszén jelent meg a Zala megyei Szentgyörgyvölgyön tartott, az építészeti örökség megőrzésével foglalkozó konferencián elhangzottakat összegző füzet. A védelem módszertanának kidolgozása azért sürgetően szükséges, mert "... A helyi védelem kimondása, a védelem módjának, eszközeinek meghatározása a helyi önkormányzat feladata és felelőssége (...) Ezt indokolja, hogy az önkormányzatok ismerik legjobban, melyek az igazi megőrzésre méltó építészeti, települési és környezeti értékek. Kezükben van olyan alkotmányos eszköz, hogy a településrendezési tervet ők készíthetik el, ők hagyják jóvá; az önkormányzatokról szóló törvény a helyi önkormányzat kiemelt feladatai közt sorolja fel a természetes és az épített környezet védelmét.

Az ott élő emberek ereje és igénye az, ami a helyi értékek feltárását és védelmét mozgatni tudja, és ez adhatja az önkormányzatoknak a feladatellátás biztosítékát. A helyi védelem jelentősége éppen abban áll, hogy a közösség aka-

ratát és törekvését fejezi ki, a lokálpatriotizmust és identitástudatot erősíti, és ezáltal hat a település fejlődésére."

A szentgyörgyvölgyi konferencián elfogadott felhívás többek között az alábbiakat tartalmazza:

"A részletes települési és építészeti értékvizsgálatok elkészítése - az ezek eredményeit felhasználó és érvényesítő településrendezési tervek és helyi szabályozási előírások - az állami és önkormányzati tulajdonban lévő értékes építészeti örökséggel való tudatos és példaadó gazdálkodás - a helyi kezdeményezések előmozdítása és támogatása, mind olyan eszközök, amelyek lehetőséget biztosítanak az építészeti örökség megőrzésére."

A főépítész fórumot Szabó Tünde vezette be. Elmondta, hogy Somogy megyében 540 épület áll országos vagy helyi védelem alatt, de további mintegy 4000 épület igényelne az értékeit megőrző gondoskodást. Ezekről részletes adatok állnak rendelkezésre. Az értékek megóvását egyedül a helyi védettség pontos szabályozásával lehet majd megoldani, ezért volt szükséges a módszertani útmutató kidolgozása (Baranya megyében már évekkal ezelőtt készült ilyen, Somogyban pedig a mostani az 1990-es javaslat módosított változata), hatósági-szakmai egyeztetése, és valamennyi település polgármesteréhez való eljuttatása. Somogy megyében a műemlék-, környezet- és településvédelem szervezete, összehangolása hosszú idő óta jól működik; országos összehasonlításban egyedülálló.

A Megyei Környezetvédelmi Bizottság szervezésében

és támogatásával több kisközségben megindult a részletes település-értékvizsgálat. A Pollack Mihály Építőipari Főiskola hallgatói elkészítették Libickozma, Somogyderecske és Kisbajom helyi értékek védelmén alapuló fejlesztési tervét, amely javaslatokat tartalmaz az egyes védendő épületek szükséges felújítására, átalakítására.

Létrejött a Somogy megyei Önkormányzatok Területrendezési Társulása, amely további segítséget nyújt Nagyberény, Mágocs, Karád, Andocs felmérésének folytatásához. Részletes fejlesztési javaslatokat is tartalmazó tájvédelmi vizsgálat készült a holládi Bari-hegy körzetéről (Rác Tamásné - Magház BT., és Bárándi Tibor, Fehér István - CÉH)

Hozzászólásaikban a megjelent főépítész (a megyében tizenkét kinevezett főépítész dolgozik, közülük három maradt távol) saját tapasztalataikról számoltak be.

Hubay Sándor (Nagyatád): A védendő épületek számához képest nagyon kevés a jogszabályban védett. A helyi sajtó hetenként mutat be egy-egy értékes épületet a lakosságnak, és ismertetésüket különféle helyi emlékekkel folytatják.

Bubla Zoltán (Keszthely): 1987-ben készült el a városi értékvizsgálat, ennek eredménye egy műemléki értékvédelem alá eső terület kijelölésével együtt belekerült a részletes rendezési terv előírásai közé. A lakosság és a városi vezetés érdeklődése és együttműködési készsége lanyhul. Jó példa Vác, ahol az önkormányzat műemlékvédelmi célokra jelentős összegeket biztosít.

Szabó Tünde: Az épített értékek védelme mellett a tájvédelem kérdéseit is szabályozni kellene, és ez egyelőre jogilag rendezetlen. Keszthelyen volt a közelmúltban - Európában elsőként - egy egyhetes tájvédelmi konferencia, ami ezzel a kérdéssel ezzel foglalkozott.

Szilágyi Domokos (KTM-ÉM Dél-dunántúli területi főépítési iroda): A minisztérium is kiemelt fontosságot tulajdonít a helyi védelemnek. Felerészt minisztériumi támogatással készültek el az említett települési értékvizsgálatok.

Különösen fontos, és nehezen általánosítható feladat a sajátos településszerkezet védelme. Az egyes értékeken is túlmutató jelentősége van a hagyományosan kialakult utcarendszer, beépítési rendszer megtartásának; ezt az OÉSZ általános előírásai nem tudják biztosítani. Az OÉSZ 6. paragrafus 2. bekezdése lehetővé teszi a helyi építészeti szabályozás érvényesítését; ezt az egyedi szabályozást az egyes rendezési tervekben meg kell határozni.

Az épületek védelménél lényeges annak pontos leírása is, hogy mi az, ami védendő. A műemléki szempontokat a tulajdon védelmével, a korszerűsítés szempontjaival összhangban kell meghatározni a megfelelő tájékoztatás kíséretében, hogy a védelem eredményes lehessen.

Szabó Tünde: Baranyában népszerűvé vált egy pályázat: "legyen szebb a mi falunk". A községek szándéknyilatkozatot adnak egy önerőből megvalósítandó tervre, melyet - ha elvégezték - értékel a zsűri. A jelképes jutalom - 100.000 forintot osztottunk ki a 33 nyertes között - ellenére sok a lelkes érdeklődő.

Virányi István (Kaposvár): Az értékvizsgálatok ugyan szép dokumentációk, büszkék lehetünk rájuk, de semmi hasznuk, ha nincsenek meg azok az intézményes keretek, melyek a szakmai javaslatokat érvényre juttatják. Sajnos elképesztő dolgok történnek: a táj különösen veszélyben van. Semmilyen korábbi védelmet, szabályozást nem vesznek figyelembe az új parcellázásoknál, és a kárpótlási földek osztásánál. Kudarcba fulladtak az egyeztetési kísérletek, mert a kárpótlási hivatal nem fogadja el a tájvédelem

legelemibb szempontjait sem. Mezőgazdasági művelésű területen tizenkét méter széles parcellákat osztogatnak. A 67-es út Kaposvárról kivezető szakaszán, ahol tájvédelmi okokból építési tilalom van, hogy a Kaposvár számára rekreációs lehetőséget jelentő tó vizének tisztaságát megőrizzük, építési telkeket parcelláznak!

Szabó Tünde: Most az erdők felparcellázása következik, és csak miniszteri szintű döntéssel lehet ennek a káros következményeit kivédeni.

Stadler József (Kadarkút): A Magyar Urbanisztikai Társaság is előterjeszti ezt az aggodalmát a miniszternek.

Benedek Béláné (Igazságügyi Minisztérium, meghívott): Ahol a helyi védelemről kell gondoskodni, általában nincs pénz. Ugyanakkor nagyon jelentős összegeket fordítanak országos szinten épületfelújításokra különféle központi szervezetek, de gyakran a megfelelő szakmai háttér hiányában. Az oktatásból teljesen kimarad az épületfelújításra vonatkozó sokirányú ismeret; erről a frissen végzetteknek semmilyen áttekintésük nincs.

Stadler József: A rendezési tervek átdolgozására is kevés a pénz, többnyire arra terjednek ki, hogy megszüntetik a beépítési tilalmakat. Megyei szinten kellene átgondolni, hogy az értékvizsgálatot hol, milyen sorrendben érdemes elvégezni. Kaposvár zöldterületének védelme biztosított: a városi főkertész szakdolgozatot készített a teendőkről, ez bekerült a rendezési tervbe. Ugyanakkor megyeszerte sok a védendő természeti érték, de kevés a szakember.

Szabó Tünde: Az eddig elkészült településvizsgálatok tudatosan kiválasztott községekben történtek. A vizsgálat módszere, tárgya azonban nem vehető át automatikusan; ezt mindig a helyi feltételek szabják meg.

Szilágyi Domokos: A főépítész fórumnak fel kell hívnia az első és másodfokú építésügyi hatóságok figyelmét arra, hogy értékvizsgálatok hiányában se feledkezzenek meg a helyi értékek védelméről.

Lőrincz Ferenc (Szárszó, Fonyód): Az értékvédelemmel kapcsolatos álláspontunkat át kell gondolnunk. Zamárdiban például van körülbelül hatvan épület, amelyeket védetté lehetne nyilvánítani és mintegy ezer egyéb objektum. Évente rengeteg az átalakítás, az új épület, és ezek olyan alacsony színvonalúak, hogy szemétdombként temetik maguk alá azt, amire védettként esetleg gondot fordítanak. A minőséget általában kell védeni. Ehhez jogi formulák nem elegendőek - amit emlékek tekintünk, azt sem a jogi szabályozás tette értékessé, hanem az az általános szellemi környezet, amely maga is magas színvonalú volt. Ma ennek hiányát igyekszünk egy-egy megmaradt objektum védelmével pótolni. Ha a jövőbeni gyarapodás egy községben egészséges szellemű, magas színvonalú, akkor a védettség rendszere szükségtelen. Az új építkezések példája sokkal erősebb, mint egy-egy régi emléké. Ha azokban nincs szellem, akkor a szellemtelenség válik uralkodóvá.

Szólítsuk fel a megye minden kamarai tagját, hogy vállalja el egy-egy község főépítési feladatait, mert van pénz, van munka, de leginkább a megfelelő szakmai háttér hiányzik. A főépítési kötelezettségeket is részletesen meg kellene fogalmazni. Persze két oldalról kell meglennie az igénynek: a polgármestereknek is tudatosítaniuk kell magukban, hogy mit várnak, várhatnak a főépítésztől.

Szabó Tünde: Az egyes községek rendezési tervei eleve több községet érintenek, hiszen a határok összeérnek. Ilyen esetekben a főépítészek részvételével tervtanácsot tartanak, ami segít a területekre vonatkozó jogköri korlátozások feloldásában. A Baranya - Dél-dunántúli terület példáját a nyolcból már további három országos körzet átvette.

Az összejövetel végén az *Országépítő* kérésére a jelen lévő főépítésszek helyi tapasztalataikról beszéltek.

Virányi István (Kaposvár): A kérdés úgy hangzott, hogy milyen szerepe van a főépítésznek a településképi alakulásában. Úgy gondolom, feltétlenül van ilyen szerepe, azért főépítész. Hogy ez hogyan működik, az helyenként, alkalmanként változik, más a fajsúlya. Azt egy cseppet sem tartom szerencsésnek, hogy szívességi alapon működik - ahogy a területi főépítési iroda is - sem önkormányzati, sem országos jogszabály nem írja elő, mi a főépítész jogállása; tevékenységi, felelősségi köre, tehát aki amit magának ki tud alakítani, aszerint végzi a dolgát. Én Kaposvárot úgy értékelem, hogy az elmúlt tíz évben végül is látható eredményei születtek a főépítési működésnek. Amúgy pesszimista vagyok, de azt kértem, hogy a pozitívumokról beszéljünk. Ennek legszebb példája a sétálóutca, ami egyértelműen bizonyította, hogy lehet szakmai eredményeket elérni annak ellenére, hogy a lakosság korábban ellenérzéssel fogadta a tervet, különösen a külső városrészekben. A szakmának, és nem a főépítésznek, hanem az egész szakmának, beleértve a városbeli kollégákat és a hivatali apparátust is, sikerült közös nevezőre jutnunk, és végigvinni ezt az ügyet, aminek eredményeképpen a lakosság véleménye is megváltozott. A korábbi vélemények, hogy a pénzt inkább a földes utcák burkolására fordítsuk, elcsitulak. Alapvetőnek érzem a főépítész tevékenységi körében, hogy olyan kapcsolatrendszer tudjon kialakítani, amelyben a városban élő szakmabeliek együttműködő partnereivé válnak. A nyolcvanas évek második felétől ez jól megvalósult Kaposvárott: nemcsak az építésszek tartoznak ebbe bele, hanem például a közművek rekonstrukciójában, vagy a közlekedéssel kapcsolatos ügyekben érdekeltek is mind együtt tudnak működni. Egy személyben, kapcsolatok nélkül reménytelen volna a főépítész küzdelme. Az intézményes keretek híján a szakmának kell ringbe szállnia, és képviselnie azokat az érdekeket, amelyek a főépítész tevékenységét lehetővé teszik.

Hogyan alakult ez a helyzet az utóbbi években?

A rendszerváltást követően az együttműködés nehezebbé vált azért, hogy új döntéshozók kerültek a város vezetésébe, akik - legalábbis a mi esetünkben - nem rendelkeznek megfelelő szakmai koncepcióval. A konkrét döntéseket a pillanatnyi helyzet motiválja, ami gyakran akadályozza a távolba tekintő megoldásokat. A szakmai érdekek esetenként így háttérbe szorulnak. Az is nehezíti a helyzetet, hogy csökkent a beruházások száma; a munkákért folyó küzdelem élessé vált; a kellenél jobban eluralkodtak a farkastörvények, s mindez a szakmai kapcsolatok ellen hat. Sokszor hiányzik a szakmai érdekek közös képviseletéhez szükséges etikai tartás. Jó példa erre a Városháza bővítésének ügye; döbbenetes, hogy a város első házának építése hogyan indult, hogy folyik, és mi lesz a vége.

Milyen felügyeleti lehetősége van a főépítésznek az építési munkák felett? Hogyan szólhat bele az engedélyezésbe?

A jelentősebb beruházások esetében kialakult az a rendszer - nem a hivatal, hanem a szakma oldaláról - hogy a tervező kollégák munkaközi tervekkel jelentkeznek a városközpont területén minden feladattal. Miután az Alkotmánybíróság megszüntette a szakmai zsűriket, próbáltuk kimondani azt, hogy Kaposvárot egy önkormányzati rendelettel továbbra is tartsuk fenn, hiszen nem az eljárás mód esett kifogás alá, hanem a végrehajtás körülményei. A hatósági irodavezetővel közös nevezőre jutottunk, előterjesztésünk eljutott a közgyűlésig, és ott a közigazgatási igazgató beje-

lentette, hogy erre semmi szükség, s a közgyűlés nem is fogadta el. A városképi szempontból jelentősebb területeken, kiemelt beruházásoknál kötelező a zsűri, de ez is csak a szokásjog alapján működik: ahogy említettem, a kollégák megkeresnek, vagy a hatóság, amikor a felelősséget akarja megosztani, vagy úgy érzi, hogy *olyan* súlyú ügyről van szó. De ezt nem lehet csak úgy nagyságrendileg meghatározni: a sétálóutcában egy reklám, máshol egy négylakásos ház igényli a felügyeletet. A közgyűlés elutasító határozata után annyit értünk el, hogy a műszaki bizottságnak van egy építészeti albizottsága. A műszaki bizottságban három építész tag van: ők néhány külső, alkalmi szakértő bevonásával bizonyos esetekben zsűriként működnek.

Bubla Zoltán (Keszthely - meghívott vendég): Én is jó érzésekkel gondolok vissza - Pistához hasonlóan - a nyolcvanas évtizedre. Keszthelyen is - különösen a korszak derekán - se azelőtt, se azóta nem látott összhang tudott kialakulni a különféle szakágak között a rendezési tervtől vagy a közműtervezéstől kezdve az épülettervezésig, hatósági munkáig. Különböző vezetői személycserék, egyebek miatt már az évtized végére zavarosabbá vált a helyzet, s mára aztán különösen. Pontosan ugyanaz a történet: a rendszerváltás keretei között bekerült a vezetésbe tízegynéhány jóindulatú, tenniakaró ember, aki viszont még soha nem látott ilyen munkát; szereztek maguknak egy jegyzőt, aki sokfelé dolgozott már, de tanácsot még nem látott életében ő se, és a hivatal annyira összezilálódott, hogy alig lehet ráismerni. Én '73-ban keveredtem oda, '77-től voltam műszaki osztályvezető, és most lettem félig-meddig kegyelemből főépítész, mert az lett a három osztályból összevont mammutosztály vezetője, aki kevesebbet dolgozott ott, tehát nem lehetett ráhúzni, hogy a régi rendszer kiszolgálója. Nagy szerencsémre, mert így normálisabb feltételek között dolgozom, távolabb az aktarágástól. De nem mennek igazán jól a dolgok, sok a személycseré, és a mindennapi környezet nem kifejezetten alkalmas arra, hogy a munka eredményesebb legyen, mint amilyen. Az önkormányzatnak van egy úgynevezett városfejlesztési bizottsága, itt is voltak személycserék: ma van egy építőmérnök tagja. Keszthelyen, ahol tudjátok, hány jőnevű építész dolgozik, egyetlen szakember sincs benne. Bocsánat, legújabbban benne van Fűzes Anti, a Jankovics-féle társaságból.

A mai felállásban a három korábbi osztályból létrehozott úgynevezett *városüzemeltetési osztály* látja el egyik háromfős csapatával a klasszikus engedélyezési ügyeket. A kaposvári példával szemben sikerült elernünk, hogy képviselőtestületi határozattal megerősítve működik egy építészeti zsűri, amelyben a hivatalbeliek mellett három építészkollektíva képviseli a helyi építész-társadalmat. Kétféleképpen üléseznek, s elsősorban az engedélyezés folyamatát ellenőrzik. Természetesen kialakult ennek egy konzultatív szerepe is. A védett területekre való tekintettel minden második alkalommal jelen van a megyei műemlékes előadó. Miután az összevont osztályt terheli, a városfejlesztés ügye is, ők csak a kevés önkormányzati pénzből megvalósuló napi ügyeket tudják kézben tartani. Így rám maradtak a városfejlesztés koncepcionális kérdései: ezt a feladatot külsősökkel, szaknácásadókkal tudom több-kevesebb sikerrel ellátni.

A legnagyobb eredmény mostanában a keszthelyi gyalogos utca. Ebben a pénztelen világban sikerült elfogadtatni, hogy ötvennégy millióért természetes kövekből, gránit- és andezitkockák különböző variációjából készüljön a díszburkolat; utcabútorozás, új fasor, új közvilágítás létesüljön 5.500-6.000 m² területen. Tavaszra várható ennek a teljes

befejezése. A városban élő rengeteg jó építész nagyszerű háttér és segítség ebben az ügyben. Az együttes erőfeszítésnek tudható be, hogy az önkormányzatra nagy terhet róvó új lakástörvény életbelépésével párhuzamosan a sétálóutca két oldalán álló önkormányzati tulajdonú házakat a kezelő kft. 1994-95-ben kitatarozza. Ennek tervezése már folyik; olyanok végzik, akik már korábbi munkájukkal is kötődnek a belvároshoz. Enek a felújításnak a generálása is az én feladatomban: én viszem a testület elé ezeket a munkákat.

Egyed Zoltán (Zamárdi): Koromnál fogva is csak a rendszerváltás óta eltelt időről szólhatok. Idén márciustól vagyok főépítész, korábban tervezőként, és az önkormányzat területi tanácsadó testületének tagjaként dolgoztam Zamárdiban. Bár Zamárdi kis település, fejlesztéseit tekintve nem érezhető az az építési pangás, ami sok területen jellemző az országban. Ezért is fontos a főépítész személye; én a sorban harmadik vagyok a faluban. Olyan koordinátor szerepét töltöm be, aki megpróbálja a fejlesztéssel kapcsolatos feladatokat kézben tartani. Úgy működik ez - mivel nem nagy községről van szó - hogy valamennyi tervet véleményeznem kell; a jegyző csak az általam véleményezett engedélyt adja ki. A fontosabb döntésekbe bevonjuk a területi tanácsadó testületet: ilyen a részletes, általános rendezési terv, vagy a nagyobb telekalakítások. A testületben a helyi lakosság képviselői, és külső szakértők vannak; tanácsaikat a képviselőtestület figyelembe veszi.

Nyilván rengeteg a külső tervező. Hogyan sikerül a helyi szempontokat - ha szükséges - velük szemben érvényesíteni?

Nehéz, de most alakul ki annak a rendszere - ilyen nem volt korábban -, hogy a tervezés során konzultációkra is sor kerüljön, a terveket pedig nagy nyilvánosság előtt mutassuk be, hogy a komoly befektetések esetén se merüljön fel a megvesztegetés gyanúja.

Az állandó lakosság száma a nyári üdülőkéhez képest kicsi. Hogyan lehet így egyáltalán a helyi közvéleményre építeni? Van érdekkülönbség is a két csoport között?

A rendezési terv kapcsán jött létre három vagy négy üdülőhelyi fórum, és a konkrét ügyben erőteljesen kifejezték a véleményüket, ám télen valóban lehetetlen az üdülőtulajdonosokra számítani, legfeljebb mi adhatunk tájékoztatást, például az általános rendezési terv miatt várható változásokról. Ebben a rendezési tervben sok olyan elképzelést próbáltunk az ottani műszaki kollégákkal együtt megvalósítani, ami először megütközést keltett az önérdéket szem előtt tartó tulajdonosokban. Végül sikerült kompromisszumra jutni, de az a baj, hogy a település vezetőinek nincs pontos távlati fejlesztési elképzelése; ebben nagyon magunkra vagyunk utalva, és akik ezen komolyan gondolkoznak, még nehezen tudjuk szándékainkat megértetni.

Egyed Tibor (Csurgó): Csurgó környéki vagyok, így vállaltam el társadalmi munkában a főépítészséget. Úgy gondoltam - és ezt szerződésben is rögzítettük - a főépítésznek az a feladata, hogy véleményt mondjon, gondolatokat vessen fel, amivel segíthet a döntéshozatalban. Az én esetem olyan, hogy amióta ott vagyok, egyetlen építési engedélytervet sem láttam. Az építési ügyintézőkkel bármikor beszélek: semmi gond, semmi probléma, vagy rá sem érnek. Egy év után megkértem a polgármestert és a jegyzőt, hogy beszéljünk: elmondtam, én hogyan képzeltem el, hogy értelme legyen annak, hogy odajárok. Ez a beszélgetés azzal fejeződött be, hogy teljesen igazam van, hogy úgy kellene csinálni, ahogy elképzelem, de azóta az égvilágon

semmi változás nem történt.

Ha rákérdesz, csak azt mondják, hogy nincsen probléma - lehet, hogy sokkal erőszakosabbnak kellene lennem.

Nem lehet, hogy amiatt van ez, hogy csak szívességből vállaltad el ezt a munkát? Egy Csurgó nagyságú városnak nyilván szüksége van főépítészre, de akkor ezt a te tekintélyed érdekében hivatalossá kellene tenni.

Igen, így nincs értelme. Hiába bíztam az ottani ígéretekben, nem változik a helyzet. A megállapodás úgy szólt, hogy a munkámért nem kérek semmit, de ha az önkormányzatnak valamilyen tervre van szüksége, azzal megbíznak. Volt is egy ilyen eset. Kitérőnek még annyit: ott van tizenegy kilométerre Iharosberény, a szülőfalum; ott egy konkrét eset: beszélgettem a polgármesterrel, és mondta, most terveztetik át a ravatalozót. Mondtam nekik, ha tehetek jót veletek, mutassátok meg azt a tervet, szívesen megnézem. Leírtam róla a véleményem, azután semmi. Csak azt láttam legközelebb, hogy építik. Mert én azt javasoltam, hogy azt a kis pénzt, ami van, tegyék félre, és jövőre egy igazi, oda a ravatalozót csinálhatnak. Pedig a polgármester szakmabéli.

Balázs Lajos (Igal): Onnan kellene kezdenem, hogy korábban itt dolgoztam Kaposváron Tündével együtt a Megyei Tanácsban. Amikor az önkormányzatok létrejöttek, az önkormányzati törvény a polgármesterek hatáskörébe utalta a településfejlesztést. Az én munkaköröm ezzel megszűnt, s akkor keresett meg az igali polgármester, hogy a rendezési terveket korszerűsíteni kellene. Így kerültem velük kapcsolatba. A rendezési tervet Stadler József kollégámmal közösen csináltuk. Ez még nem is készült el, amikor felajánlották, hogy heti két alkalommal szaktanácsadóként vegyék részt a munkájukban. Ez azt jelentette, hogy a településfejlesztésből a területrendezést és az építészeti kérdéseket a beruházások gazdasági vonatkozásaihoz egy másik társaság foglalkozik.

Először megpróbáltam feltérképezni, hogy egy 2000-2500 lakosú, az ország tizenkét kiemelt fürdőhelye közé tartozó község területén milyen problémák vannak. Elég pozitív dolgokat tudok elmondani. A rendezési tervet követően azóta elkészítettük a műszaki nyilvántartást - mert ez nem volt korábban; vízműfejlesztés, telefonfejlesztés történt, új hulladéklerakóhely készült, és fejlesztették a csatornahálózatot. A tanácsaimat elfogadják, de ez nemcsak az építészre szorítkozik, hanem az összes műszaki kérdésre is. Majdnem hogy a település-üzemeltetési főmérnök feladatkörét látom el.

A községközpontban a megyei önkormányzat hozzájárulásával történik a műemléki templom helyreállítása, a környezet rendezése. A Kaposvár-szántódi útnak egy nagyon erős ívű kanyarulatában fekszik a templom. Ebben az esetben olyasmivel foglalkoztam, hogy például megkerestem a DEDÁSZ-t, a közlekedési tárcát; a Műemlékfelügyeletségen a zöldterület áttervezése miatt tárgyaltam, tehát én teljeskörűen képzelem el ennek a központi térnek az átalakítását, tehát például a templom főbejáratánál lévő villanyoszlopot megpróbáljuk onnan kiszedni, legalább egy szakaszon kábelen vezetni az áramot. Megfelelő közvilágítást létesíteni, zebrákat felfesteni az útra. Mint érdekeséget, hadd mondjam el, hogy körülbelül két-három hónappal azután, hogy már ott dolgoztam, a polgármester asszony megkérdezte, hogy miben látom a feladatomat. Én mondtam neki, hogy főleg a közterületeken folyó dolgokat kísérlem figyelemmel, mindazokkal együtt, amiket Feri is említett itt: a műemléktől a színezésig, a kerítéstől az előkertek kialakításáig. Az mondjuk, nem érdekel, ha valaki olyan

alaprajzú házban akar lakni, ami éppen hogy az OÉSZ-t kielégíti, de azt, hogy milyen az épület formája, színezése, előkertje, kerítése, ezekbe már bele kívánok avatkozni, és kértem a polgármester asszonyt, hogy egyik nap sétáljunk el a községházától a fürdőig úgy, hogy nem a lábunk elé nézünk, hanem a levegőbe, és mutattam neki, hogy milyen pókhálórendszerünk van a telefonvezetésektől kezdve a villanyvezetékekig, stb. Most már odáig eljutottunk, hogy a közgyűlés elfogadta azt az elvet, hogy legalább a fejlesztési tervek készítésekor próbáljunk olyan alternatívát kidolgozni, ami ezeket megszünteti és kábelesíti.

Lőrincz Ferenc (Szárszó és Fonyód): 1976-ban vállaltam először települési főépítési munkát, akkor Virányi Pistát megelőzően voltam Kaposvár főépítésze. Azért kezdem itt, mert akkor már gyakorló tervezőként dolgoztam, és állandóan az bosszantott, hogy az építésztől csak azt kérdezik meg: *hogyan?* De azt, hogy *mit, mikor, miért és hol?* ezeket a kérdéseket nem teszik fel. A megbízás megérkezett, a tervező kellett, hogy választ adjon, de a döntéshez nem volt köze; a megbízó egy koncentrált hivatali, politikai hatalmi réteg volt - tudjuk, hogy a fejlesztési, beruházási kérdésekben hogyan születtek a döntések. Az ilyesfajta körülmények rendkívüli módon zavartak, és akkor a városházán Stadler Jóska, az akkori városi főmérnök segítségével létrehoztuk a főépítési státuszt, és mondván, hogy ez kifejezetten szakmai státusz, mindenféle hatalmi, hatósági jogkörrel mentesen - ami egyébként nagy kérdés; van, aki úgy érzi, hogy jobb, ha osztályvezető lesz, mert akkor jobban tudja érvényesíteni a saját szakmai elveit, mert ott van a döntéseknél, ő adja ki az engedélyeket, és ezáltal gyakorlatilag a szakmai elveket érvényesíti a hatalma révén.

Ez nagyon veszélyes dolog, nem szabad soha elvállalni, szerintem az építésznek nem szabad sem hatalmat, sem politikai képviseletet felvállalnia, mert abban a pillanatban ki van téve azoknak az erőknél, amelyek nem az építészetet, nem a szakmát, hanem a hatalmat és a politikát irányítják, és ezáltal ő is irányított emberré válik. (Ha valaki szakemberként belekerül egy képviselői testületbe, akkor nagyon nehezen tud már szakemberként szavazni, mert szakmai véleménye bizonyos esetekben ütközhet a politikai érdekeltséggel.)

A másik fontos kérdés, hogy azt hiszi a főépítész, ha neki hatalma van, akkor a tanácsait sokkal inkább megfogadják, vagy ha nem fogadják meg, rákényszerítheti őket. Mi van akkor, ha az az ember, aki hatalmat szerez magának, nem tud megfelelni a szakmai elvárásoknak? A hatalma révén az ellenkezőjét is érvényesíteni tudja. Én a magam részéről messzemenően ellenzem azt, hogy a mi szakmánk területén, ahol a szellemnek kellene működnie, a toleranciának kellene jelen lennie, tanácsot kellene tudni adni, a jó példának kellene hatnia; akár átmenetileg, akár tartósan a hatalom legyen a biztosíték.

Mindezek után azt akarom mondani, hogy ez Kaposvárott egyfajta partizánharc volt, küzdeni kellett, paktumokat kötni, megtalálni azokat az erőket - politikai vagy egyéb erőket - hogy egyáltalán valamilyen dolognak érvényt lehessen szerezni. Én aztán visszakerültem a régi helyemre a tervezésbe. Amikor a rendszer megváltozott, akkor azt hittem, mostantól kezdve sokkal természetesebben történik majd minden. Ha valaki jól akar, vagy szakmailag tudja, hogy mi a teendő, akkor nem lesz akadály annak, hogy dolgozzon. Ezzel szemben irgalmatlan erővel itt áll a vállalkozó, itt áll a befektetői tőke, és itt áll az a fajta technológia is, amely el

fogja söpörni örökre azt a dolgot, amelyet mi fontosnak tartunk, úgy, hogy még beszélni sem lesz róla érdemes. Mert annak nincs értelme, hogy szegénylős kislányok meg kifizűk módjára emlegessük majd, hogy micsoda magatartás az, hogy ilyenek vannak. Ezt baromi keményen és határozottan kellene megcsinálni, hogy a magunk dolgait mi vegyük kézbe. Tényleg kötelessége lenne mindenkinek, és tűzzük ki célul, hogy terítsük le ezt a megyét, hogy minden településnek vagy településcsoportnak vagy tájegységnek legyen egy főépítésze. Az összes polgármestert fel kell szólítani - nem ajánlani, hanem *felszólítani* -, hogy ez olyan fontos része a tevékenységüknek, amit másképp nem tudnak megoldani. Ráadásul ez az utolsó évük ebben a ciklusban, most még csinálhatnak valamit.

Makovecz Imre nyolc vagy tíz évvel ezelőtt mondta Sárospatakon, hogy az építészeknek ez a legfontosabb dolga. Azóta Jeney Lajos is mindig ezt ismétli, mások is emlegetik, és mégis alig van, aki ezt komolyan csinálja.

Nem a múlttól, hanem a jövőről kell beszélni. Mint főépítész, tudom azt, és azokkal az emberekkel, akikkel együtt dolgozunk, látjuk azt, hogy minden jogszabálynak megfelel az az épület, vagy telepítési, vagy rendezési terv, csak éppen nem szabadna megvalósítani. De nincs olyan ok, amivel meg lehetne akadályozni, legfeljebb meg lehet próbálni, hogy az ember beszél a tervezővel, és a tervező, ha van benne jó ízlés, vagy netán félelem attól, hogy a kamarából ki fogják rúgni, mert sokan mondják majd, hogy alkalmatlan erre a munkára, akkor talán veszi a fáradságot, hogy ne csak lerajzolja a beruházó esetleg át sem gondolt kívánságainak eleget téve az első ötletet, ami az eszébe jut.

A beszélgetés során Szilágyi Domokos részletesen beszámolt a területi főépítési iroda működéséről. A Dél-dunántúli iroda tervtanács-rendszere egyelőre egyedülálló az országban, ezért is érdemes hosszabban idézni a beszámolóból:

Szilágyi Domokos: A miniszter tavalyi ősszel nyolc területi főépítési irodát hozott létre, decemberben megjelent erről egy miniszteri rendelet is, ami jogilag rendezte tette az irodák munkáját. Ezeknek az irodáknak a munkája is meghatározott ebben a rendeletben. A miniszter bizonyos jogait átadta a főépítészeknek; e jogok közül a munkánk gerincét a településrendezési tervek egyeztetés utáni, jóváhagyás előtti kötelező szakvéleményének elkészítése jelenti. A másik ilyen munka a védett területek, természetvédelmi és műemléki védetség alatt álló területek, épületek ügyének kötelező szakvéleményezése. A harmadik tevékenységünk az OÉSZ eseti eltérési engedélyek kiadása. Az első kettőről szeretnék beszélni.

A rendelet is utal a területi tervtanácsokra, hogy majd egy későbbi időben szabályozza ezek működési rendjét. Dél-Dunántúlon a három megyei főépítéssel és a megyei jogú városok főépítészeivel egyeztetve Tóth Zoltán területi főépítészt úgy döntött, hogy elejétől fogva működötteti a tervtanácsokat, amelyek így nem rendezett jogszabály szerint, hanem szabad egyezmény alapján működnek. Együttműködési szerződéseket kötött a területi főépítési iroda a megyei közgyűlésekkel, és ilyen módon nyílt lehetőségünk rá, hogy a három megyeszékhelyen havonta tervtanácsokat tartsunk.

A főépítész munkáját nagyban segíti, ha nemcsak az ő véleménye jelenik meg a szakvéleményekben, hanem a meghívott zsűritagok együttesen formálják meg az álláspontjukat. A tervtanácsok tagjai a fentiekén kívül az Urbanisztikai Társaság és a Kamara képviselői.

A tervtanácsi állásfoglalások, szakvélemények alapján adja ki az iroda a területi főépítész hivatalos állásfoglalását.

A tervtanácsok elé nemcsak a kötelező ügyek kerülnek; számos esetben kérnek szakmai konzultációt, állásfoglalást is, melyek lehetővé teszik, hogy az épített környezet alakulásának minőségét is figyelemmel kísérjük, és befolyásoljuk. Egy-egy munka bírálatához alkalmanként opponenseket is felkérünk.

A tervtanács ülései nyilvánosak és rendszeresek; bárki érdeklődő részt vehet, meghallgathatja ezeket a megbeszéléseket.

A szakmai visszhang túlnyomóan elismerő volt, ami elsősorban a létezésének szólt, hogy ismét találkozhatunk - némi szünet után - ilyen szakmai körben. A kollégák örülnek annak, hogy a nagy tervezővállalatok széthullása után a szakmán belül egy érdemi találkozási lehetőség jött létre. A társadalmi szervezetek, melyek korábban rendszeres szakmai találkozókat szerveztek, nem adnak lehetőséget a konkrét kérdések megvitatására, aminek során általános kérdések is napirendre kerülhetnek.

(összeállította Gerle János)

LIBICKOZMA

RÉSZLETEK A KÖRNYEZETTANULMÁNY ÉS FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ SZÖVEGÉBŐL

El kell hogy mondjak itt egy megható élményt. A pécsi urbanisztika szakos főiskolai hallgatókkal nyári felmérési gyakorlatot szerveztünk Libickozmán, ebben a már csak alig néhány család által lakott aprófaluban Kaposvártól néhány kilométerre. A feladat az volt, hogy dolgozzunk ki olyan akciókat, amelyekkel a falu fennmaradása biztosítható. Az első napon be sem akarták engedni a gyerekeket. A második napon már sütemény várt rájuk, a harmadik napon pedig kénytelenek voltak háromszor, néhol negyedszer is ebédelni, mert mindenhol főztek nekik. Csak egy nap kellett ahhoz, hogy feloldódjon több évtized görcse, a bizalmatlanság. A búcsúestén - a közvilágítást a telihold szolgáltatta - minden ház előtt szerenádokat adtak a gyerekek. Felejthetetlen élmény volt, ahogy a meggyötört öregecskék lassan kibotorkáltak a kapu elé, és sirva arra kérték a diákokat, hogy jöjjenek vissza, ha lehet, még idén. Mert a jövő tavaszt nem biztos, hogy megérik. Nem sügyellem, én is elsírtam magam. Azt hiszem, jobban nem tudnám érzékeltetni, hogy mit kellene hogy jelentsen ma az urbanisztika. Aki ezt nem érti, az ne is foglalkozzon vele.

Minden baj, félreértés feszültség végső oka a teljesség megbomlása. Márpedig minden, ami változik, fejlődik, állandó bomlásban van. Ki képes ebben az állandóan bomló és épülő világban a folyton újjászerveződő egész-ségeket nyomon követni? A szaktudományok állandó kísérte, hogy saját nézőpontjukat tartják meghatározónak, vagyis a részt összetévesztik az egészszel. De egész emberi létünknek is tragédiája, hogy ismereteink - Szent Pál szép kifejezésével élve - "rész szerint valók". Ha nem is tudjuk maradéktalanul megvalósítani, mégis törekednünk kell egyfajta dinamikus egész-látásra. Az urbanisztika ebben az értelemben nem több, de nem is kevesebb, mint nyitottnak lenni az emberi környezet dinamikus egész-látására. Az urbanista pedig olyan ember, akinek van becsületese szakmája, de ezt átítja az emberi környezet legkülönbözőbb, egymással kölcsönhatásban álló problémáival szembeni hivatásszerű nyitottság.

... Ma egy fiatal építész azzal hagyja el az egyetemét, hogy előbb-utóbb legalább egy foghíjat, de inkább egy nemzeti színházat fog tervezni. Az urbanistának sokkal nagyobb alázattal, de az összefüggések sokkal biztosabb ismeretével kell közelíteni az emberi környezethez. Szerepe inkább a kovászhoz hasonlítható, és amit tesz, az inkább szolgálat. Ezt a tevékenységet csak elhivatottsággal lehet betölteni.

dr. Meggyesi Tamás

ELŐZMÉNYEK

A pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskolán 1991. őszén beindult az önálló urbanisztika szakos oktatás. Célja az, hogy felsőfokú képzéssel rendelkező szakembereket bocsásson az önkormányzatok, a hatóságok és városgazdálkodási üzemek rendelkezésére. A nyári szakmai gyakorlatot a Főiskola elsősorban a falvakban kívánta megszervezni, így ez a szándék találkozott Szabó Tünde, Somogy megyei főépítész ajánlatával, akinek kezdeményezésére az első felmérési gyakorlat helyszíne Libickozma lett. A mintegy 20 hallgató és négy oktató egyhetes munkájának feltételeit a Somogy Megyei Közgyűlés, valamint az Országos Műemlékvédelmi Hivatal biztosította, de segítséget nyújtott a helyi önkormányzat, valamint a Somogy TSZ. is. Az elszállásolást három lakóházban lehetett megoldani; a "főhadiszállás" Kelemen Mariann panziójában volt.

A felmérési munka 1992. július 5-11-ig tartott, s ezt követően a hallgatók a főiskolán feldolgozták az anyagot. Az őszi félév során került sor az anyag véglegesítésére, valamint a településfejlesztési javaslatok kidolgozására. A mellékelt néhány kézirat tanúskodik arról, hogy a gyerekek - fiatal koruk ellenére - éretten, hozzáértéssel és empátiával voltak képesek foglalkozni a falu sorsával.

ÉRTÉKELÉS, JAVASLATOK:

Libickozma fejlődésének legnagyobb akadálya, de ugyanakkor egyik vonzereje is a viszonylagos elszigeteltség, a háborítatlan csend, a még zavartalan természeti környezet közvetlensége, és az érintetlenség. A rohamosan fogyó népesség és az előregedés ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy megfelelő és hatékony településpolitika, valamint külső segítség nélkül a falut pusztulás fenyegeti. Szerencsére az utóbbi években többen is felfedezték a környékben rejlő potenciális lehetőségeket. Ennek nyomán telepedett le itt és épített panziót Kelemen Mariann, ezért költöztek le budapesti művészek és természetbarátok, és ezért kerülhetett sor a falu felmérésére is. A helyszíni beszélgetések és vizsgálatok alapján a népesség megtartásának, és a falu gazdasági-társadalmi megújulásának a következő lehetőségei és feltételei fogalmazódtak meg:

1. A mezőgazdaság és a föld privatizációja révén tovább kell erősíteni a gazdálkodást, azon belül is elsősorban az állattartás lehetőségeivel lehet számolni.

2. A növénytermesztési kultúrák közül elsősorban a gyógynövények termesztése és feldolgozása nyújthat megélhetést.
3. A gyógynövényekre épülő természetes kúrák kidolgozása, és a vele összeköthető gyógyturizmus a balatoni idegenforgalom kiegészítéseként nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatna.
4. A falusi turizmus hálózatába történő bekapcsolódással község olyan érintetlen falusi környezet biztosításával állhatna versenyhelyzetbe, ami sajátos, elsősorban a csendre, egészségre és a teljes nyugalomra irányuló igényeket képes kielégíteni. Tapasztalat szerint ilyesmire Nyugat-Európában egyre inkább van már kereslet; az ott megszokott korszerű, városi szintű ellátást szívesen cserélik fel a már csak elvélve található zavartalan, egyszerű, falusias-természeti környezettel.
5. A falu közvetlen természeti környezete turisztikai szempontból is figyelemreméltó. Horgászati lehetőségei, és a lovassport kedvelői számára is kiváló adottságai megfelelő publicitás mellett kedvelt kirándulóhellyé tehetik.
6. A határban lévő baptista kápolna, valamint a falu végén fekvő kis templom idegenforgalmi célponttá

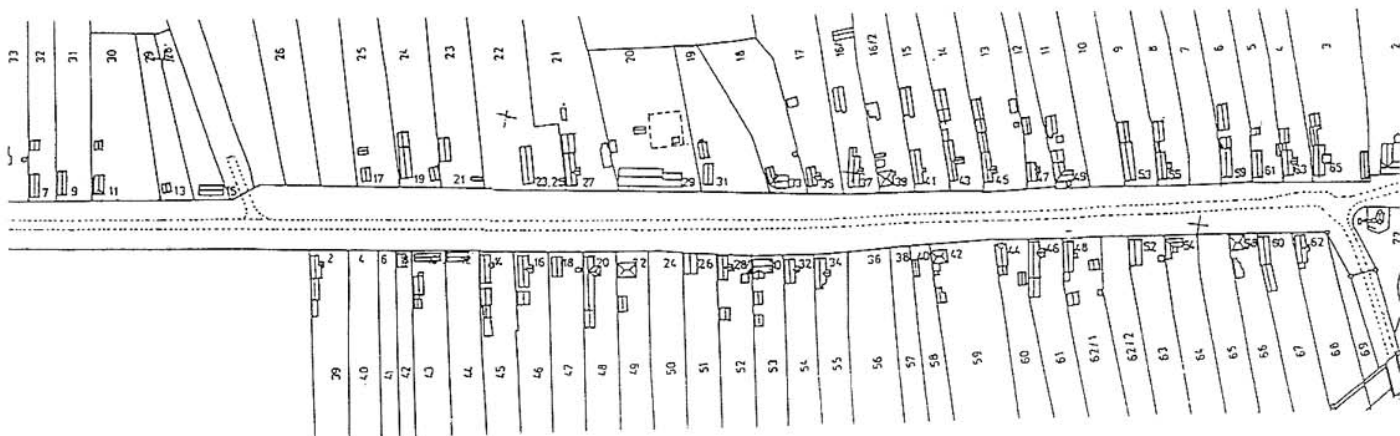
tehető.

7. Az idegenforgalmi vonzerőt jelentős mértékben növelné, ha a falu hagyományos ünnepeiről, eseményeiről, gasztronómiai és esetleg népművészeti lehetőségeiről megfelelő tájékoztatást kaphatnának a Balaton déli partján üdülők.

A község fennmaradásának feltétele egyrészt az adottságok és környezeti hagyományok ápolása, másrészt a megfelelő publicitás biztosítása. Egyik sem kíván olyan beruházást, aminek a fedezete ne lenne előteremthető összefogással, és minimális külső támogatással.

Különösen fontosnak tartjuk a község értékeinek propagálását. Azt a tényt, hogy az elmúlt években megnőtt az érdeklődés a falu iránt, ki kell használni. Az idegenforgalom és az érdeklődés felkeltése egy ilyen aprófalú esetben valószínűleg a túlélés leghatékonyabb eszköze.

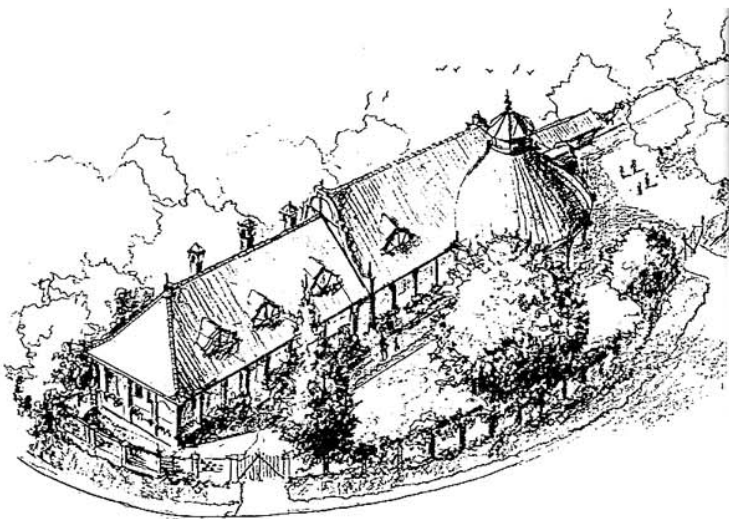
Javasoljuk, hogy a község keressen magának Ausztriában, illetve az Alpok-Adria-közösségen belül egy hasonló nagyságrendű testvér falut. Az ilyen jellegű kapcsolatok hozzásegíthetnek a megfelelő publicitás megteremtéséhez, de segítséget is jelenthetnek például épületek felújításában, közös rendezvények megszervezésében.

A MÁS MOZAIK Kulturális Egyesület létrejöttének igényét a lakótelepi lét fogalmazta meg - mondja Vincze Béla, az Egyesület elnöke - kezdetben a Tócsóskerthez voltunk kötve, ahol nem volt semmiféle közművelődési lehetőség. Annyit szerettünk volna elérni, hogy a gyerekek és fiatalok olyan közösséget alkossanak, ahol kapcsolatokat alakíthatnak ki, közös programokon vehetnek részt, közösen művelődhetnek. Sikerült vennünk egy kis házat a Zemplénben, Kéked kisközségben, ahol már második nyara táboroztatunk gyerekeket - elsősorban a város fiataljait, de voltak már ott Hajdúszoboszlóról, Derecskéről, Sáránról, Konyárról is önszerveződő csoportok, ifjúsági egyesületek. A Bem téri gyermekpszichiátria "lakói" ugyanitt vettek részt életmód-táborban, ahol szakemberek is foglalkoztak velük. A kékedi ház külön érdekessége, hogy minimális pénzből teremtették meg a hegyekben való egészséges és tartalmas kikapcsolódás lehetőségét, s tervezik az épület átalakítását. Robogány Andrea és Heil Tibor, a MAKONA tagjai önköltségen készítették el a terveket. A jövő évben már felújított állapotban, ifjúsági közösségi házként várja a gyerekeket. (...)

(TÁJ-KÉP, 1993. október)

A bővített és átalakított kékedi ifjúsági ház távlati képe (Robogány Andrea rajza)

AZ IVÁNCSAI GAZDASÁG

Rédli László MAGVETÉSTŐL A KOVÁSZIG

*"Az én akarásom nem bolondság,
hanem tövigkalászos táblája tibennetek
még csak csírázó búzaszemeknek."*

Dr. Mezei Ottóné Biokertészet címmel tartott előadást 1988. július 1-én az iváncsai Klubkönyvtárban. A késő esti találkozást vacsora és beszélgetés követte. Az előadás rejtett üzeneteit bontogatták a vacsoraasztal körül ülők. Milyen pedagógiára utalt? *Waldorf*? Mi az a *preparátum*? *Biodinamikus* mezőgazdaság? A jelenlévő nyolc ember kóstolgatta a mértékkel adott válaszokat. Havi találkozások követték ezt az esti beszélgetést. Egyik hónapban nyolcan utaztak Pestre vagy Csobánkára, másik hónapban Mezei Ottóné Iváncsára. A beszélgetések pedagógiai témák köré szövédket.

A havonkénti szűkkörű találkozók után Mezei Ottóné a Klubkönyvtárban is tartott foglalkozásokat. Október 14-én a pedagógiáról beszélt, december 5-én kisgyerekekkel festett, majd a biodinamikus kertészetről beszélt. 1989. február 24-én a gyarmek játékaikról tartott előadását 25-én Wágner Zsófi játékkészítő foglalkozása követte.

A Biokultúra Tájékoztató 1989. február-áprilisi száma közölte Mezei Ottóné beszámolóját a Dornachi Biodinamikus Mezőgazdasági Napokról. E beszámoló végén fogalmazódott meg az "Első elképzelés egy alternatív mezőgazdasági szakiskoláról".

Az első próba: 1989.

Sinatelepen hosszú évek óta állt kihasználatlanul a valamikori Tejipari Szakiskola épülete. Megkerestem az Állami Gazdaság vezetőjét az alternatív mezőgazdasági szakiskola gondolatával. Ő akkoriban jött haza Amerikából, ahol nagy-nagy táblákban álló földeket látott, és nagyüzemeket. Találkozásunk rossz emlékként, de hasznos tapasztalatként él bennem. A környező többi nagyüzem vezetője sem hajlott arra, hogy felajánljon néhány hektárt, vagy együttműködjön a kísérletben. A legmesszebb az adonyi szövetkezettel jutottunk, ahol felmerült a földbérlet gondolata, de megállapodás nem született. Mezei Ottóné ekkor, és ezt követően az országot járta, előadásokat tartott, lehetséges helyszíneket keresett. Ha találkoztunk, mosolyogva ismételttem, hogy Iváncsa lesz a helyszín.

A második próba: 1990.

1989. novemberében Gazdaiskolát szerveztem a 2500 lelket számláló Iváncsán. Néhány év távlatából úgy látszik: legnagyobb eredménye az volt, hogy megalakult a Biokultúra Egyesület Iváncsai Tagcsoportja, és április 22-én az Életvédő Kör. A helyi Biokultúra csoport gyakorlati, mondhatnám szakmai kör. A 17 szimpatizáló család alkotta csoportból 1992-ben hárman kérték kertjük minősítését.

Az Életvédő Kör látszólag kevésbé megfogható tevékenységekre alakult. "A *Mindenség ránk bízott szeletének védelme...*" olvasható az alapszabályban. Az Életvédő Kör jelöltjeként kerültem a község képviselőtestületébe. Az október 25-i ülésen a testület elfogadta a Biodinamikus Gazdaiskola és Tangazdaság létrehozásának gondolatát, és alapítvány létrehozását kezdeményezte. Alapítóként 6-7 hektár területet ajánlott fel, míg Dr. Mezei Ottóné a hosszú évek óta biodinamikus kísérleti kurzusnak helyt adó csobánkai kertet kívánta az alapítványba felajánlani. A fent említett testületi ülésen felajánlott 6-7 hektárról kiderült, hogy az az önkormányzati törvény életbe lépését követően került vissza a község tulajdonába; addig Iváncsa területén a beloianniszi pedagógusok illetményföldje volt. A helyi pedagógusok egy része bízott abban, hogy a terület pedagógus-föld marad. Úgy éreztük, nem szabad az indulásnál azt az érzetet kelteni, hogy bármit is elveszünk valakitől. Mivel a bíróság az alapítvány bejegyzését formai és tartalmi hiányosságok miatt első körben elutasította, az alapítványi kísérlet elvesztette lendületét. A kezdeményezés lényegében az első felmerült apróságon, és egy jószerivel nem is létező, csak várható ellenkezéssel fennakadt.

A harmadik próba: 1991.

Az Életvédő Kör nyári tájékoztatójában kipufogógázszűrő árusításának lehetőségéről, erdősáv telepítésének szükségességéről, Waldorf-pedagógiai táborról tájékoztatta az embereket, akiknek valószínűleg kisebb dolguk is nagyobb volt a felsoroltaknál. A Kör, hogy elképzelését reálisabbá tegye, erdőmérnököt és tájépítőt kért fel tanácsadásra. Ekkor ismerkedtünk meg Heil Tibor építésszel. Az önkormányzat pályázatot írt ki a lapostetős óvoda magastetős beépítésére. Heil Tibor messze többet vállalt az építészeti tervdokumentáció elkészítésénél. A falu arculatáról, faluképről, jövőbeni lehetőségekről gondolkodott. Újra felhívta az önkormányzat figyelmét a mezőgazdasági iskola létrehozásában rejlő lehetőségekre. Újraindultak a kezdeményezések. Felmerült egy kislétszámú vállalat Iváncsára való telepítésének lehetősége is. A vállalat a tervek szerint nyeresége egy részét a bioiskola támogatására fordította volna. Kilátásba kerültek külföldi pénzügyi, gyakorlati és szellemi támogatások is. A helyi vezetők, a támogatók és kezdeményezők elhatározták, hogy egyéves biotanfolyam keretében ismerteti a település lakosaival a tervezett iskola és gazdaság gondolatát. Kidolgozásra került a tanfolyam tematikája. A biogazdálkodási ismeretekkel azonos arányban tartalmaz művészeti foglalkozásokat és társadalomtudományi témákat is. Megkezdődött az előadók felkérése az ország minden tájáról. És ekkor, közel öt hónapos intenzív és látszólag eredményes előkészítő munka után szinte minden szét hullott. A tanfolyam megkezdése előtt néhány héttel szétrobbant az Előkészítő Társaság.

Ebben a harmadik körben nagyon jó "kondíciójú" erők kezdtek felsorakozni az Ügy mögé. Jelentős szellemi és anyagi potenciál halmozódott fel. A különböző elkötelezettségű embereket azonban egy ponton túl már nem lehetett együttműködésben tartani. Miért? Ha a résztvevőket megkérdeznénk, talán mindenki másképpen indokolná. Ma ugyanennek a csapatnak talán jobban sikerülne. Egy évvel

később többen ajánlották fel segítségüket az akkori Előkészítő Társaság tagjai közül. Akkor mindenki letette az ügyet. Egy fiatal orvos barátom nekem is azt tanácsolta: "Tedd le. Pihenj, és pihentesd!"

Ezidőtájt nem is hordozta senki a biodinamikus gazdaság tervét, csak aki egy volt vele: Mezei Ottóné - de ő is másfelé, az ország különböző tájain.

Am semmi nem vesztett el eddigi munkánkból. A kidolgozott tanfolyami tematika például későbbi nyertes pályázatok gerincét adta. A többi erő is beépült a készülő alapba.

1991-ben a szálát külső segítő, Heil Tibor vette fel, s 1992. őszén újra a községből vette vállára valaki az ügyet.

Földközelen: 1992-93.

Laukó György nem vett részt az eddigi folyamatokban. Felesége, Magdi járt a Gazdaiskolába, és lett a helyi biocsoport tagja. Laukó György, aki hallott a biodinamikus nevelkedésekről, közvetve kapcsolódott az ügühöz. Elektronikai, automatizálási, műszaki végzettségű, a problémákhoz gyors, praktikus, egyenes észjárással közelítő ember. Ő hozza nekünk is a megoldást. Tudja, hogy az emberek évek óta keresik a gazdaság indulásához nélkülözhetetlen földterületeket. Adni nem adott az állam, a szövetkezet, másnak pedig nem volt. Most kárpótolni kell, és lesz föld. Mi legyen a család kárpótlási jegyeivel? Apósáékkal megbeszélte, hogy a biogazdaságnak lehetne földterületre licitálni. Családjában és a miénkben is bizalom ébredt személye és elképzelése iránt.

Vera néni (özvegy Ruzicska Istvánné), Mariska néni (Rédli Lajosné), Marcsi (Rédliné Vigh Mária) és (Szalai) Gyula bácsi rábízzák a földeket. Iváncsa községben 1993. február 16-án tartották az első földárverést. Két család tagjai meghatalmazták Laukó Györgyöt, hogy részt vegyen az árverésen. Erre az estére 15 hektárnyi területtel kerül földközelenbe a közel öt éve dédelgetett álom.

Utak:

Múlt év februárjáig, a "földközelenbe kerülésig" közel öt év telt el az első biokertészeti előadást követő beszélgetés óta. A Mezei Ottónét iváncsai előadásra hívó Rétság-házaspárból Györgyi azóta elvégezte a magyarországi Waldorf-óvónőképzőt, majd 1992. őszén, iváncsai Waldorf-intézmények hiányában Gödöllőre költöztek, hogy gyerekeiket Waldorf-óvodába és -iskolába írathassák. Zsolt Gödöllőn bekapcsolódott a pedagógiai alapítvány munkájába. Molnár Anikó Lausanne-ban végzett Waldorf-gyógypedagógiát. Feleségem, Marcsi óvónőnek tanul, én pedig elvégeztem a Waldorf-tanárképzőt, és a gödöllői kezdő és haladó biodinamikus tanfolyamokat. Ipolyi Erzsébet is újra bekapcsolódott a munkába. Szalados József látszólag nem a szellemi háttér és a képzések irányába indult, hanem szép mintakertet teremtett: családi mintakertészetet feleségével, Ilonkával és időse szüelével. Az elmúlt években kertjét, citromfáit, paprikáit, paradicsomait számtalan ember megcsodálta és megköstölte. Csupa praktikus jogosítvány (minősített hegesztő, lakatos, stb.) birtokosa. Az évről-évre szerveződő Waldorf-táborok és mezőgazdasági gyakorlatok során pedig bebizonyosodott, hogy született pedagógus. Szereti amit csinál, és magával ragadja a résztvevőket. Úgy tervezi, készíti elő és vezeti a gyakorlatokat, ahogy a "nagykönyvben" írva lenne, ha már megírtuk volna.

Bekapcsolódtak az előkészítő munkába Szentesiék is.

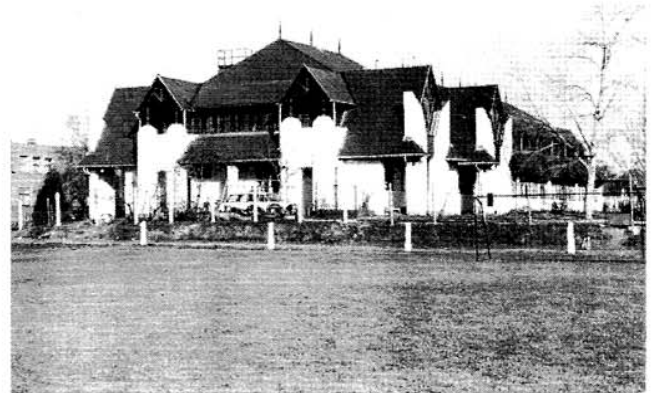
Gáll Gáborékkal együtt 1992-ben ők kérték kertjük minősítését. A felsoroltak, valamint a fent említett körök tagjai mellett az elmúlt évek folyamataihoz kapcsolódva sokan megismerték elképzeléseinket.

Így 1993. tavaszára Iváncsán kialakult egy népes kis kör, melynek tagjai belső készülődéssel, biodinamikus kiskerti tapasztalatokkal, Waldorf-táborok és mezőgazdasági gyakorlatok emlékével magukban mintegy előkészültek, és előkészítették, hogy Iváncsa a biodinamikus képzés helyszíne legyen.

Az eddigiekben vázolt múltba-jelenbe kapcsolódott be Mezei Mihály gödöllői, ausztriai, svédországi tanulmányokkal, ismeretekkel és tapasztalatokkal, hogy biodinamikus gazdaként a felépítő munka vezetője legyen. A helyi sajátosságoktól nagyban különböző tapasztalatokkal sajátosan hazai viszonyok közé érkezett. Olyan közösségbe, melyet Mezei Ottóné épített fel. Míg felesége, Katalin a pesthidegkúti iskolában tanít, addig Mihály vállalta, hogy munkáját a Budakeszi-Iváncsa közötti ingázás, időnként pedig a családtól való tartós távollét terhével együtt végzi.

A február 16-i kárpótlást, amelyet a közel 5 éves előkészítő szakasz lezárásának tekintek, 1993. február 17-én az Életvédő Kör közgyűlése követte, új szakaszt nyitva az iváncsai biodinamikus tangazdaság előtörténetében.

Iváncsa, 1994. január 31.

Az átalakított iváncsai óvoda (Heil Tibor terve)

Gottfried Geiger JELENTÉS A MAGYARORSZÁGI BIODINAMIKUS KEZDEMÉNYEZÉSRŐL

A magyarországi baráti kör építő munkája már évekkel ezelőtt megkezdődött. A kérdés az volt: hol, és hogyan lehetne a biodinamikus gazdálkodás számára egy "modell-gazdaságot" alapítani? Mint a keleti országokban mindenütt, a földek, a birtokok "kioldozása" az állami tulajdon kötelékéből hosszú és bonyolult folyamat.

Ezen túl is szükséges egy bizonyos többlet, hiszen egy major, egy gazdaság alapítása csak emberek rendkívüli találkozására útján jöhet létre.

A Budapesttől ötven kilométerre délre fekvő Iváncsa községben kerekedett ki végül az együttműködésre kész embereknek ez a köre, bár az egyes résztvevők igen különböző elképzelésekkel indultak.

Így születhetett meg, s kezdhetette el munkáját a Biodinamikus Alapítvány. 1993. tavaszától, mint jogi személy vásárolhat, bérelhet és hasznosíthat földet. Ennek következtében 1993. tavaszán-nyarán a föld művelését egy biodinamikus gazdaság alapozásaként meg lehetett kezdeni.

A gazdaságnak először is van vásárlással szerzett fásbokros területe - egy csodaszép, félhektáryi kis biotop, mely az egyébként fátlan tájban közvetlenül csatlakozik a faluhoz. Észak felé 1.1, délre 0.7 hektár nagyságú szántóföld egészíti ki, utóbbi szinte predesztinálva van a kertészeti hasznosításra. Közvetlenül csatlakozik ehhez az a tizenöt hektáryi szántó, melyet művelésre az Alapítvány tagjai adtak át, akik röviddel ezelőtt váltak a föld törvény szerinti jogos tulajdonosává. Várható még elszórt területek, mintegy két hektár betagozódása, s még két kert a faluban, meg egy lakóház. Mint látható, a megművelt területek jogállása korántsem egységes, de annyira mindenestre tisztázott, hogy végül számolni lehessen egy 34-36 hektáros gazdasággal.

Jó kilátás van arra, hogy a ma meglehetősen bonyolult jogi szerkezet néhány év leforgása alatt rendeződik, és a hasznosítás mai joga adásvételi, és hosszú lejáratú bérleti szerződésekkel átalakulhat.

A Duna, és megint csak a Duna! Valóban Ó a táj anyja, még ha a folyót magát szinte sehol sem láthatjuk - elrejtí elölünk a partokat szegélyező nagy galériaerdő. A táj képét a régebben vízjárta ártér nyílt területe adja. A folyó szabályozása után vált szárazzá, s most már itt-ott a szikesedés veszélye fenyegeti. Csak messze a folyótól látszik az eredeti folyomány leszakadó partja. A Dunától nyugatra a felszín hirtelen 10-15 métert emelkedik, és gyengén hullámos felülettel vész nyugat felé a messzeségbe. Fenn a plátón, a meredek part lejtőjéhez igazodva fekszik a falu: Iváncsa.

Tipikus magyar falu. Különálló házak, téglából vagy vályogból, bevakolva, legtöbb ház az utca vonalában áll, tornácát szőlő futja be. A színek: a fehér minden árnyalata, okker, rozsdabarna. Sok helyütt hiányzik a kövezet, a kavicsos utat a falu középső részén árok szegélyezi. Sövény, faszor. Mindez nem olyan rendezett, mint másutt Közép-Európában, nincs úgy "kinyalva". Néhány ezren laknak itt.

A gazdaság a falu déli oldalán fekszik, mintegy háttával támaszkodik a szélső házsoroknak. Itt a kiserdő, nyárfája a zöldből magasodik ki. Éppen ez, a bokrok, fák, jegenyék teszik különlegessé az atmoszférát. Itt, a biotopba beillesztve kell, hogy felépüljenek a gazdaság épületei: istálló és pajta. Innen bejárhatja a tekintet a földeket, egészen a valamikori zsidó temetőig. Alig negyven méteres oldalú négyzet ez, a régi sírköveket vad bozót nőtte be, nyüzsgő életet rejt a hely. Madaraknak, őzeknek és más állatoknak ad lakást, még róka is van ezen a területen. Ami eredetileg a holtaké volt, most az élet szigetévé változott. A földek közt hátul vízlevezető árok fut végig - kiszáradva. A talajvíz itt is örökre a mélybe süllyedt. Délnyugat felé nyílegyenes dűlőt a határ - akácok szegélyezik. Vékony függőnyként választják el az újonnan létrejött gazdaság földjeinek intim világát a nagyüzemtől, mely az út túloldalán kezdődik. Odaát nagy méretekben gondolkodnak: a táblák 100-200 hektárosak, vagy még nagyobbak. Vigasztalhat a gondolat, hogy oly közel a falu házához, a zöld fák védelmében jó feltételei vannak egy sajátos légköri hely megteremtésének. Mennyivel rosszabb lenne a szelek ostromozta, fátlan síkon!

Talaj szempontjából itt talán a legjobbat találjuk, amit Európa csak nyújthat: mély rétegű, termékeny, összetétel-

ben kiegyenlített termőföld, a növekedést csak az fogja vissza, hogy e gazdasághoz sokszor hiányzik a víz. Mindent meg lehet itt termelni, ami a száraz évszakokat átvészelni képes, vagy ami elég rövid életű ahhoz, hogy még a nedves évszakban termést érleljen.

Normális körülmények között az őszi a nedves időszak, az első esőket a szeptember hozza. Novemberben már fagyok várhatók, január-február nagy hideggel járhat. A március-április általában még nedvesnek számít, aztán már jön a nyár. A hőség és szárazság július-augusztusban éri el tetőfokát: aszály jellemzi. Ilyenkor minden sekélyen gyökerező növény senyved, vagy el is pusztul, egyszerűen eltűnik.

Ez a klíma, és természetesen a talaj is, befolyásolja a gyomflórát, amelynek vegetációját erősíti a hosszú években át folytatott egyoldalú termesztési mód. Különleges növények láthatók itt, a többi között igen sok kender (Cannabis); a hasis-növény méteres magasságúra emelkedve, széles foltokban terjeszkedik - láthatóan érzéketlen a vízhiánnyal szemben. Aztán a csattanó maszlag (*Datura stramonium*). Szép, szélesen elágazó, száraz növény, jól formált, sima levelekkel, nagy kelyhű, fehéres børszínű virágokkal, melyek egy-egy termést hoznak a szár villás elágazásaiban. Nagy ellentétben a lágy formákat mutató növényekkel, a termés kemény, reték nagyságú, tüskés, fás gömb, belsejében szénfeketé, lenmag nagyságú, irdatlan szaporítóerejű magokkal. Valóságos ördögveteménye ez a növény, igazi képviselője családjának, a *solanaceáknak*. (Német neve szerint az *éjszakai árny-növények* családja - a ford.) A roszul tisztított vetőmaggal valahonnan behurcolva vált az itteni mezőgazdaság, elsősorban az állattartók gondjává. A takarmányba keveredve már kis részei, tehát a zöld részek is mérgezési tüneteket okoznak, nagyobb adagban elhullást is.

Ez persze természetes: egy élőhely gyomflórája bizonyos értelemben tükrözi a talaj minőségét. A gazdaga, sokoldalú termőföld gazdag gyomflórában nyilatkozik meg. Segítség, gyomszabályozást csak az értelmesen kialakított vetéskörforgó hozhat. S éppen ez a biodinamikus gazdálkodási mód egyik fő eleme.

Már szinte első rátekinetésre két gondolat tolu előtérbe, ha ennek az új gazdaságnak a működéséről van szó: ezen a csodálatos termékenyséű talajon zöldségtermesztéssel kellene foglalkozni, ez lenne egyik pillére az üzemnek. Szabadföldi kultúrák, esetleg fóliaház. Minden további nélkül lehetséges a szőlőtermesztés is. Egy feltétel azonban van: öntözni kell. A vízkérdésen már dolgoznak. A kisebbik szántón, a két jegenye mellett kellene mély kutat fúrtni. (Azóta már elkészült a két csőkút - a ford.) Továbbá, ha a kedvező előfeltételek alapján kedvező eredményt akar elérni a gazdaság, kertészeti szakismeretekre, és rengeteg munkára lesz szükség.

A gazdálkodás másik súlypontja az az alap, melyre minden felépíthető: a fejtőstehén-állomány, mert a tájból érezhetően hiányzik az állati elem. Csak a hasznosított területnek megfelelő méretű csorda teheti ezt a darab földet igazán élővé.

De tisztán gyakorlati okok miatt is szükség van rendezett állattartásra. A földek kétségkívül ki vannak uzsorázva. Ha most még a műtrágyát is megvonják tőlük, hamarosan bekövetkezik a talaj teljes elszegényedése, hiába van meg papíron a magas aranykoronaérték. Ezen csak az istállótrágyázás segíthet. Elegendő állati trágya termelésére legalkalmasabb a tehén a maga rendkívül intenzív anyagcseréjével, még ha mellette kisebb mennyiségben más állatokat is tartanak.

További, tisztán ökonómiai érvek: a faluban kevés a tehén. Van tehát piac, van igény, persze előbb ezt a piacot meg kell hódítani. Esetleg például a közeli városokban. Az országban még nem vezették be a tejkvótát; jóformán az egész tejtermelés a nagyüzemek kezében van. Hogy ez miért van így, azt azonnal megérti, aki a helyszínen tájékozódik. Látja, milyen akadályokkal kell megküzdenie a magán-gazda, ha tehenet akar tartani. Gyakorlatilag mindene hiányzik, nincs épület, még a legprimitívebb istálló sem; nincs semmi felszerelés. A "maszek" parasztembertől ezenfelül minden kereskedelmi kezdeményezés távol áll; nincsenek ilyesmihez szokva az emberek. Így minden marad a régiben. Ha valaki mégis megküzd ezekkel az akadályokkal, éppen az állattartás válhat a gazdaság legbiztosabb tényezőjévé és másik alappillérvé. Ehhez tetterő, és - elsősorban - bizonyos külső anyagi támogatás szükséges. A helyzet előítéletmentes szemlélője számára világos, hogy gazdasági épületek létesítése nélkül, még ha azok a legszerűebbek is, az iváncsai gazdaság nem fejlődhet tovább.

Látogatása során a jelentés készítője olyan intenzíven átélte ezt a szükségességet, hogy a felelősséget hordozó gazdaságvezetővel együtt azonnal hozzáfogott a leendő istállóépület vázlatolásához, később a terv kidolgozásához is. Ebben a tervben az állattartás feltételei is le vannak írva. A terv alapja lehet tehát az érdekeltek további munkájának, mégis úgy van megrajzolva, hogy máris mindenki megérthesse, aki az aktuális problémákban el akar mélyedni.

Természetesen a vetésforgóról is gondoltunk, taglaltuk a lehetőségeket és számításokat végeztünk.

Kiindulópont: az állatok ellátása saját gazdaságból származó takarmánnyal. Ezt élő takarmányra orientált egyszerű forgóval lehet elérni. Az ilyen indítás abból a belátásból ered, hogy mindig jobb a fejlesztést az egyszerűtől vezetni a sokféleség felé, mint fordítva. Gyakorlatban: pillangósok, fű, szemestakarmány és répa - mindez így alakulna: Az ötéves forgó első három évét füveshere foglalja el. Hozzátehetjük, hogy a takarmány tömegét messzemenően a lucerna kell, hogy adja, társítva néhány szárazságtűrő fűvel. Más herefélék is keverhetők hozzá, de azoktól súlyban már nem várhatunk sokat. A negyedik évben a gyep feltörésre kerül. A pillangósok által feltáplált talaj most képes lesz tisztességes termésre valamely szántóföldi növényből; itt szabadon lehet választani búza, árpa, kukorica, esetleg burgonya vagy répa jöhet szóba, vagy más, speciális kultúrák. Az ötödik év a tavaszi gabonáké. Szó volt a köztes természetéről is, de ez a szárazság miatt mindig bizonytalan lesz. Esetleg mégis lehet találni olyan fajtákat, amikkel egy kis takarmánytöbblet juthat. Az egésznek - ezzel tisztában kell lennünk - van bizonyos szárazgazdálkodási jellege. A számításoknál a kitűnő talaj ellenére meglepően alacsony terméseredményekhez jutunk.

Ehhez a témához lezárásként még hozzátehetjük:

Ebben az évben a "kertészet" területén egy speciális kultúra volt, a sáfrányos szeklice. Termése magasértékű olajat ad. A kísérletnek szánt munka jó tájékoztatást adott: nem került szinte semmibe, de nem is hozott sokat. A termés túl alacsony volt.

Volt egy tábla kukorica is; 2,4 hektár. jól sikerült, de sajnos hiányzik a jószág, mely elfogyasztaná.

Ezenkívül áll 12 hektár új telepítésű lucerna fűfélékkel, korcsherével, szarvaskereppel keverve. Nehezen fejlődött az aszály miatt, és csak augusztusban, az első esők után adott némi szénát. Az újonnan bérelt 17 hektáron ez évben mustár termett.

A jelentés írója eleddig szándékosan kerülte a nevek említését. Az olvasó lelki szeme előtt először jelenjen meg az új gazdaság mai állapotának képe. Az ilyen kép azonban épp az emberek, a személyiségek által nyer mélységet. Ők hordozzák ma, és viszik tovább a jövőben. Végül is egyedül tőlük függ, hogy mi és hogyan jön létre itt.

Első helyen kell elmondanunk, hogy mindennek a munkának motorja, kezdeményezője Dr. Mezei Ottóné, Klára asszony. Eredetileg agrármérnök, aki két évtizede tanítója és művelője a biodinamikus módszernek. Ezt oktatja kis kurzusokon és gyakorlatokon, szántóföldön és kertben egyaránt.

Az éveken át tartó szüntelen munkának köszönhető, hogy mára már összeállt az embereknek az a köre, akik valóban meg akarják érteni, mit is jelent a *biodinamikus* kifejezés. Ez tudniillik nem csupán egy növénytermesztési módszert jelent, hanem szociális összefüggések, gazdasági munkaközösségek létrehozását is a legkülönbözőbb formákban. További fontos személyiség ebben a munkában Klára asszony fia, Mezei Mihály, és az ő felesége, Katalin. Mindketten két évet töltöttek gyakorlati mezőgazdasági munkával Svédországban, Järnában: a Rudolf Steiner szemináriumhoz tartozó Skillebyholmban.

Klára mélyen átlátja a nagy természeti összefüggéseket; igazi növénytermesztő, testestől-lelkestől. Mihály minden ízében állattenyésztő. Klára az átfogó összefüggések meglátása mellett intim ismeretekkel rendelkezik a növényvilágról; Mihály mély kapcsolata az állatokkal kiegészül a gazdasági organizmus, a mezőgazdasági üzem iránti érzéssel. A gyakorlati spiritualizmus mellett gyakorlati rátermettség él bennük. Ez a munka belső szubsztanciájában érzékelhető.

A két fókusz körül barátságok és kollegiális kapcsolatok szövődnek. Itt van Rédlí László, a tanár, szociális munkában szerzett tapasztalataival. Szalados József is nagyban támogatja a munkát. Ő már kertész: csodálatos paprikát, paradicsomot termel, természetesen bioidinamikus módon.

A gépek: traktor, eke, borona, vetőgép, fűkasza, stb. egy másik jó ismerősnél állnak; más, védett hely egyelőre nincs is erre a célra, mint Laukó Gyulák kertje.

Az alapítvány tagjai közös gyomlálási akciókat szerveztek, és más munkát is végeztek szükség szerint. Tanácsért Mihály a falubeli fiatal magángazdához is fordulhat, aki bikahizlalással foglalkozik.

Beilleszkedni a falu közösségébe, amennyire lehetséges: ez is fontos része a munkánknak. Valamikor, valmiben még szükségünk lehet egymásra.

Végezetül magyarázatra szorul a jelentéstevő viszonya az iváncsai emberekhez. A fiatal Mezeiékhez fűződő barátság hozta őt ide; egy Svédországban kezdődött, és az ország meglátogatása során elmélyült barátság. Mint kollégát, kérte meg őt Mihály, hogy független, a munkában eddig részt nem vett mezőgazdasági szakértőként ítélje meg, és írja le a projektet. Szívesen teljesítette a kívánságot, nemcsak azért, mert maga a külső szituáció igen érdekes, hanem azért is, mert itt az ember átélheti, hogy a résztvevők a munkát önzetlenül vállalták, és valódi felelősséggel viszik tovább.

1993. szeptemberében

(Fordította dr. Mezei Ottóné)

OBJEKTÍVEN A MEZŐGAZDASÁGRÓL

Számomra ma már vitathatatlan tény, hogy nincs magyar kibontakozás hatékonyan működő, erős agrárágazat nélkül. Éppen ezért érthetetlen számomra - miként az agrárszakemberek döntő hányada előtt is - hogy még mindig nem kezelik rangján - stratégiai ágazatként - a mezőgazdasági és élelmiszeripari vertikumot.

Az elmúlt két-három év alatt a magyar társadalomban a legnagyobb vitát, sőt vihart kiváltó tényező a mezőgazdaság, az agrárium volt. Sokan - helytelenül - érzelmi oldalról közelítették meg a kérdést, tetézve azzal, hogy nem ismerték az agrárágazat belső helyzetét, és a fejlett világ agrárviszonyait. Azzal az igénnyel, hogy - a föld- és szövetkezeti tulajdon esetében - rendezni kell a tulajdonviszonyokat, az agrárágazatban dolgozók egyetértettek.

Sajnos a "rendezés" nagyon is felemás eredményt szült, sanda politikai célok ugyan nem valósultak meg, ugyanakkor az élelmiszergazdaság mégis súlyos válságba került. Nem szeretnék kitérni a személyes hangnemre, a "zöldbárázásra", de mindenkinek tudomásul kell venni, - ezt az előrelátó progresszív politikai és kormányzati erők lát-szólag megértették, ha ez nem is derül ki mindig az ágazatot érintő döntésekből - hogy a negyvezres agrárértelmség nélkül nincs, és nem is lesz korszerű, fejlődőképes mezőgazdaság.

El kellene fogadni azt is, hogy a mezőgazdaság sorsáról az ott dolgozók döntsenek, s ne nézzék őket lépten-nyomon kiskorúnak.

Céljaink:

- Biztonságos, és a világpiaci áraknál kedvezőbb árszínvonalú belső élelmiszerellátás megteremtése. (Kenyérügy, tejügy, stb.)
- Az exportteljesítmény fokozása annak érdekében, hogy az ország adósságszolgálati kötelezettségének eleget tudjon tenni. (Különösen 1995-96-ban.)
- Felkészülni az EK-tagságra, azaz arra, hogy fejlett, versenyképes agrárágazatot "vigyünk" az európai integrációba.

A megjelölt célok az eddigi eszközrendszer módosítását követelik - 1993-ban ennek jelei szerencsére lassan már mutatkoztak. Nézzük, miről is van szó.

- A megfelelő üzemméretek kialakítása:

Fel kell adni a szövetkezetek szétverésének erőszakos politikai szándékát, tudomásul kell venni ugyanis, hogy 3-4 éve Nyugat-Európában is egy földkoncentrációt előidéző folyamat indult el, minthogy a 25-30 hektáros farmok nem versenyképesek pl. az Egyesült Államok mezőgazdaságával. Az USA-ban ez a folyamat már 20-25 éve megindult, és ezért ott nem ritkák a 8-10 ezer hektáros nagyságrendű mezőgazdasági üzemek sem, melyek magán, vagy szövetkezeti alapon működnek. A nyugati szakemberek rendkívül fontosnak tartják a szövetkezeti hálózat fejlesztését, továbbfejlesztését.

- Integrált termékpálya klépítése:

Meg kell teremteni a termelés-feldolgozás-értékesítés-finanszírozás vertikális és harmonikus egységét, hasonlóan a Nyugat-európai szövetkezeti rendszerhez, mely biztonságot ad a termelőknek, ugyanakkor kizárja a spekulatív szereplőket. Az élelmiszeripari privatizációt - ami még megmaradt; sajnos a primer üzemeket a kormányzat felelőtlenül elkótyavetyélte - ennek szellemében kellene végigvinni. Nyugat-Európában a termelés-feldolgozás-kereskedelem egy vertikumban működik, általában a termelők által létrehozott szövetkezet keretén belül. (Pl. Dániában a hús-vertikum 90%-át az ilyen jellegű szövetkezetek fedik le.)

- Támogató jellegű - a mezőgazdaság sajátosságaihoz igazodó - pénzügyi és közgazdasági szabályozórendszer:

Be kell látni, hogy az agrárágazat elvonó jellegű megközelítése, ami az utolsó három évre volt jellemző, tarthatatlan. Fontos tudni, hogy az EK-ban a támogatottsági szint 60-70%-os, az EFTA-országokban (Ausztria, Svédország, stb.) 40-45%-os, az Egyesült Államokban 20-25%-os, míg Magyarországon 5-8%-os volt, s 1994-től az előrejelzések szerint 10%-os lesz.

Természetesen azt is el kell fogadni az agrárvezetőknek, hogy a tulajdoni és szövetkezeti átalakulás törvényszerű és természetes; ehhez, és a piac-diktálta igényekhez kell igazítaniuk vezetői magatartásukat, stílusukat.

Ugyanakkor az érzelmi alapon megnyilvánuló politikai tényezőknek is abba kellene hagyniuk az agrárágazat és az agrárértelmség elleni támadásokat, mert tudomásul kell venniük, hogy 3-5 hektáros farmokkal, meg tehén- és lófogattal nem lehet Európába menni!

A meg nem értésnek, a politikai akarnokságnak mi lett az eredménye?

- A szántóterület 9-10%-ának parlagon hagyása (kb. 500.000 hektár tartósan műveletlen terület);
- A mezőgazdasági munkanélküliség megjelenése és folyamatos növekedése;
- Az agrárimport drasztikus visszaesése (1991-ben 2.7 milliárd dollár; 1993-ban várható 1.1-1.2 milliárd dollár);
- A drága import élelmiszerek megjelenése;
- Az élelmiszeripari kapacitások áron aluli értékesítése külföldi monopóliumoknak;

és hosszan panaszolhatnám, mint egykor Tiborc!

Történelmi bűn, ha a magyar agrárágazatot és vidéket veszni hagyjuk! (hagyják?!)

Hernádkérics, 1993. december 3.

Csákány Béla
szövetkezeti elnök

A SZERVES ÉPÍTÉSZETRŐL

Kampis Miklós DE ARCHITECTURA ORGANICA

*"Ős patkány terjeszt kórt miköztünk
a meg nem gondolt gondolat"
(József Attila)*

Tisztában vagyok azzal, hogy szellemi áramlatokat meghatározni annyi, mint megölni őket, amivel rögtön azt is közöltem, hogy élőlénynek tekintem a valódi inspiratív gondolatokat. Egy bálnáról vitatkozni vagy egy bálnát meghatározni nem érdemes; csodálni lehet és kell, valamint küzdeni lehet vele, őt azonban másként, mint képszerű folyamatokban - vagyis a művészet eszközeivel - megismerni valójában nem lehet. Sok évvel ezelőtt, amikor a "Szabadság filozófiája" ciklusát hallgatta vagy ötven fiú és lány, egyikőjüket megkérdeztem, hogy mi módon tudna egy virágot megismerni. A viruló fiatal leányka mosolyogva mondta, hogy: letépem, felhasítom, kettészelem, mikroszkóp alá teszem a darabjait; egyszóval - mondtam - előbb megölöd. Távol álljon tőlem ez a törekvés, legyen az eredmény bármilyen pontos, átfogó fogalmi háló, különösen akkor, ha az organikus építészetéről van szó, amely jelen esetben egy egész virágoskerthez hasonlítható. Sokkal inkább lehet valamiféle *képben* hírt adni erről az eleven tűzű, illékony és mégis állandó; áramló, növekedő és mégis mozdulatlan jelenségről, mint hideg-rideg elemzéssel véget vetni, elpusztítani azt, ami a cím lényege. Két gondolat kívánczik ide: a *lényeg* szóban utalás van a lényyszerűsége, amelyről már szoltam, ezért inkább képről, jelenségleírásról lehet szó, s a teljes megismerés csak az eszme teljességével való azonosulás útján lehetséges. Ugyanakkor ez a kép, amely a jelenben bennünk keletkezik, törekszik arra, hogy a képszerű gondolatot az örökléthez, a tartamhoz kösse, ez azonban csak igyekezet lehet részünkről, véges és nem végleges törekvés valaminek a kifejtésére.

Hamvas Béla írja egy helyütt, Alexandriai Kelemenről szólva, hogy ő volt az első keresztény, aki felvetette a kérdést: szabad-e egyáltalán valamit leírni. Mint minden spirituális lény - írja Hamvas - világosan azt válaszolta, hogy *nem*, és mint minden spirituális lény, ezután megírta mindazt, amit meg kellett írnia. Weöres Sándor a *Le Journal* című versében pontosan és kérlelhetetlenül ugyanezt rajzolja meg - utána azonban mégis tovább ír. Csapda ez: a kreatívítás csapdája, ami a szeretet csapdája is egyben.

Mindezek ismeretében és ellenére, ha elolvasok egy Nyugat-európai elemzést, pl. Jesberg cikkét (Országépítő, 1993/4) a kérdéstről, óhatatlan kényszerű érzék a megszólalásra. Vértelen, halott, stilisztikai szempontból is hideg és száraz közeg árad belőle; így szól arról, ami él, eleven, tobzódik, alakul, növekszik, szaporodik, lázad, drámává vagy sodrássá válik. Drámává, melynek szereplői vagyunk mi magunk is, elbukunk és felemelkedünk, melyben emberek élete, valóságos emberi lét, földi és kozmikus létünk, nemzeti létünk forog kockán, valóságos folyamatokban és nem pusztá szerekben. Mit tud, mit tudhat erről a szenvtelen elemző, kinek számára a jelek szerint az organikus építészeti eszméje egy a sok közül, szándéka pusztán egy áttekintés,

de a rokonszenv-ellenszenv legkisebb jele nélkül, vagy ha már vizsgáljuk a kérdést, mintha inkább a türelmetlen ellenszenv jellemezné, mintha valami érthetetlen, kellemetlen dolgot vizsgálna.

Tekintsük át ezt a kellemetlen dolgot, és próbáljuk meg először összeszedni mindazt, amit a magyarországi organikus építészet produkált önnön kinyilatkoztatása terén, ami - véleményem szerint - kisebb könyvtárnyi anyag, de gondos válogatás esetén is legalább egy vaskos kötet. Ráadásul ezt nem filoszok, hanem alkotó építészek nyilatkozták vagy írták; hitelességüket a felépült épületek százai támasztják alá (vagy ingatják meg - de ez már a történeti értékeléshez, és nem a jelenkori elemzéshez tartozó feladat.)

Elsőként Makovecz Imre cikkeit, interjúit, előadásait, naplóját kell említeni, amelyekben számtalan kép, költői pontosságú mondat található, s ezekben az organikus építészeti eszme eredetéről, módszeréről, fajtáiról és képviselőiről éppúgy szól, mint a megismerés rajzos-mintázós formájáról, a templomépítés rituális rendjéről, a jelekről, vagy az emberi lény és a világ összefüggéseiről. Ha összehasonlítom az 1976-77-es Napló szöveg- és ábraelemzéseit, s összevetem az említett cikk száraz fogalmi erőlködéseivel, bizony érthetetlen számomra, hogy miért nem tanulmányozza ezeket az írásokat valaki, mielőtt meg mer szólalni, hiszen nyilvánvaló, hogy nem ismeri őket.

A korai kísérletek - minimáltér-pályázat, ruhapályázat, mozgáskísérletek - kellő időben és alaposan tártak fel összefüggéseket, amelyekről ez a cikk nem szól, s amelyek nélkül az organikus építészetéről szót ejteni többé nem lehet.

Nem vitás, hogy tanítványainak értő és alapos értekezései - Ekler Dezső és Gerle János cikkeire gondolok - önmagukban is többet tartalmaznak a téma lényegéről, mint az említett cikk. Bizonyosan mindnyájan hibásak vagyunk abban, hogy ezt az elméleti anyagot nem vittük be eléggé a köztudatba, de ettől függetlenül megszületett, és itt van.

Külön kell választani a volt Pécsi Ifjúsági Iroda tagjainak és szimpatizánsainak más szempontú elméleti működését. Csete György és társai irgalmatlanul sok tárgyszerű ismeretet, felmérést, fotót, diapozitívot készítettek, halmoztak fel és dobtak közhasználatba számtalan előadáson, rendezvényen, kiállításon. Elméleti elemzéseik, plakátjaik, előadásszövegeik; hallatlanul friss és élményszerű közlési formáik adekvátak voltak épületeikkel; legalább annyi érték halmozódott fel bennük az évek során, mint azokban. Ez a szemlélet, gyökerében más volta ellenére, kényszerű rokonságban van az organikus építészet egészével, lévén eredeti forrásuk, a népi kultúra azonos.

Meg kell említeni az 1985-ös kiállítási katalógus szövegeit is. Az összes kiállító megnyilatkozott itt, s ha elméleti felkészültségük fokának különbözőségét természetesen tükrözi is az anyag, kénytelen vagyok azt mondani, hogy még a legügyetlenebb próbálkozás is több valódi kínládásról, igyekezetéről, a megfejthetetlenül való igazi birkózásról ad hírt, mint a fent hivatkozott cikk. Gondoljuk meg a történelmi háttérrel és a társadalmi helyzetet is: több bátorság kellett akkor mindehhez, tehát szükségszerűen több emberség is. Ezekben a szövegekben maguk az emberek tükröződnek igaz belső valóságukban, s nem a hűvös intellektus.

Utalni kell a Kós Károly Egyesülés konferenciáira is, amelyekről közel huszonnégy órás videofelvétel készült.

Óriási anyag, s ha szempontjainknak csupán mintegy harmada felel is meg, ezek is éppúgy hozzátartoznak a hazai elméleti alapokhoz, mint a már felsoroltak.

Szemmel láthatóan nem szorulunk importra, ha organikus építészetről szóló fejtegetést akarunk hallani. Élek a gyanúperrel, hogy ennek az anyagnak a töredékét sem ismerik az építészek, sem ennek az irányzatnak a hívei, sem pedig azok, akik valamely okból ellene vannak.

Legnagyobb baj az, hogy ez az anyag nem ismeretes széles körben - külföldön egyáltalán nem -, gyakorlatilag olyan, mintha nem is létezne. Holott elméleti alapvetése mindannak, ami történt és történik, s így maga a történés is a kívülálló számára érthetetlen fordulatot vesz vagy vehet, s az értetlen jóindulat ugyanolyan hiba, mint a pusztán - értetlen - gyűlölködés. Sürgős szükség van ennek az anyagnak a rendszerezésére és kiadására; másként az elkallódás veszélye fenyegeti.

Ezután az áttekintés után, melynek célja csupán annyi volt, hogy felhívja a figyelmet arra a felelősségre, amelyet az elmúlt évtizedek és a jelenkor produktumai jelentenek - egy nagyon határozott, szubjektív kijelentést kockáztatok meg: az organikus építészet lényege, egyedüli lehetséges eszmei alapja a teljes - anyagi és szellemi - valóságot átfogó képes szemlélet.

Nincs valóságos lehetőség egy, az építészetben kialakult belső erő, az egyénben lefolytatott belső küzdelem nélkül ennek megragadására. Ez annyit jelent, hogy valójában világszemléleti-világnézeti alapjuk van a különböző építészeti felfogásoknak, s ez alól nincs, és nem is lehet kibúvó, akár tudunk róla, akár nem. Ez az igazi alapkérdés, melynek kifejtése a már említett Jesberg-cikkből jóformán teljesen hiányzik, vagy oly szemérmesen búvik meg benne, hogy végül is csak az *egyik* szempontnak tűnik, holott az *egyetlen*. Nem lehet az organikus építészetet egyfelől stílusként elemezni, másfelől meg tézisekben körülírni; úgy gondolva, hogy ily módon eleget teszünk a tudományos szemléletnek, megcibálva a tigris bajuszát. Hamvasra utalva újból: nincs mód a modern tudomány, a *scientia profana* kiszolgálására, ha bensőnkben megérintett már a *scientia sacra*, a szent tudomány. Nem győzöm hangsúlyozni ennek jelentőségét: ideje már világosan az emberek értésére adni, hogy az organikus építészet a földi és a szellemi világ határterületén áll, arra törekszik, hogy az általa készített térstruktúrák, tömeg- és felületi struktúrák a szellemi világ számára is észlelhető, jelenlétünket igazoló jelekként valósuljanak meg a földi világban, ezáltal az emberi lény mintájára egyszerre létezzenek mindkét szférában, egyszerre ragadják meg mindkét princípiumot.

Más kérdés, hogy az organikus építészet művelői egymás természetes társaiként közösségalakításra, intézményszerűsítésre, szerveződésre törekszenek. Ennek felszínes, látható oka, hogy a körülöttük lévő, kissé idegen világot látva szövetségeseiket, magukhoz hasonlókat keresnek és találnak egymásban, s így már nem látszik reménytelennek vagy elveszettnek az ügy, nem magányos farkasként - vagy inkább kivert kutyaként kóborolva - kell életük küzdelmeit végigharcolniuk: legalább csapattársaik vannak. Mélyebb, sokkal mélyebb oka is van ennek, melynek kifejtésére itt most nincs lehetőség, de létezéséről lehet tudni, és tudatosan is ennek szolgálatába szegődni, mint ahogy jó néhányan ezt tettük a múltban, és tesszük jelenleg is.

Az organikus építészet megismerési folyamatához az intellektus ereje kevésnek bizonyul, mint minden élő folyamat esetében. Ahogy azt a bevezetőben leírtam: egy virágot sem lehet valójában megismerni a tárgyi, értelmi erővel. A

jelenség valójában sokkal bonyolultabb, mint egy virág: sokaság, mely egyedekből áll; egyedek, melyek a sokaság része, s mindez tetézve az ember közreműködésével, sőt eredeztető cselekvésével, képességeivel, különbözőségével; állandóságra és változatosságra való egyidejű törekvésével, egyszóval: szabadságával. Történetisége, vagyis a korszerűséghez való viszonya csak fokozza a bonyolultságot - külön kérdés, hogy vajon utóhatás-e, vagy előkép. A magyarországi organikus építészet esetében mindehhez még hozzájárul az a drámai tény, hogy miközben végtelenesen ellentétes társadalmi és világnézeti közegben született és fejlődött több párhuzamos forrásból eredően, magában hordja az összeütközés csíráit, kettős csillagrendszerként működik, a vonzások és választások örvényében kavargó.

Ha ebben az írásban néhány problémát felvetek, azzal nem oldódik meg sem maga a probléma, sem maga a helyzet. Csupán tisztázódhat a problémák körüli félreértés, vagy némi segítség lesz hozzá. Az első ilyen probléma maga a fogalom, az organikus architektúra fogalma. Nem véletlen, hogy latin műszavakat használok: 1985-ben még legkiválóbb művelői is bajban voltak a fordítással. Mindkét szó, mindkét fogalom nehezen ültethető át magyarra, mivel a szótövek, gyökük jelentésében lévő számtalan társjelentés elvész a fordításban. Az *organikus* kifejezést *szerves*-ként használtuk egy darabig, amíg rá nem jöttünk ennek dualista szemléletet tükröző voltára, amely ellentétével, a *szervetlen*-nel jelezhető. Márpedig a már hivatkozott világszemléleti alap éppen monista jellege miatt alkalmas a teljes valóság megragadására, így ez a fordítás ezt a rendkívül fontos ténytet elfedi. Az 1985-ös kiállítás címe: *Magyar élő építészet* e szempontból kevésbé problematikus, de az egész cím jelentése a mindennapok nyelvén nem irányzatot jelöl, hanem az egész, egyidejűleg jelentkező, összes magyarországi építészeti sugallja, ami viszont egyáltalán nem igaz. Tisztán érezhető ez a szörend megváltoztatásánál: *Élő magyar építészet*. Ami azt jelenti, hogy az építészet - mindegy, hogy milyen - nem halott, hanem él. És persze ez igaz is.

Nincs kisebb probléma az architektúra szóval sem. Gyönyörű szavunk, az *építészet* csodálatosan fogja össze az éppé, egészé formálást, valamelyest utalván az orvoslással való kapcsolatra - lásd: IMHOTEP - de tökéletesen hiányzik belőle az ARCHÉK-ra, a Fejedelemségekre, az Őskezdetekre, mint az égi hierarchia-lényeire való utalás, ami által emberibbé válik ugyan, de egyúttal el is veszti kapcsolatát az égiekkel. Próbálták ezt az *építőművészet*, vagy *műépítészet* ragadványokkal kifejezni, de véleményem szerint ezzel csak tovább fokozták a távolságot a valóságos tartalom és a szó, a fogalom, mint kifejezés között.

Világos, hogy ha már a verbális kifejezés első lépcsőfokánál bajok vannak, akkor a későbbiek során temérdek nehézség adódik az indoklás vagy leírás terén. Félreértés ne essék: ezen a ponton nem épületekről van szó, amelyekben ugyancsak lehetnek, és vannak is félreértések, de ekkorák véleményem szerint nincsenek, ettől ezek még pontosan megfelelnek igaz valójuknak. Amiből csak az derül ki, hogy könnyebb dolguk van az építészeknek, ha térben, tömegben, rajzban fejezik ki magukat, mint ha a nyelv segítségével kísérlik meg indokolni tetteiket. A Pietilá-interjú egy részletére hívnám fel a figyelmet: új szavakat kellett alkotnia, mert a rendelkezésre álló szavak elégtelenek voltak a kifejezés pontossága szempontjából.

Az organikus építészet esetében a térről és időről is, éppen a már említett szemlélet következtében másként kell gondolkodnunk: *lényiségnek* kell felfognunk ezeket a filozófia nyelvén *dolognak* mondottakat. Az idő éppen az

ARCHÉK, az űskezdetek szubsztanciája, a tér pedig az ARCHANGELOS, az időről való híradást hordozók lényisége. Az idő születése belső szemlélet, a téri külső a megszületett időben való visszatükröződés eredménye. Ennek ismerete nélkül mind az idő, mind a tér halott fogalom, amelyből élő építészet, élő kultúra nem születhet.

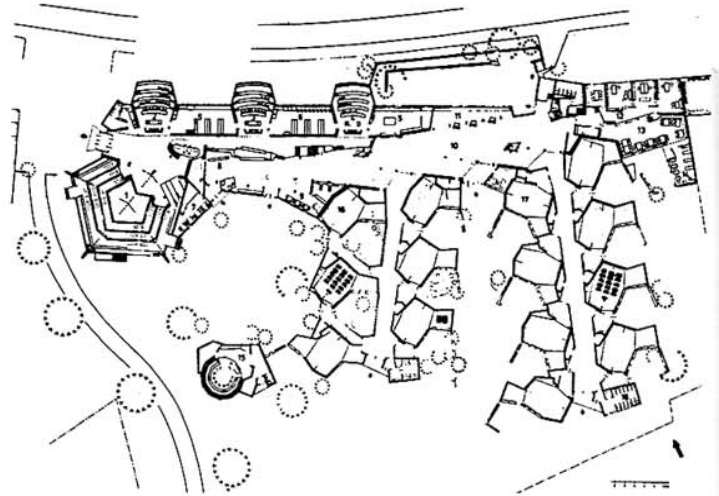
Az, hogy mindezek hogyan manifesztálódnak a természetben és magában az emberi lényben - további részletes vizsgálódás tárgya. Mindezek után azonban világossá válhat, hogy az organikus építészet esetében nem egyszerűen a jelenségutánzás (mimesis) vagy utánérzés az építés tenni-valója, hanem a jelenségek teremtetési, keletkezési formáinak ismétlése, mely azonban ezek mélyebb ismerete nélkül nem lehetséges.

A fentiekből persze számos további probléma keletkezik, de ennek alapján ezeken már könnyebb eligazodni. Ilyen probléma a *forrás*, a szellemi forrás kérdése, amely Magyarországon kettős: az antropozófia által orientált szellemtudomány, és a népi építészet, a népművészet, a népszellem kutatása. Miután a népi kultúra ősi, eredetileg "organikus" kultúrák üzeneteit hordozza, ennek megismerése és törvényszerűségeinek alkalmazása természetes módon rokonítja az így épült épületeket az organikus építészet más forrásokból táplálkozó épületeivel. E rokonságot és a benne rejlő üzenetet felismerni *kötelesség*, így ez a kérdés tovább bonyolódik: itt nyílik a magyar organikus építészet kívülről szemlélők számára a legnagyobb lehetőség a teljes tévedésre: akik csak formai-stiláris alapon közelítik meg a problémát, mindkettőt "érdekesnek", "egyéninek" és "sajátosnak" fogják tartani, de ugyanakkor nem fognak tudni különbséget tenni a kétféle forrásból származó építészet között, adekvát törekvésként, és - adott helyzetben - nem poláris ellentétként fogják érzékelni, ahogy az már nemegyszer megtörtént. Különbségtételre való képesség híján pedig az értékelés feltétlenül szubjektív, ebből eredően téves lesz.

Sok egyéb kérdés is felmerülhet az organikus építészet kapcsán. Ilyen például a továbbfejlődés, a hatások begyűjtése, a lépték- és feladatfüggőség, az anyaghasználat, az ökológiával való kapcsolat, és más kérdések. Megemlítem még, hogy Paolo Soleri neve elő sem fordul az említett cikkben, és sok más olyan jelenkori építész (Bruce Goff, Herb Green) sem, akik az ilyen áttekintésekből nem hiányozhatnának, s ebből a szempontból G. Cordier táblázata 1968-ból, vagy az ennek nyomán keletkezett későbbi amerikai kísérletek sokkal világosabbak és áttekinthetőbbek. Itt volna az ideje, hogy egy hasonló alkossunk hazai és külföldi elődeink és reménybeli utódaink feltérképezésével, mert e tekintetben hitelesebbek vagyunk a teoretikusoknál.

Az organikus építészet továbbfejlődése egy organikus szemléletű kultúra születési esélyeitől függ, ami azonban nem feltétlenül a közeli jövő problémája. Valószínűleg sok évszázad elszánt és hallgatag küzdelmeiről van szó, amelynek mi - közülünk a legnagyobbak is - csak szerény kezdeti, és félig öntudatos vagy öntudatlan szolgálai vagyunk.

Eltűnődöm, végigolvasva ezt az írást, vajon mi értelme volt annak, hogy ebbe belevágtam, kinlódtam, belső titkaimat kifecsegttem, kitéve magamat dühödtt ellenségeskedésnek, és a meg nem értettség keserveinek. Biztos, hogy ezt a kérdést, az organikus építészet kérdését nem lehet egyetlen, mégoly hosszú cikkben is egyszer és mindenkorra megoldani, hiszen akkor nem lenne organikus, nem lenne élő, tehát szaporodni, növekedni és változni képes. Talán az lehet az értelme, hogy felvettem néhány gondolatot, amelyeket érdemes meggondolni - s a meggondolt gondolatok talán másképp fognak hatni a világra, mint az ŐSPATKÁNY.

HANS SCHAROUN

1893-1972

Scharoun 1912. és 1914. között a berlini műszaki főiskolán tanult. Ott ismerte meg Paul Kruchen tanársegédét, aki építészirodájában Scharounnak is munkát adott. Kruchen kezdeményezésére került 1915-től 1918-ig a Kelet-Poroszország újjáépítésén dolgozó építőalakulathoz. Ezt követően lett Insterburg építészeti hivatalának vezetője, végül 1919. és 1925. között átvette Kruchen ottani irodájának vezetését is. Ebben az időben számos pályázati tervet készített, köztük a berlini Friedrichstraße magasházát (1922.).

Scharoun tagja volt a Bruno Taut által életrühivott *Gläserne Kette* (Üveglánc) csoportnak. 1925-től 32-ig a Breslau-i (Wrocław) Állami Akadémián tanított, 1926-ban taja lett a *Ring* nevű építészcsoporthoz. Stuttgartban egy családi házat tervezett a Weißenhofsiedlung területén. Berlinben a Siemensstadt lakónegyed telepítési tervét készítette el, és 1929-30-ban lakóházak egész sorát építette fel ugyanott. (További tervezők: Hugo Häring, Walter Gropius, Forbáth Alfréd és Otto Bartning.) 1932-ben nyitotta meg saját berlini irodáját. Legjelentősebb munkái ebből az időből: Schminke-ház) Löbau, Mattern-ház (Bornim), Baensch-ház (Berlin-Spandau) és Moll-ház (Berlin).

A háború után Berlinben az építési- és lakásügyekkel foglalkozó bizottság vezetője lett, s egy építészcsoporthoz elnököt ismételte el a város újjáépítési tervét. Ugyanebben az évben vette át a berlini Műegyetemen a Városépítészeti Tanszéket, melyet 1958-ig vezetett.

Régi eszméjét, hogy egy iskola épületét korcsoportok szerint kell tagolni, a Lünen-i gimnáziumnál (1956-62.) tudta megvalósítani. Ezzel párhuzamosan készült el legjelentősebb műveinek egyike, a berlini Filharmónia épülete (1956-63.) Teraszos megoldással, a zenekar körül lendületesen emelkedő nézőtéri szintekkel érte el, hogy a terem nagyszerű akusztikai tulajdonságai minden ponton érvényesüljenek. A 70-es években készült el a brazíliai német követség (1970.), a Wolfsburg-i színház (1965-73.), és a társa, E. Wisniewsky által befejezett berlini Állami Könyvtár (1964-78.).

(IFMA Newsletter, 1993/8 alapján)

Scharoun tevékenységére legerőteljesebb hatással a Gläserne Kette tagjai, később Hugo Häring elméletei, Erich Mendelssohn építészete és Rudolf Steiner munkássága voltak. E befolyások érzékeltetésére néhány idézet:

Kedves barátaim az alkotásban!

Ez a javaslatom: építésre szinte semmi lehetőség, és ha valahol mégis építeni tudunk, csak a megélhetés kedvéért tesszük. Vagy talán van valamelyikőtöknek olyan szerencséje, hogy egy szép feladatot kivitelezhet?...

Legyünk hát tudatosan "imaginárius építésszek"! Azt gondoljuk, hogy csak a teljes átalakulás vezethet minket az alkotáshoz. A polgár, a kolléga urakat beleértve joggal szimatolja bennünk a forradalmat. Minden fogalmat, minden eddigi kiindulási alapot feloldani, felbontani! Bum! És mi: csíra az új humuszban.

A személyiség eltűnése felemelkedés a magasságba - az építészeti újra itt van, a mester névtelen...

A javaslatom értelme a létező egység megerősítése. Tehát: mindegyikünk rajzolja le, vagy írja le egy kéznél lévő pauszpapírra rövid időn belül - nem kötelességből, hanem hajlama szerint - azokat az eszméit, amelyeket közölni akar a többiekkel. Mindegyikünknek küldjön el egy fénymásolatot. Így jön létre a gondolatcsere, kérdés, válasz, kritika.

Szín- és üveg-üdvözzel,

Berlin, 1919. december 19.

Bruno Taut

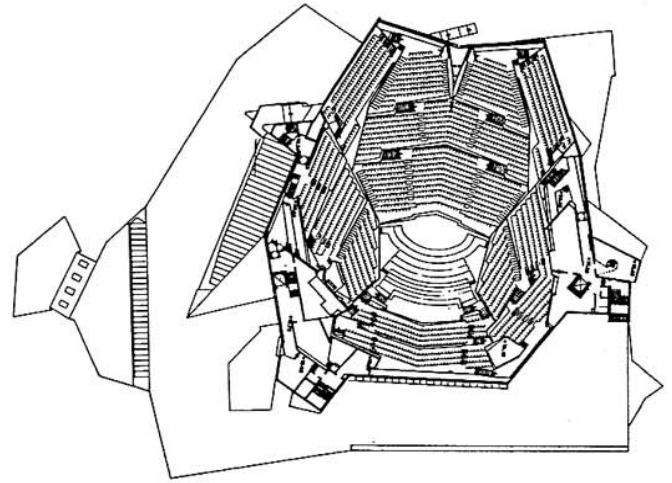
Barátaim!

Adolf Behne-vel együtt mindenki egyetértett!

Hermann Finsterlin írt egy szép levelet, amelyben azon medítál, amit én feloldódásnak fogalmaztam meg, és a maga részéről - ha jól értem - az individuálist erősebben kiemeli. Szívesebben volna mágus, mint médium. Örül együttműködésünk tényének, de a személyes szabadságot nem szeretné kikapcsolni. Én magam sem állok ettől távol, és inkább egy hatalmas tűzre gondolok, amely szétszórja a különféle lángokat és szikrákat. Mágusok csak akkor lehetünk, ha az őserő médiumai vagyunk...

Barátaim, munkára fel!

A levelezők névsora: C. Krayl (Anfang), Paul Gösch (Tancred), Hans Scharoun (Hannes), Walter Gropius (Mass), Jakobus Göttel (Stellarius), Hans Hansen (Antischmitz), Wenzel Hablik (WH), Max Taut, Wilhelm Brückmann (Berxbach 7), Hermann Finsterlin (Prometheus),

Wassily Luckhardt (Zacken), Hans Luckhardt (Angkor), Bruno Taut (Glas).

Bruno Taut

Az ornemens kérdése. Az én saját jeleim nyelve, hieroglifának lenni. Ebből az építés alapgondolata. A stílus nem formakeresés (van de Velde), hanem világnézet, vallás révén keletkezik. Ma ez a kozmosz. A legérthetőbb jel a csillag. A számok: 3-5-7-12. Ellentétük: 2-4. A 12-ben mindkettő egyesül. A 13 a leggazdagabb: 1 vezet (Krisztus). A 12 szétszakításának kinja...

Bruno Taut

(...) hogy hogyan kell a mi korunk építészeti gondolkodásában igazi előrelépésnek bekövetkeznie, és hogy ez csak azáltal történhet meg, hogy a szellemi felé való közeledés, ami a görögötől a gótikus építőművészeti gondolatokig mind erőteljesebbé vált, fokozatosan átalakul a szellemmel való egyesüléssé; azaz hogy a ház, amely a szellemmel való együttélés színhelye kell hogy legyen, megjelenítse a belső közösséget a forma és a szellem között.

(1921.)

Rudolf Steiner

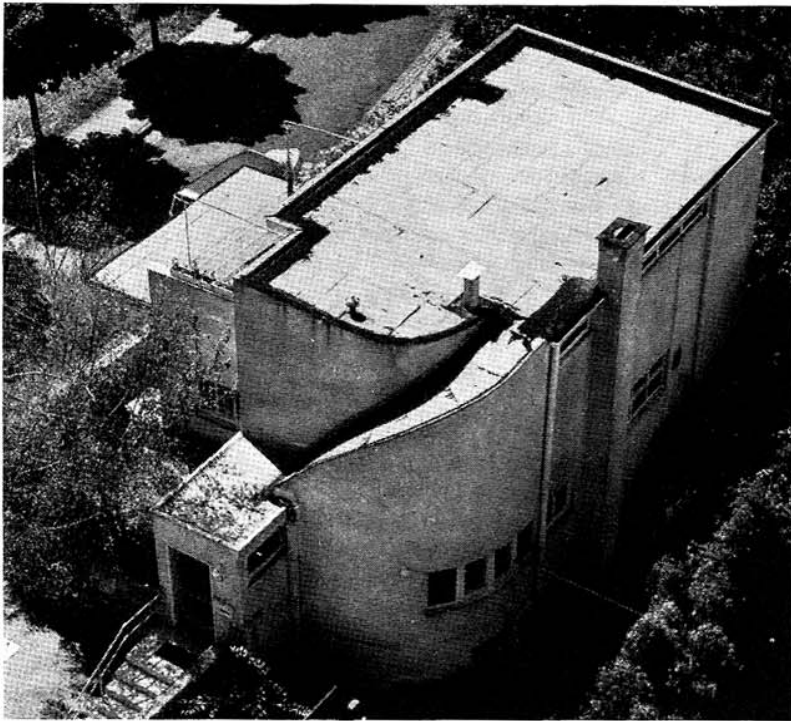
Az első világháború után új fellendülés következett be. Felmerült az új valóság, a közösség új alakja iránti kérdés olyan korban, amely még az expresszionizmus ígézetében állt, de már túl is nyúlt azon. Mindegyikünk megpróbálta a saját világvéleményét a többiekkel megosztani ... Az individuális képzelőerő sokszínűségén múlt, hogy a megvalósulás az érzelmi-dinamikus, vagy a kristálytisza szellemi álláspont talaján bontakozott-e ki... Ebből indult az új téma, az organikus építészet, melynek alapjait Hugo Häring gondolati tevékenysége rakta le.

Az "alakmegformálás" (Gestaltsetzung) helyett az "alakra rátalálás"-ról (Gestaltfindung) van szó. (Lásd Pietilä nyilatkozatát, Országépítő, 1993/4 - a szerk.)

(1964-es visszatekintés részlete)

Hans Scharoun

Az építőművészet, mint minden élő, nem magáért való dolog, azaz nem találja meg önmagában a saját beteljesülését. Mint szükséges rész, a világ egészéhez tartozik, a kultúra egészéhez: testi kifejeződése egy lénynek, aki egyszerre jelenik meg kultúrában, vallásban, politikában. A testi azon

ban a jelenségvilágban a szellemi hordozója. A testi megmarad akkor is, ha a teremtés szelleme megváltozik. Az építőművészet az összekötő kapocs a testi és a szellemi között. Megteremti a testet, megalkotja a képet, ami a szellemen formátlanul keletkezett. Az építőművészet a szellem szolgálóleánya.

Hans Hansen

Küzdőtársaim!

Gyakran küzdenünk kell kicsinységeért, a nagy dolgok maguktól adódnak a szárnyaló szívűeknek. Minden az emberben kezdődik el. Minden az emberen múlik. A szimbólumokat az ember teszi elevenné. Kozmosz! gyönyörű szó! Ha nem tudna a fogalom - tartalom megvalósulni, szégyellnénk magunkat a szó előtt.

Mi, a mi alkotásunk több. A mi munkánk forró vérünk mámoros álma, ami megsokszorozódik az együtt élő emberiség millióinak vérvesztésében. A mi vérünk a mi korunk vére, a kor megnyilatkozási lehetősége.

Hans Scharoun

A Genesis szavainak értelme, hogy az Isten a maga képére teremtette az embert, csak arra vonatkozhat, hogy az emberi lény arra van kiszemelve, hogy hasonlóképpen teremtést vigyen végbe, ami a LOGOSZ, az alkotó szellem művének hasonmása.

Hugo Häring

Ebben a pillanatban, amelyet most átélünk, ebben a pillanatban, amelyben tervszerűen, a tudásra támaszkodva kell tovább cselekednünk, nincs más út, mint a természet értelmében, azt megértve, tervszerűen cselekedni, a természet értelmében a dolgokat úgy rendezni, hogy individualitásunk kibontakozzék, és ez a kibontakozás az élet Egészét szolgálja.

(1925.)

Hugo Häring

Az alkotó formálásunk alapjául szolgáló formaelemeket már nem a geometria, hanem a szerves képződmények világából vesszük, mert arra a belátásra jutottunk, hogy az alkotó, felépítő, formaadó élet útja csak ugyanaz lehet, mint amelyen a természet halad.

(1925.)

Hugo Häring

A felületszerűség abból a kívánságból következik, hogy a betonanyagnak a technikai lehetőségeiből kiindulva saját jellegzetességet adjunk, szemben a faépítészet fachwerk-szerkezetével, a téglapítészeti szögletes formáival. Még tisztább lehetne a célszerű forma fejlődése a színház esetében, ahol a fesztávok a tudatos térhasználat szerves következményei.

Itt éppúgy, mint minden más terv esetében, úgy gondolkodom, hogy minden egyes vonal, felület, forma levezethető a belső lényeg szükségességéből anélkül, hogy bármilyen teóriát alkalmaznánk.

(1923. Adolf Behne-nek írt levél részlete)

Hans Scharoun

A szerves építészetnek természetesen semmi köze a teremtett világban található szervezetek utánzásához. A döntő követelmény, amit az ember a szervesség álláspontjáról felállít, az az, hogy a dolgok alakját többé nem kívülről kell meghatározni, hanem a tárgy lényességében kell azt megtalálni.

(1951.)

Hugo Häring

(Az idézeteket németből fordította: Gerle János)

Helyes Gábor GONDOLATOK A LÁNCCHÍDRÓL

A külsődleges tudomány a szubjektum részének nevezi azokat a számára csak közvetett utakon megfigyelhető tapasztalatokat, amelyeket önmagunkban mint lelki tevékenységeket figyelhetünk meg. Mivel a külsődleges tudomány csak annak létét tekinti valóságosnak, amit saját eszközeivel bizonyítani képes, így a szubjektív tartalmakat bizonyíthatatlanságuknál fogva az illúziók, a tudat káprázatainak körébe kénytelen sorolni. Ez egészen természetes, hiszen valóságként történő elfogadásuk a külsődleges tények cáfolatát hordozhatja. Másképpen szólva: az, hogy valami minek látszik, elsősorban a nézőpontunktól függ. Ezért a tények felismerésekor igazából nem a dolgokról, hanem saját helyzetünkről szerzünk tudomást. Ha ez megváltozik, mindjárt másképpen tárulnak elénk addigi ismereteink. Lehet, hogy nem jutunk közelebb az igazsághoz, de egy másik irányból látva a dolgokat, lassan bizonyos rálátásunk lesz önmagunkra. Ezt a célt igyekszik szolgálni az alábbi kis tanulmány, ezért az esetleg kategorikusnak ható megállapítások mellé gondolatban mindig tegyük oda a "bizonyos szempontból" kitételt.

Képzelnék el valakit, aki akkor élt, amikor mindazok a dolgok, amik ma fizikailag körülvesznek bennünket, még csak gondolatok, eszmék formájában léteztek. Magyarországon ehhez nem kell túlságosan messzire visszamennünk az időben, elég a múlt század első feléig. Válasszunk egy olyan ismert személyiséget, aki teljes valójában *jelen volt* korában, átélve annak minden fájalmát és örömét. Ilyen ember volt Széchenyi István gróf. Most tételezzük fel, hogy fizikai szemünket és fülünket odakölcsonözzük a gróf szellemének, aki ezekkel körbetekint a mai Budapesten.

Mindaz, amit lát, számára szörnyű bizonyosság: valóban a pusztulás földjévé lett a szeretett város. Nem elég, hogy összefüggéseiben megsemmisült a klasszicista Pest, melynek formái a szellemnek kívántak otthont teremteni, de az egyre terjeszkedő nagyváros szinte teljesen elpusztította az élet forrását, a környező tájat is. A budai hegyvidék jóvátehetetlen károkat szenvedett századunk hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiben. Megvalósult a falanszter-rémálom is, a

lakótelepek képében. Ha eddig mégsem hitte volna, a Dunaparti gőgös szállodasor láttán már egyértelmű előtte, hol is jár. Annak a birodalomnak, ahol ilyen városok vannak, ősidők óta Hádész a neve.

Nem volt elég felépíteni az Akadémiát, a Múzeumot, a Hidat, a Kaszinót, a Vigadót...; mára mind eltűntek, vagy ami még rosszabb, megölte szellemüket a Hivatal. Mentegőzhetnénk: annyi minden történt azóta, meg a nemzetközi helyzet... - mindegy. Nem ezen múltott. Voltak, akik pontosan látták, mi történik, és azt is látták, hogy nem tehetnek semmit. Erről talán egy Krúdy nevű író vallott a leghitelesebben, de nekünk ehhez már nincs semmi közünk, mi már beleszülettünk az egészbe. Meg aztán mindent meg lehet szokni. Látjuk a hibákat, persze, de azért ez a város mégiscsak gyönyörű! Főleg, amikor a hidakon megyünk át, akkor ragadja meg a lelkünket egyfajta emelkedett érzés. Hogy az egész városban így kellene magunkat éreznünk? Meg hogy a megszokás nem más, mint felejtés? Mit felejtettünk el egyáltalán? - De-hagyjuk abba ezt a játékot, kezd kínossá válni. Okosabb lesz a száraz tudományosság látszatát keltve megfogalmazni mindazt, ami ebből a találkozásból megmaradt. A mai Budapestnek egyetlen eleme van, amelyik ma is ugyanazt jelenti, mint Széchenyi korában: a Lánchíd a hozzá csatlakozó Alagúttal. Ha választ keresünk arra a kérdésre, hogy mit is felejtettünk el, ez a híd az egyetlen kapaszkodónk, amit ma fizikai realitásként is átélhetünk. Ennek kapcsán kell magunkban megfigyelnünk a hatására felbukkanó érzéseket, amik talán segítenek eloszlatni a felejtés ködét.

Budapest modern nagyvárossá a XIX. század második felében vált, fizikai értelemben akkor épült ki az úthálózat, majd nyomában az épületállomány, amely a mai napig megadja a város alapkaraktérét. Budapest eklektikus város. Ha megpróbálunk e fizikai történés mögött lelki impulzusokat keresni, melyek nyomán az utóbbiak valósággá váltak, akkor azt mondhatjuk: az eklektikus város egy koncentrációs folyamat révén keletkezett; az ipar és a kereskedelem sűrűsödött anyaggá valami szellemi mag körül, ami megelőzte ezt a fejlődést. Bár rengeteg szál, egyéni sors összefonódása adja ki a város kollektív történetét, mégis ki-

jelenthetjük: a modern Budapest eszméje először Széchenyi lelkében jelent meg, egy látomás képében.

A materializmus évszázadában az egyedüli ember volt hazánkban, aki eredeti gondolatot volt képes megragadni, mely nem a fennálló viszonyokból indult ki - ezek ugyanis a múlt visszahúzó erőit jelentették -, de nem is egy idealizált jövőből táplálkoztak - ebben az esetben ugyanis pusztítóak lettek volna javaslatok. Széchenyi pontosan azt tette, amit az adott kor szelleme megkívánt: felülemelkedve a materián (a körülményeken) meglátta azt, amivé annak lehetősége volt válnia. Tehát nem a jövőt vagy a múltat kívánta a jelenbe idézni, hanem magát a jelent ismerte fel. Megértette, hogy a kor Magyarországon a polgári tudat keletkezésének a kora, melynek elengedhetetlen feltétele a modern intézmények, létesítmények hordozója: az újfajta város. Szándékosan nem modern *nagyvárost* írunk itt, megkülönböztetendő Széchenyi törekvéseit a későbbi városfejlődéstől.

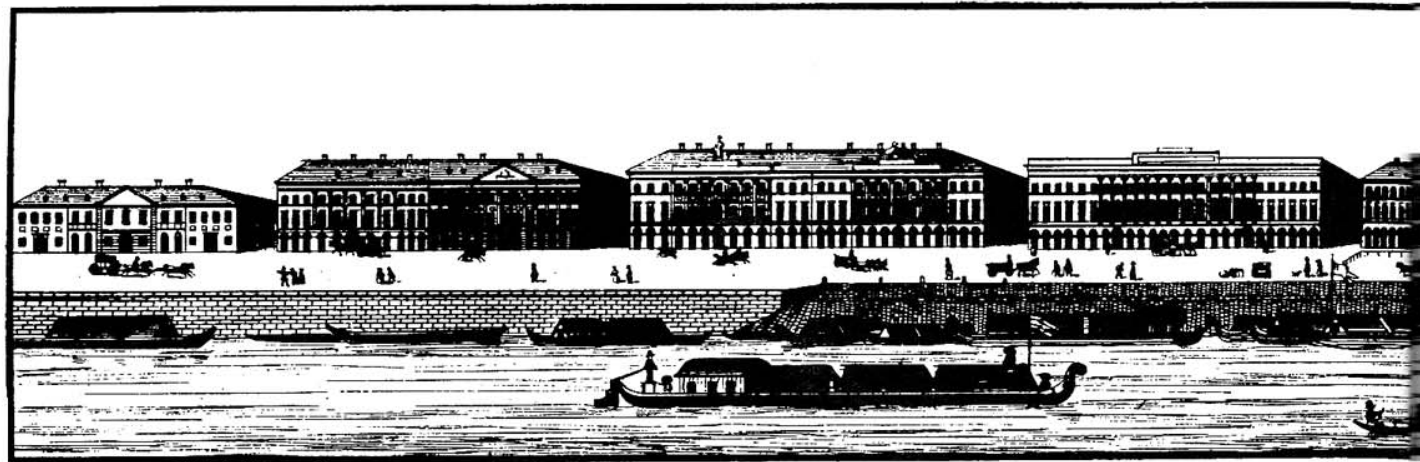
Közismert tény, hogy ifjabb éveiben Széchenyi beutazta a fejlett Nyugatot, és számos hazai kezdeményezése ottani - elsősorban angol - előképekre, tapasztalatokra épült. Éppen ezért fontos dolog szétválasztanunk tetteiben mindazt, ami ilyen eredetű, attól, ami szellemének eredeti vonása. A Lánchíd példáján mindezt kitűnően meg lehet figyelni. Praktikus okokból angol szakembert hívott meg a híd és az Alagút műszaki megvalósításához, mivel a materiális oldal szempontjából - az észszerűség okán - ez volt helyes. Ám Széchenyi nem elégedett meg ennyivel! A híd elhelyezésekor egész más - látszólag teljesen célszerűtlen szempontok vezették. Keresve sem találhatott volna alkalmatlanabb helyet a hídnak, mint éppen a Várhegy tővében. Egy gyakorlatias mérnök biztosan lebeszélte volna erről a helyről. Hogyan lehet, hogy valaki egyik lépésében a tiszta ész útmutatását követi, a másikban pedig ennek ellenkezőjére, a szívére hallgat?

Mert itt valóban megvan egy olyan elem Széchenyi-ben, ami lelke legmélyéről ered, amit a Nyugat bennünk sosem értett, de mindig is félt, a magyarság egyik legnemeesebb vonása: a virtus. Igenis, Széchenyi virtusból ragaszkodott a Lánchíd helyéhez, ellentmondva a józan észnek. Ez adja meg tette igazi színvonalát, amit csak mi, magyarok érezhetünk át teljes mélységében. Lássuk, honnan hová vezette a Gróf az ő páratlan hídját? Pest az arisztokratikus Budával szemben mindig is polgári karakterű város volt. Az 1800-as évek elején Pestet még városfal vette körül, mely megadta az önálló organizmusként élő város térbeli kiterje-

dését. A középkori utcahálózat mentén a város állandó mozgásban volt, az évszázadok alatt jóformán a teljes épületállománya kicserélődött, ugyanakkor a város megtartotta térbeli kiterjedését, nem nőtt túl a városfalon. Széchenyi korában jelent meg először az igény, hogy a történelmi magon kívülre is terjeszkedjen a város. Széchenyi és kortársainak elvülhetetlen érdeme az a módszer, ahogyan a kornak erre a sürgető parancsára válaszoltak. Képesek voltak szerves módon folytatni a városmagot, bővíteni anélkül, hogy az új részek megsemmisítették volna a régebbieket. A város továbbra is egységes organizmus maradt - ékességeként megszületett a Hild-féle Duna-parti beépítés, mellyel abban a korban talán csak Szentpétervár vehette fel szépségben a versenyt.

A Lánchíd e szervesen kialakult új beépítés - a Lipót-város - folytatását tette lehetővé a folyó túlszárnyán is, a szendergő Vízivárosban. Szellemi ébresztőként hatott a híd elkészülte Budának erre a gyönyörű szegletére. A reformkor lényege ez a fajta organikus fejlődés, ami a múltat nem megtagadva, hanem éppenséggel értékeit továbbemelve kívánja a jelenen át a jövő alapjait megteremteni. Ezt a módszert követi minden élőlény fejlődése. Testünk anyaga ugyan hétvéte teljes egészében kicserélődik, ami a lélekfejlődés különböző stációival is együtt jár, de ez az átalakulás normális esetben magával hordja a megelőző életkorok gyümölcseit; az egészséges felnőtt lelkében és testében ott él a teljes gyermek- és ifjúkor. Széchenyi nem materialista alapon tekintette a várost - és vele együtt az országot. Tisztában volt vele, hogy az elsietett fejlődés ugyanúgy káros egy organizmusra, mint a késleltetett. Mindkét szélsőség degenerációhoz vezet. Csak annak van helye a materiában, ami mögött eleven szellemi erők állnak - a szellemnek kell formát adni az anyagban. Sajnos az anyag önállósulása és különválása a szellemtől éppen Széchenyi korában vezetett el a szellem megtagadásáig - az éppen csak megindult szerves városfejlődés 1848 forradalmában elakadt, majd ennek nyomán a Kiegyezéssel teljesen új irányt vett. A klasszicista várost elsöpörte az eklektikus nagyváros.

Hasonlítsunk össze két gesztust, ami jellemzően megvilágítja a két gondolkodás közti különbséget! Széchenyi hídját szántszándékkal vezette neki a Várhegy közepének. A királyi vár létében szimbolizálta mindazt, amit Széchenyi a haladás legfőbb kerékkötőjének tapasztalt: a feudális hatalmi központot. Az Alagút ezt a centrumot fúrja át, alatta tör utat keletről nyugat, az újkor világa felé. Az Alagút fizi-

kai és szellemi értelemben egyaránt áttörte a múlt béklyóit, anélkül, hogy annak örökségét megsemmisítette volna. Egymás mellett tudott létezni a középkori Vár és a klasszicista Víziváros.

Nem véletlen, hogy éppen Széchenyi legnagyobb ellenlábásáról, Kossuth Lajosról nevezték el azt a főutat, ami a forradalmi szemlélet nyomán az eklektikában a végső lökést jelentette e fejlődés derékbatörésénél. A Kossuth Lajos utca is keresztülvágta a múlt egy élő darabját, ez a tett azonban tisztán materiális értelmű volt, mely valóban megsemmisítette a történeti városmagot. Itt természetesen nem azt állítjuk, hogy ennek az utcának fizikai értelmű létrehozója személyesen Kossuth volt. Az Alagutat magát is csak eszméjében köthetjük Széchenyihez. A lényeg a két világszemlélet találkozása, mely sorsdöntőnek bizonyult történelmünk, és ennek nyomán a város fejlődése szempontjából is. Bízvást mondhatjuk, hogy ha a reformkor nem törlik meg 1848 forradalmában, akkor 1849-ben nem pusztul el a Pollack-féle Vigadóval együtt a világszép Hild-féle Duna-parti épületegyüttes színe-java, és ennek nyomán a későbbi történet is más irányt vett volna. Ezt a két történetet, a megtörténtet, és az erre csak esélyest egymás mellett kell tekintenünk, az utóbbit ugyancsak realitásként kezelve ahhoz, hogy napjaink kérdéseire feleleteket keressünk. Szellemi értelemben ugyanis továbbra is történik egy történet, amit ma rendkívül furcsa, áttételes módon élünk meg, de ami sokkal inkább része mai életünknek, mint a fizikailag tapasztalható külsődleges történet. A külsődleges történet közismert ténye az eklektikus Duna-parti beépítés, melynek itt most nem részletezett következménye az a szállodasor, mely demonstratív módon idegen test a városban. Semmi sem olyan szembetűnően fiktív, realitásnélküli Budapesten, mint ez az épületegyüttes a "korzóval". De ahogyan annak idején a beékelődött idegen laktanyákat is öntudatlanul kiiktatták a tudatukból az emberek, ezek a házak sem okoznak direkt fájdalmat. Egyfajta kábulat teszi elviselhetővé jelenlétüket. A városlakóba akkor nyilall bele valami, amikor ebből a kábulatból valami felébreszti őt. Ilyen ébresztőként hat a Lánchíd pesti hídfője. Az itt addig többsávos út egyetlen sávvá szűkül, feloldhatatlan közlekedési konfliktust teremtve. A híd létevel akadályozza meg a "probléma" megszűnését. Elképesztő indulatokat vált ki nap mint nap emberek százaiból ez a pont, mondhatni: a városlakók kollektív élményévé vált valami, amiből azonban alig érzékelnek mást, mint a másik ember iránti gyűlöletet. Forgalmi dugók, útszűkületek máshol is szép számmal

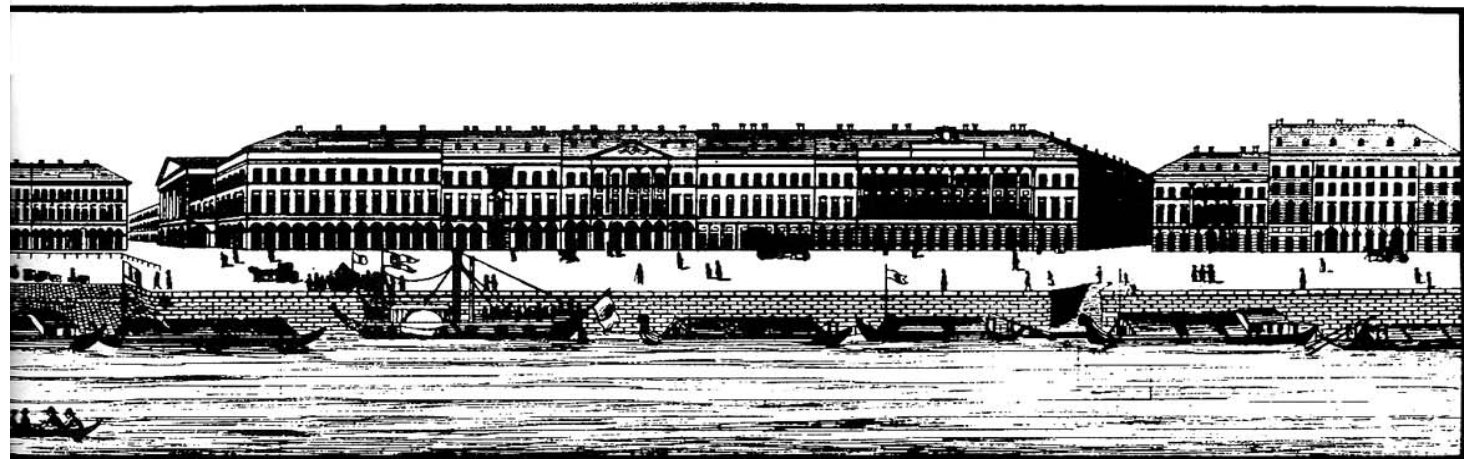
találhatók a városban, ám itt szembetűnő a kérdés feloldhatatlan jellege.

Az igazi konfliktus egy másik szinten játszódik le, amiről nem sokat tudunk: a külsőben megtörtént, és a belsőben lehetőségként élő történet találkozásában. A Lánchíd az Alagúttal együtt egy valóságos történet egyetlen fizikai jele, mely idegenül áll egy egyre inkább fiktívvé váló, csak látszólag igaz történet közepén. Amikor csúcspontjában a pesti hídfőhöz érve nap mint nap elszenvedjük az útszűkület okozta kínokat, akkor valójában a mi lelkünkben csap össze a megtörtént a meg nem történttel. A mi fájdalmunk korrigálja azt, hogy a világban valami nem úgy történt, ahogyan kellett volna.

A Lánchíd provokatív elhelyezkedését egyébként az eklektikus város sosem tudta kiheverni. Elég, ha csak a többi hidat megnézzük. Az Erzsébet-híd és a Szabadság-híd szerencsétlenül nekifutnak a Gellérthegynek, a Kossuth-híd túlságosan közel esett a Lánchídhöz, ezért sosem tervezték tartósnak, a Margit-hidat viszont csak tört vonalban lehetett vezetni a sziget miatt, mert már így is alig érte el hídfőjét Pesten a Nagykörút. Ezek a racionális szempontból hibásan elhelyezett műtárgyak vezettek el mégis Budapest páratlan szépségéhez. A rengeteg forgalmi nehézség volt az ára ennek a látványnak. A városlakók valójában két városban élnek egyszerre. Egy gyönyörűben, amit csak a hidakon átkelve, pillanatokra láthatnak, és egy borzalmasban, amit a hidakig elaraszolva kénytelenek elviselni. A hidakon valójában a meg nem történt történetet élik át, egyfajta magasabb szépség megnyilatkozását. A partokon pedig ennek hiányát szenvedik el, azt, hogy a fikció nem hagyja megtörténni a valóságot.

Mondhatná valaki, hogy korunk közlekedési problémáit a túlzott forgalom okozza, amit az eklektikus város alkotói nem láthattak előre, ráadásul a saját koruk közlekedését példamutatóan meg tudták szervezni. Természetesen tisztelettel adózunk Ybl és kortársainak műve, az eklektikus város előtt. Abban a korban már nem sok egyéb út kínálkozott a városépítőknek, mint amit ők választottak. Azt azonban világosan kell látnunk, hogy az eklektikus város már nem szellemi alapon épült, ezért akaratlanul is első lépése volt annak a folyamatnak, ami a lakótelepekhez, a Duna-parti szállodasorhoz, a város elidegenedéséhez vezetett.

Bár a Hild-féle klasszicista Pest szinte teljesen eltűnt, létezik egy misztikus pont, ahol valamit átérezhetünk a hajdani Duna-parti beépítés méltóságából. Buda egyik legtalá-

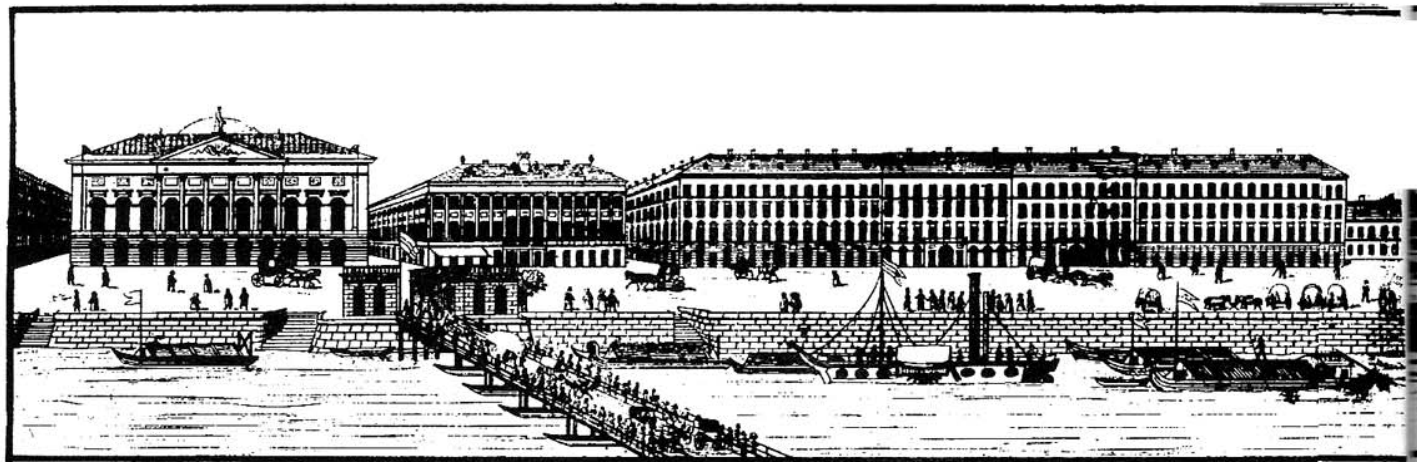
nyosabb épületegyüttese az Ybl-bazár, és a környezetében álló néhány ház. Az első, ami a Clark Ádám tér felől jöve feltűnik, az a léptékváltás. Az eklektikus házsor addigi párkánymagassága fokozatosan lecsökken egy olyan léptékre, amelyre a Duna-parton nincs több példa. Ha a hasznosság oldaláról tekintjük, elképesztő területpazarlás a Várbazár együttese. Nem pusztán alacsony, és nagyon hosszú épület, de valójában semmiféle megfogható funkciója sincs. A dolgot még költőibbé teszik az árkádokba betelepített szobrászműtermek. Ez az épület szemlátomást független a várostól, mindattól, amit a megtörtént történetnek nevezünk. Hogyan lehet az, hogy mégis, amikor elsétálunk előtte, úrrá lesz rajtunk egyfajta belső nyugalom, valami bizonyosság érzése? Váratlanul összekötte érezzük magunkat a folyóval, a múlttal, az egész várossal. Ugyanaz a szépség járja át lel-künket, mint amikor valamelyik hídon haladunk át. Ez az épület nem más, mint egy emlékmű. Szűkebb értelemben a Pollack-féle Vigadó emlékműve, tágabban nézve az egész klasszicista Dunasor bele van sűrítve az árkádok ritmusába. Ugyanaz a ritmus - és nem egyhangú ismétlődés - tette olyan széppé az egymás mellett sorakozó klasszikus épületeket. Ezt a ritmust elsősorban zeneinek nevezhetnénk, ha korunkban a zene maga is el nem materializálódott volna. Ezért pontosabban kell fogalmaznunk: ez a ritmus egy belső ritmus kivételése, a szív dobbanásával, az élet ritmusával azonos. Az az erő, mely testünkben az életet fenntartja, az jelenik meg itt térbeli formában.

Ezt a szépséges épületet még inkább becsülhetjük, ha átnézünk a folyó túlsó partjára. Szemben velünk ott áll Feszli Vigadója. Amikor a Várbazárt építették, már akkor is ott állt ez a szellemileg üres, erőltetett kőhalmaz. Hiába próbálta betölteni a városban azt az űrt, amit az 1849-ben szétlőtt előd hiánya okozott. Amint egy embert sem lehet feltámasztani halottaiból, úgy ez következmények nélkül egy ház esetében sem lehetséges. Az utókor egyet tehet: gyászol és emlékezik. Pontosan ettől a két nemes érzéstől fosztotta meg Feszli a város lakóit. Az új Vigadó a felejtés, az amnézia korának első jelentős épülete volt. Ez az a kor, ami azóta is tart, és az eklektikán át folyamatosan vezetett napjaink nagyvárosához. Amikor egy vonulatba helyezünk az eklektikát, a harmincas évek bérházait, a hatvanas-hetvenes évek modernizmusát és napjaink posztmodern épületeit, akkor itt nem stíluskérdésről van szó. Belső lényegük szerint függnek össze ezek a korszakok, és együttesen adnak ki egy megtörtént, de mégsem valóságos történetet, a felejtés történetét.

Paradox módon az új Vigadó szinte tüntetőleg próbált különlegesen más lenni, mint amit ténylegesen hordozott. A magyar történelem jeles alakjai Árpádtól - sőt Attilától (!) - Széchenyiig mind felsorakoztak a panoptikumszerű homlokzaton. Így képzelte el a XIX. századi materializmus az emlékezést. Ezért a felejtés mélyebben járja át a lelket akkor, ha az ember már nincs is tudatában annak, hogy valamit elfelejtett, mivel lelkébe egy látszatemlékezés - a tények vélt ismerete - lép a valóság helyébe. Innen már csak egy lépés a teljes fikció, a szállodák mai világa.

Az a gondolat, hogy a város mint organizmus egy lényiség képét mutatja, ma már talán sokak számára többé-kevésbé érzékelhető. Az viszont még megütközést kelthet, ha a legnagyobb komolysággal kijelentjük: a város egészében egy ember képét mutatja. Ennek a képnek a részletes kikutatása egy későbbi feladat lehet a várossal foglalkozók számára. Amit ma erről elmondhatunk, az mindössze a következő: az ember testi felépítésében, szerveinek megjelenésében hűen tükröződik a világban elfoglalt helyzete, ég és föld, menny és pokol közti állapota. E két polaritás erői egyszerre vannak benne jelen formáló hatásaikkal. Ugyan-ezek az erők nemcsak az egyes embert eredményezték, hanem az emberi közösségen keresztül magát a városleányt is. Ezért a város élete felnagyított ritmusú megismétlődése az egyéni életnek. Ahhoz tehát, hogy a városfejlődés irányait fordulópontjait megértsük, ezekben az egyéni élet állomása-it kell felismernünk. Amennyire valós a képünk az egyéni élet fejlődéséről, annyiban szolgálhat ez támaszul a városleány megértéséhez.

Az ember életútját három nagy szakaszra oszthatjuk: gyermekkor, ifjú- vagy felnőttkor és öregkor követik egymást. A gyermekkor legjellemzőbb vonása, hogy intellektus még nem alakult ki, így a gyermek, nem tudván választani helyes és helytelen között, állandó védelemre szorul. Ezt a védelmet a külső dolgokkal szemben a szülő biztosítja, ám a gyermek lelkét magasabb erők is védik. Ezeknek a magasabb erőknek a lenyomatát hívjuk ártatlanságnak. Ugyan-ezek az erők voltak jelen a történeti városokban is. A hagyományos világban az emberek kollektív értelemben voltak védettek, azaz ártatlanok. Vagyis, ahogy a fallal körülvett történeti város a gyermek méhen belüli életének felel meg, úgy a klasszicista várost a gyermek ártatlan gyermekkorának nevezhetjük. A Hild-féle Pestnek ezért gyermeki szépsége volt.

Az 1848-as forradalom volt Budapest első megrázkód-
tatása, az ártatlanság elvesztésének kezdete. Az eklektika, a
város kamaszkora azért okozhatott olyan nagy károkat, mert
a városlény ekkor válogatás nélkül szívta magába a külvilág
hatásait, nem tudván megkülönböztetni a jót a rossztól. Ez
azért történhetett így, mert a városlény ítélőképessége ekkor
még nem alakult ki, ugyanakkor részben megszűnt az ártat-
lanság védelme. Lényegében ennek a folyamatnak az egyes
állomásai voltak az eztán jövő lépések, mindaz, amit koráb-
ban a felejtés korának nevezünk. A városlény a saját gyer-
mekkorát felejtette el ebben az időben.

1989-ben váratlanul döntő jelentőségű esemény követ-
kezett be: az idegen megszállók elhagyták hazánkat. Újfajta
szabadság szele járta át a levegőt. Ez a tény nemcsak az
egyes emberek életében hozott alapvető változásokat,

hanem a városlény esetében is. Egyszerre véget ért a
városlény kamaszkora. Az eddigi botlásokért csak korláto-
zott mértékben voltunk felelősek, mára ez a felelősség teljes
lett. Budapest 1989-ben vált nagykorúvá. Ezután útján más-
féle erők fogják kísérni, mint korábban. Sokkal tudatosab-
ban lehet ma szembenézni a várossal, mint tíz évvel ezelőtt.
Ugyanakkor minden korábbinál veszélyesebb romboló erők
is aktivizálódtak a másik oldalon - elég a város növekedé-
sének új dimenzióira gondolnunk. Ahhoz, hogy egy ilyen
helyzetben helyesen cselekedjünk, ismét emlékeznünk kell.
Fel kell magunkban idézni az ártatlanság korát, Széchenyi
Budapestjét, ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk mindazt
a negatív tapasztalatot sem, amit az elmúlt másfélszáz év
hozott. Csak szellemi úton lehet esélyünk az alvilágból fel-
emelkedni egy új életbe, a költő példáját követve

Alekszandr Szergejevics Puskin

ÚJJÁSZÜLETÉS

Álmosan festi át a lángész
Remekét a barbár keze,
S a képet a saját silány és
Torz rajzával mocskolja be

De évek múltán megfakulva
Pikkelyekben pattog a máz.
S amilyen volt, felragyog újra
A gyönyörű műalkotás.

Lelkünkőről így hálnak le belső
Megszenvedett botlásai,
S feltámadnak benne az első
Szent napok látomásai.

(Szabó Lőrinc fordítása)

A cím felett a Lánchíd rajza a *Száz éves a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*
(Budapest 1941.) c. kiadványból. A 24-28. oldalakon a pesti Duna-part
látképe Vasquez Károly *Buda és Pest szabad királyi városainak tájleírása*
1838. című térképéről (BTM gyűjteménye)

Molnár Géza

AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja IX. rész

Kezünkben a jövőnk?

(vázlatos összegzés)

1991 második negyedében jelent meg először az Országépítő című folyóiratban a korai vizrendezésekről és a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodásról írott munkám első fejezete, s most, 1994 első napjaiban elérkeztünk a sorozat befejező részéhez. A tanulmány felépítéséből következően az alábbiakban a Tisza-völgy jövőjével, a továbblépés lehetőségeivel kellene foglalkoznunk. Az elmúlt időszak eseményei - gondoljunk akár a politikai élet, akár a gazdaság, akár a természet történéseire - azonban arra készítettek, hogy ehelyett egy rövid, a korábbi fejezetekben szétszórta gondolatok összegzésére és a legfontosabb következtetések, tanulságok levonására alkalmas, vázlatos összefoglalással búcsúzzak az olvasótól.

*Monor, 1994. január hó 9. napján,
Molnár Géza*

1.

Az emberiség ma ismert történelme az "Ókori Kelet" nagy folyói mentén kezdődik. Itt alakulnak ki az első öntözéses gazdálkodáson alapuló kultúrák, melyek létét, fontosabb történéseik sorát a mai "objektív történettudomány" ha vázlatosan is, de követni tudja. Ami ezt megelőzte, a történelem előtti korszak homályába vész. E homály nem pontosan meghatározható időponthoz, inkább műveltséghez, az ember és a természet kapcsolatának adott formájához köthető. Emiatt nem tudunk szinte semmit a Kárpát-medence ókoráról, holott a régészeti leletek szoros mezopotámiai, kisázsiai párhuzamokra utalnak. (Gondoljunk csak a Felső-Tisza vidékén, a Maros-völgyében, vagy épp a Bodrog mellett előbukkanó emlékekre - vö! Götz 1981. 5-10. o.) A mezopotámiai és a Kárpát-medencei két folyamköz közti hasonlóság azonban egy ponton megszakad. Az ie. 4. évezredből származó mezopotámiai (és trójai) agyagtáblák képírásához hasonló ábrák még felbukkannak az un. tordosi leletek között, az ie. 3000. körül virágzó ún. Jemdet Nasr-kori szumír piktogramok megfelelőit is megtalálhatjuk a tatárlaki táblák anyagában, az ékírásnak azonban már nincs nyoma a Kárpát-medencében. Ez azért is különös, mert más hasonlóságok (szekérsíros temetkezés, településforma, kocsi) egészen az ie. 2000-es évekig fennmaradnak. Az írások közötti kapcsolat azonban megszakad. E mozzanat igen elgondolkodtató. A két írásmód ugyanis két különböző szemléletet tükröz. A képírás egyes jelei még közvetlenül kötődnek az ábrázolt (ha úgy tetszik "modellezett") valósághoz, ezzel szemben az ékírás már elvonkozott attól, így a gondolatközlés egyre elvontabbá válik. Gyorsuló ütemben távolodik egymástól a jel és a jelölt fo-

galom, egészen a mai állapotig, ahol e kettőnek gyakorlatilag semmi köze sincs egymáshoz. Mezopotámia így válik az írás - és nem a gondolatközlés! - bölcsőjévé, s ezzel az "Ókori Kelet" belép a történelembe, vagyis története, igaz csak részben, de a XX. századi ember számára is felfoghatóvá válik.

De mi történik a másik oldalon?

A Kárpátok koszorúta folyamköz történetéről a magyar államalapítás koráig szinte alig tud valamit a történetírás, s e soványka tudás is jórészt arra korlátozódik, hogyan neveztek a benne élő népeket, illetve mely "birodalmak" tudtak leszakítani egy-egy kisebb-nagyobb tartományt testéről. E vidék története a magyar államalapítással kezdődik, ami előtte volt, csak előzmény, szűz terület. Senki földje, amit (a magyarokon kívül) bármely nép szabadon sajátíthat ki, dicsőbb múltat, s a területhez fűződő ősi jogokat hazudva magának.

Még elkésőbb a kép, ha a medence életének alapjait meghatározó folyókat vesszük alapul. Ezekről, szerepükről, az emberhez és a tájhoz fűződő kapcsolatukról csak a XIX. századi folyószabályozásoktól, illetve az azt közvetlenül megelőző korszakoktól tudunk valamit, története azonban csak a folyószabályozásoknak van, ami azt megelőzte, csupán ez utóbbi előképe, azaz - most már nevesítve: a Tisza völgy gazdálkodásának 5 évezrede, csupán az utolsó 100-150 év előzménye.

E megdöbbentő aránytalanság elsősorban az "objektív történettudomány" jellegéből fakad. E kérdés egyik oldalát már érintettük: a történetírás - módszeréből adódóan - azokra a mozzanatokra összpontosít, melyekben egy-egy emberi közösség, társadalom "ércnél maradóbb" emléket hagy maga után, azaz lassan, vagy egyáltalán nem gyógyuló sebet ejt környezetén. Ezt egészíti ki a "fejlődéseszmé", s az ebből fakadó világgép, miszerint az állatvilágból klemelkedő embert épp a környezetével, a természettel való szembenállása - az objektum-szubjektum viszony - tette emberré. Így az emberi minőség lényege, meghatározó jellegzetessége, hogy elkülöníti magát a természettől, fejlettségének fokmérője pedig az általa létrehozott mesterséges világ, a "második természet", mely az elkülönülés (elidegenedés) tárgyasult formája. E gondolkodásban az "emberi" legközelebbi rokonértelmű szava a "természetellenes", ezt támasztja alá, hogy a technikai civilizáció hatókörén kívül álló, "történelem előtti színvonalon" élő népeket "természeti" jelzővel illeti a szakirodalom, s a köznyelvben is ez az elnevezés honosodott meg. Az "emberi" társadalom ezen összefüggésben "természetellenes" társadalom, s a XX. századi "objektív történettudomány" csak e társadalom történetét képes feltárni, azaz az egésznek csak egy rendkívül szűk részét kitevő, az emberiség évmillió történetében alig 5.000 évvel ezelőtti megjelenő jellegzetességet vesz észre. Mindaz, ami korábban történt, szerinte csak előzmény, az ide vezető út. Ami pedig e képbe nem fér bele, arról nem vesz tudomást. Ezért kezdődik a Kárpát-medence - s a magyar nép - "története" a középkor

első évszázadaiban. Ez persze nem jelenti azt, hogy e terület vagy e nép ekkortájt alakul ki, vagy kerül kapcsolatba egyik a másikkal. Egyszerűen arról van szó, hogy ekkor jelenik meg először itt az a jellegzetesség, amely ekkor már 2-3 évezrede jellemzi a Földközi tenger medencéjét, illetve az Elő-Ázsia, India és Kína folyóvízeit magában foglaló ún. termékeny félholdat.

2.

A "történelmi korszakokat" a "történelem előtti idők nomályaától" elválasztó mozzanat alapvető jellegzetességeit a közösségek anyagi életét meghatározó gazdálkodás tanulmányozása során érhetjük tetten. Mielőtt azonban alaposabban megvizsgáljuk hogyan, tekintsük át röviden azokat a természeti viszonyokat, melyek befolyásolhatják a Kárpát-medence - és az erdős-sztyepp övének - gazdálkodását.

A Kárpát-medence meghatározó jellegzetessége, hogy a középső vidékein elterülő két folyamközt jól védhető, nehezen járható hegyláncok övezik. Az élet itt is éppúgy mint máshol, a síkságon kanyargó, középszakasz jellegű folyókhoz kötött, melyek egyrészt évről évre elárasztják a környező síkokat, másrészt - mint megannyi óriási eke - át-és átforgatják a rendelkezésükre álló teret, elhagyott medreket, lefűződött holtágakat hagyva maguk után. A vízfolyások természetes légzése, áradása-apadása során folyóhátakat, övzátonyokat alakít ki. E természetes gátak azután döntően befolyásolják az ártér lefolyási viszonyait. A magukat apránként elsáncoló vízfolyások medréből kilépő vízfelesleg csak az alacsonyabb partszakaszokon, nyílásokon át juthat be az ártérre, illetve térhet vissza. A térség vízháztartását részben az ártéren rekedő, részben a mederbe visszataró árhullámok vize, s a folyóvölgyeket borító növénytakaró együttesen határozza meg. Azt már láttuk, az ártér felszíne nem egyenletesen sík, kisebb-nagyobb mélyedések, vízzel telt árkok, medermaradványok, hosszabb-rövidebb magaspartok, folyóhátak és ártéri szigetek tagolják. A növényzet ennek megfelelően lepi be. A lassan feltöltődő tavakat előbb hínár és sulyom, majd nád borítja el, a vízjárta réteken gyékény, sás és különböző fűfélék teremnek, az ármentes magaslatok pedig az erdőknek nyújtanak otthont. A Tisza-völgy galériaerdői fűz-nyár és kőris-tölgy ligetektől álltak, a magasabb szinteken pedig az erdős-sztyepp jellegzetes tölgyerdei húzódtak.

A növénytakaró valamennyi eleme befolyásolja az ártér vízellátását, a legnagyobb hatásúak azonban az erdők, melyek nagy vízigényű növénytakarások, tehát sok vizet használnak fel és tároznak, azaz tartanak vissza. Áradás idején az erdőtalaj és az avar óriási szivacsként szívja magába a nedvességet, mely az apadást követően folyamatosan szivárogni kezd. Az erdőalomból emellett megszűri a vizet a hordaléktól, gátolva a talaj hajszálerveinek eltömődését, az öblözetek feliszapolódását. **A Kárpát-medence hegyvidékelt és az Alföld mintegy kétharmadát borító erdők tehát alapvetően meghatározták a folyók vízjárását, és a medence vízháztartását.** Szerepük már csak azért is döntő, mert az erdős-sztyepp folyóvölgyeiben hulló csapadék nem elég az ott tenyésző növények fennmaradásához. Ezt példázzák a Kárpát-medence utolsó száz évének csapadékvizszojait feltüntető adatok, melyek szerint a medence éghajlata 28 évig igen száraz, 23 évig száraz, 17 évig kedvező, 32 évig pedig nedves. Középső, alföldi területein a század első felének adatait figyelembe véve az évi átlagcsapadék kevesebb mint 500 mm, a tenyészidő csapadék-

átlag pedig 300 mm alatt van, ami az adott esetben azt jelenti, hogy a tenyészidőben 160-180 mm-rel kevesebb csapadék hull a szükségesnél. Az átlagtól persze (fölfelé és lefelé) 50 %-os eltérések is előfordulhatnak, attól függően, hogy az adott évben épp száraz, igen száraz, vagy nedves-e az éghajlat. A csapadék a fentiek alapján 51 éven át nem képes kielégíteni a vegetációs vízigényeket. **A terület élővilága csak a nedves időszakok s a csapadékdúsabb hegyvidéki területek vízfeleslegét szétterítő és részben visszatartó, tározó, rendkívül összetett és érzékeny vízrendszernek köszönheti létét.**

A Kárpát-medencében - s jellemzően az erdős-sztyepp övében - élő népek tehát e viszonyok között építhetik ki gazdaságaikat. A gazdálkodás kulcskérdése, hogy az ember a rendelkezésre álló javakkal sáfárkodik-e, avagy egy, a változó környezettől idegen, azzal szemben álló gazdaságot hoz létre és működtet?

Az első esetben az emberi tevékenységnek nem marad a természettől jól elkülöníthető nyoma. Az ember éppúgy beilleszkedik a környezetébe, mint bármely más élőlény. Első megközelítésben azt mondhatnánk, sem jelenléte, sem hiánya nem érzékelhető. Ha alaposabban tanulmányozzuk e kérdést, persze meg kell majd változtatnunk e véleményünket, de ne vágjunk a dolgok élébe. Egyelőre maradjunk a történettudomány által feltárt úton, és kövessük nyomon, az öntözéses gazdálkodás során hogyan viszonyul az ember a környezetéhez.

Az öntözéses gazdálkodás a folyóvölgy vízháztartásának felbomlására utal. A folyamat első lépéseként az ember néhány kitüntetett növényfaj termelésére összpontosít, a többivel nem törődik, sőt azok egyrészt - mivel az általa kiválasztott fajták életerét foglalják el - **károsnak minősíti, s irtani kezdi.** A szakirodalomba neolitikus forradalom néven vonult be e változás, mely jellemzően a gabonafélék nemesítéséhez, termesztéséhez kapcsolódott. A különböző fűfélékből tenyésztett gabonák rosszul tűrik a vízborítást, életerüket tehát a folyóvölgyekben az ármentes magaslatokat, ártéri szigeteket benövő erdők helyén lehetett kialakítani. **A szántóföldek fokozatos növekedésével arányosan tűntek el az erdőségek. A szántók vízfelhasználása és vízvisszatartó-képessége azonban meg sem közelíti az erdőkét,** emiatt csökken az ártér vízigénye, ezzel párhuzamosan nő a vízfelesleg, ugyanakkor lassan elapad az erek vízutánpótlását biztosító visszaszivárgás. E folyamat következménye kettős:

a.) A mélyárteret szinte állandóan víz borítja, emiatt az újabb és újabb árvizek befogadására, tárolására képtelen lesz, emellett az elárasztott, növényekkel belepített öblözetek gyorsan feliszapolódnak, az ártér szintjei között rohamosan csökken a különbség, e két tényező hatására az ártéri szigetek, magaslatok egyre gyakrabban kerülnek víz alá, s bár az elborítás az árvizes időszakokra jellemző, mégis jelentősen veszélyezteti a "haszonnövények" termesztését.

b.) A magasban fekvő területek a szárazabb hónapokban gyakran víz nélkül maradnak, kiszáradnak.

Kialakul tehát a Tiszavölgy újkori történetéből oly jól ismert állapot, amikor a folyóvölgy egyaránt szenved a víztől és annak hiányától.

A megváltozott helyzethez alkalmazkodva az aszályos években, évszakokban **öntözni kell,** a nedves időszakban pedig **távol kell tartani a vizet a szántóktól,** illetve **le kell vezetni a földekről.** E ponton jelenik meg az emberi társadalmak történetében az "öntözéses gazdálkodás kényszere", mely háttérben a gazdálkodás jellegének megváltozása áll, **nevezetesen, hogy az ember többé nem a rendelkez-**

zésére álló természeti javakkal sáfárkodik, hanem néhány kiválasztott állat- és növényfaj egyedét tenyésztí, illetve termesztí.

Az öntözéses gazdálkodás kialakítása egyre nagyobb terhet ró a közösségekre, hiszen feltételezi a folyók gátak közé szorítását, az ártér lecsapolását, majd a víz tározását és az állandó öntözést. Emellett a folyóvölgy lefolyási viszonyainak megváltozása, vízháztartásának felborulása újabb problémákat vet fel, melyeket mindig a természettel szemben álló rész érdekeinek alávetve oldanak meg, ezért minden egyes lépés újabb és újabb feladatokhoz vezet, melyek ismételtlen megterhelik a gazdálkodást. E folyamat egyre gyorsabb és követhetlenebb lesz, s végül elérkezünk ahhoz a ponthoz, amikor az ember már képtelen a felmerülő kérdések megválaszolására, és az öntözéses gazdálkodás, illetve a rá épülő civilizáció összeomlik. Azonban mire eljut idáig, rendszerint elpusztítja környezetét is. E pusztítás elkerülhetetlen. "A civilizált ember kifosztotta azokat a földeket, melyeknek hosszabb ideig élt. Ez magyarázza az egymást követő civilizációk vándorlását, hanyatlását, s legtöbbször ez játszott szerepet a történelem menetének változásaiban is." (Schumacher 1991 104-105. o.) Az emberi történelmet a történelem előtti időktől elválasztó mozzanata tehát a pusztítás. Ezt látva önkéntelenül felmerül a kérdés, mi lehet ennek az oka? Hogyan válhat pusztítóvá az emberi civilizáció?

A kérdésre a válasz az első lépésként ismertetett mozzanatban rejlik. Ahhoz azonban, hogy megértsük, pontosan miről is van szó, meg kell kísérelnünk szétosztani a "történelem előtti idők homályá"-t.

3.

Az öntözéses gazdálkodást - ideértve a kialakulásához vezető út lépcsőfokait is - általában a "árutermelő" szóval szokás jellemezni. Ez különíti el e formát a "természeti" - naturális - gazdálkodástól, melyben az ember csak a természetben talált javakat sajátítja el, illetve a termékek előállítására a tényleges szükségleteihez igazodik. E két kategória azonban nem fejezi ki a lényegét. A két gazdálkodás közötti különbség ugyanis nem abban érhető tetten, hogy az előbbi árut, azaz felesleget hoz létre, hanem, hogy meghatározó szerepet játszik benne a mai értelemben vett termelés.

Azt már láttuk, hogy az öntözéses gazdálkodáshoz vezető út első lépése néhány kiválasztott növény (és állatfaj) termesztése, azaz a klasszikus mezőgazdasági termelés megindulása. Ami ezt megelőzte, az a történetírás szerint csak gyűjtögetés, a természeti javak elsajátítása. Valóban így lenne?

Térjünk vissza egy rövid időre az ártérre. Az előntés és a növényzet elterjedése közti kapcsolatot tárgyalása során láttuk, hogy az ártéren épp a vízháztartásban legnagyobb szerepet játszó erdők a legérzékenyebbek az árhullámok, s velük az elborítás mértékének változásaira. Igen kényes egyensúly áll tehát fenn a folyóvölgyekben, mely emberi beavatkozás nélkül is könnyen felborulhat. Elég ha a folyók hosszabb időn keresztül több hordalékot szállítanak és terítnek szét. Ez esetben a mélyártér gyorsan feltöltődhet, miközben az ármentes magaslatok szintje nem változik, de az árvízszinthez mért viszonylagos magasságuk csökken, s így előbb-utóbb ezek is víz alá kerülhetnek. Ez azonban az artéri erdők pusztulásához vezet, ami maga után vonja az vízháztartás felborulását. A folyóvölgyek tehát emberi beavatkozás nélkül is elmoszarasodhatnak. Annak, hogy ez nem következett be, épp az ember jelenléte az oka.

A bennünket körülvevő természetben nem találunk nyitott rendszereket. Minden élőlénynek, minden alakulatnak megvan a maga helye és szerepe. Tekintsünk most el azon eszmétől, hogy az ember valahonnan kiemelkedett, s épp ez tette azzá ami. Induljunk ki abból, hogy Ő is épp úgy része a természetnek, mint bármely más élőlény, azaz fontos szerepet játszik a természet rendjének fenntartásába. E felfogás egyébként általános a vallásokban. Gondoljunk csak az embert Isten képmásának tekintő keresztény tanokra, melyeket általában formái hasonlóságként értelmeznek, holott elsősorban a szerepek azonosságára utal. Amikor Isten "saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert", felelőssé tette őt a teremtett világ, a természet rendjéért. A történelem előtti idők embere még e szellemben élt és gazdálkodott.

Talán még emlékszünk a folyók partjai mentén húzódó természetes gátakra. Egy magárahagyott folyóvölgyben az árhullám e magasparton átbukva, vagy esetlegesen elhelyezkedő nyílásain át jut be az ártérre, ahonnan az esetek többségében nem is tud visszahúzódni. **A vízháztartás egyensúlya érdekében viszont csak annyi víz lehet az ártéren, amennyit a növényzet felhasznál. A feleslegnek állandóan mozognia kell, mert ha megreked rohadni kezd és posványvá válik. A folyó azonban önmaga nem képes olyan mederhálózatot kialakítani, mely ezt biztosítja. A folyó nem, de az ember igen.**

Az árterek népe az egyes öblözetek legmélyebb pontjait egymással és a folyókkal összekötve egységes rendszerbe kapcsolta a folyóvölgyek valamennyi állóvizét és vízfolyását, oly módon, hogy e rendszer mindig a lehető legmélyebb pontokon kapcsolódjon a nagyobb vízfolyásokhoz. A medréből kilépő víz így fokról-fokra töltötte fel a rendelkezésre álló teret, majd az árhullám levonulása után fokozatosan folyt vissza medrébe. Nem véletlenül nevezték tehát a Kárpát-medencében a vízrendezés alapjául szolgáló csatornákat fokoknak. **A folyók természetes lélegzésébe, áradásába-apadásába bekapcsolt ártér vite állandóan mozgott.** A folyók feleslege áradáskor az ártér mélye, az ártér feleslege pedig apadáskor a folyó felé áramlott. Az ártér állóvizeinek és vízfolyásainak ezen egységes rendszere épp úgy terítette szét az éltető nedvességet, ahogy az emberi szervezet érhálózata teszi, a különbség csak annyi, hogy visszerei nem térben, hanem időben különültek el az artériáktól. **A víz szabad áramlása az ártér valamennyi élőlény számára biztosította a létfeltételeket.** Az időszakos elárasztás étellel töltötte meg a tavakat, megújítva vizüket, halállományukat, megtermékenyítette a földeket, kielégítette az erdők, gyümölcsösök, rétek, kertek és szántók vegetációs vízigényét, biztosítva a növényekre épülő tápláléklánc egészének fennmaradását. **Az ártéren élők tevékenysége ez esetben nem egy-két kiválasztott faj fenntartására és túlszaporítására irányult. Az ember ténylegesen gazdálkodott a rendelkezésre álló javakkal, ami itt azt is jelenti, hogy gazdagította azokat.** Tisztában volt a természet rendjével, saját szerepével, és ennek megfelelően élt. Ezt veszíti el amikor "az őstörténet homályából kiemelkedve, belép a történelembe." Természetesen a valóságban semmiféle kiemelkedés nem zajlott le. Az ember egyszerűen szembefordult a természettel, s ezzel együtt a teremtőjével, s végső soron önmagával is. A természet rendjét épp az borítja fel, akinek örködni kellene felette. A teremtő erő pusztítóvá válik.

És ezzel újra elérkeztünk a második vázlatpontunk végén felvetett kérdéshez: hogyan történhetett ez meg? Hogyan és mikor jutott el az embere szerepvesztéshez?

A "természeti népek" "gazdálkodását" nem a "természetbe való beavatkozás" hiánya, hanem jellege különbözteti meg a modern gazdaságtól. Az Ókori Kelet és a Kárpát-medence folyóvölgyei közötti párhuzamok nem azért tűnnek el, mert az utóbbi terület "fejlődése megreked", s emiatt népei nem jutnak el a gabonanemesítésig, s ehhez kapcsolódóan a növénytermesztésig. A szántóművelés mindkét területre jellemző, csak hogy amíg Mezopotámiában kizárólagossá válik, addig a Duna-Tisza közén a lehetséges termelési ágak egyike marad. Fokgazdálkodás mellett a szántó a legértéktelebb területek egyike, semmiel sem ér többet a parlagon hagyott, bozóttal, gyommal felvert földnél. Ez természetes is, hisz az értékrendszer ez esetben még a természet egyensúlyához igazodik, azon terepalakulatokat becsülve legtöbbször, melyek a legnagyobb szerepet játszóknak annak fenntartásában. Ezért válnak az ártér legértékesebb részeivé az erdők, a gyümölcsösök, és az egységes vízrendszerbe bekapcsolt tavak, s emiatt növeli meg egy-egy birtok értékét az eláraszthatóság pusztá ténye. Ugyanakkor azonban a szántókat három mozzanat kiemeli az ártér egészéből. Egyrészt, kezdetben az ember közvetlen közelében helyezkednek el, másrészt a rajtuk termő növények nagyrészt kielégítik az emberek szükségleteit, kiváltva olyan élelmiszereket, melyeket korábban az ártéren szétszórva termőhelyeikről kellett összegyűjteni, emellett a kis területen koncentrálnak a bő terméssel szemmel láthatóan "meghálálják" az emberi gondoskodást, harmadrészt pedig közvetlenül kapcsolódnak az őket művelő egyénhez.

A folyóvölgyek lakói az élővíz mentén húzó ármentes magaslatokra telepedtek, részben kivágva az ezeket borító erdőket. Az így kialakított tisztások gabonaféléiknek is otthon adtak. Egy máshoz kötöttségük tehát természetesen. Ugyanakkor a szántók nemcsak az emberhez, hanem a földet megművelő egyénhez is kötődtek. A növénytermesztés hosszú időn át "csak" annyit jelentett az ártéren, hogy az ember állandó, biztos élőhelyeket teremtett az ott élő növényeknek. Az így "termesztett" növények egyetlen konkrét személyhez sem kapcsolódtak. Igen jó példája ennek az ún. gyümölcsoltogatók esete, akik járták a vidéket, különféle nemesített fajtákkal oltották be a vadonélő fákat, anélkül, hogy bármilyen ellenszolgáltatásra igényt tartottak volna. De hasonló a helyzet a bármely más hasznóvétel esetében is. Az erdők, rétek, halasok, vízinövények megújulását, élőhelyének állandóságát biztosító vízrendszer kiépítése és fenntartása, majd az ember megélhetését jelentő "termények" begyűjtése az egész közösség összehangolt munkáját igényelte. Az egyes hasznóvételek így nem az egyénhez, a családhoz, hanem a közösség egészéhez kötődtek. Egészen más a helyzet a szántók esetében. Itt az ember nemcsak a kiválasztott növény életterét teremti meg, hanem biztosítja azt is, hogy az adott növényen kívül más ne teremjen az erre kijelölt területen. Ennek érdekében minden más növényt ki kell irtania onnan, majd a szét kell szórnia a hasznónövények magvait, azaz szántania és vetnie kell. Ehhez azonban egyrészt nincs szükség az egész közösség összehangolt munkájára, másrészt a földet feltörő és bevető, gazda joggal tarthat igényt az egész termésre. E jogát a közösség általában el is ismeri. Az irtásföldek kezdetben kialakítóik használatába kerülnek. E szokásból jeceseedik ki a mai közzgazdasági értelemben vett tulajdon első formája. A föld ekkortájt még ténylegesen azé, aki megműveli. A földművelés pedig, mivel jól kiegészíti, sőt részben helyettesíti is az ártéri hasznóvételeket - hisz a szántókon

termesztett növények kisterületen összpontosulva könnyen elérhető bő termést hoznak - elfoglalásra váró föld pedig szinte korlátlanul áll az ember rendelkezésére, egyre jelentősebb lesz.

A szántóföldi művelés közvetlenül jelentkező hátrányát - a föld kifáradását - kezdetben könnyen ki lehet küszöbölni a terület pihentetésével, később trágyázásával, termőképességének javításával. E mozzanat azonban már felhívja a figyelmet e gazdálkodás hosszútávú veszélyeire, tudniillik, hogy a nagyobb termésért, a termelési biztonság növekedése a föld termőképességének feléléséből, magyarán kirablásából fakad. A rövid távú előnyökért tehát, hosszú távon kell fizetni. "Az apák bűneiért a fiak bűnhődnek". Feltehetően e körülményt figyelembe véve szorították ésszerű keretek közé a szántóművelést a Kárpát-medencei folyamköz népei, ezért maradhatott fent a természeti viszonyokat tükröző gazdálkodás és értékrend itt egészen az újkor küszöbéig. A "termékeny félhold" országaiban másként alakultak a dolgok. E folyamatban nagy szerepet játszott, hogy amíg a szántó-vetés hasznai rövid távon, közvetlenül, addig káros hatásai hosszútávon, közvetetten, gyakran az eredeti okokhoz csak több áttételen keresztül kapcsolódva jelentkeznek. Mezopotámiában a szántóművelés elterjedése, a szántók nagy területigénye, a termelés növekvő biztonságával együttjáró túlnépesedés, a települések terjedése, városiasodás az ármentes szint erdeinek kipusztulásához, ezzel együtt a folyóvölgy vízháztartásának felborulásához vezetett. Ebben a történelmi pillanatban jelenik meg az "öntözési gazdálkodás kényszere", amely igen jelentős közmunkákkal jár együtt. Itt azonban már nem önszerveződő közösségek együttműködéséről van szó.

Az ártér vízháztartásának összeomlásakor két ellentétes érdek feszül egymásnak. Az emberi közösség kettészakad. Azok az ártéri falvak, melyek természeti adottságaiknál fogva alkalmasok - vagy kevéssé alkalmasok - a földművelésre, az ártér eredeti állapotának visszaállításában érdekeltek, ehhez azonban épp azokon a területeken kellene tevékenykedniük, ahol a földművelő, s a szántóikhoz ragaszkodó csoportok élnek. A helyzet megoldása azon réteg döntésétől függ, mely a lehető legtöbb vagyont és hatalmat halmozta föl. Csak hogy e felhalmozás alapja éppen a föld termőképességének felélése, a természet kirablása. Ebből következően a probléma megoldása során nem az egész folyóvölgy, hanem a benne kialakított rablógazdálkodás érdekeit fogják szem előtt tartani. E kis rész terjeszkedik majd az egész rovására. A hatalom birtokosai rákényszerítik akarataikat a teljes lakosságra. Hogy ezt katonai vagy anyagi erőfölényük révén teszik-e, hogy ténylegesen rabszolgákkal dolgoztatnak, mint az ókori keleten, vagy bér-rabszolgákkal, mint a XIX. századi Magyarországon, csak részletkérdés.

Az öntözési gazdálkodásra való áttérés rövid időre megoldja a folyóvölgy vízháztartásának felborulásából fakadó gondokat. Azon azonban, hogy a termelés a föld termőképességének felélésén, a jövő felemésztésén alapul, nem változtat. A földek lassan terméktelenné válnak, emellett a mocsarak, fakadó vizek levezetése érdekében kialakított vízrendszer egyre jobban kiszárad a vidéket. Az eredmény lassú elsivatagosodás, amin sem az öntözés, sem a földek termőképességének részleges visszaállítását célzó beavatkozások nem tudnak segíteni. A felmerülő újabb és újabb feladatok egy ponton meghaladják az adott civilizáció gazdaságának teljesítőképességét, s ekkor elkerülhetetlenné válik az összeomlás. Ennek következménye pedig ma ismert: A mezopotámiai folyamköz ligeterdei helyén napja-

inkban, 3-4 évezreddel kiirtásuk után "sivatagi vihar" fedőnéven folytathattak hadműveleteket.

5.

Korunk legáltalánosabb tévedése, hogy az ember egyre gyarapodó tudása révén először került abba a helyzetbe, hogy védje, óvja a természetet, környezetét, hogy termővé tegye a sivatagokat, egyszerűen otthonosabbá, szebbé tegye bolygónkat. A valóság ezzel szemben az, hogy egyre távolabb kerülünk ettől. Az ember történelme nem az építés, hanem a pusztítás története. **A civilizáció fejlődésének, a technikai eszközök kialakításának alapja ma is a Föld tartalékainak felélése. A szántó-vető ember ma is azzal kezd a munkáját, hogy minden élőlényt elpusztít a művelés alá vont területről.** Ez mit sem változott az utóbbi évezredek során. **Nem szabad tehát azt hinnünk, hogy a Kárpát-medencében a XIX. század során kialakított öntözéses gazdálkodás a ténylegesen fejlettebb és gazdagabb eszközhasználat miatt nem vezet majd ugyanoda, ahová az Ókor folyóvízvel esetében: a teljes pusztuláshoz. Mi ugyanazon az úton indultunk el, mint az Ókori Kelet népe, az eszközeink pedig csak abban nyújthatnak segítséget, hogy gyorsabban menjünk végig rajta.**

Mindezek alapján nem lehet kétséges, mit kell tennünk ahhoz, hogy az életterünk pusztulásához vezető folyamatokat megállítsuk. Ezzel mindenkinek tisztában kell lenni, aki számba vette az öntözéses gazdálkodás hatásait, és ismeri azoknak a folyóvízgyegeknek a történetét, melyekben ez a gazdálkodási forma már az ókorban meghonosodott. Mára valamennyi pusztasággá vált, s csak elszórt jelek utalnak egykori gazdagságukra. A legtöbb helyen ma már sivatagok ölelik körül őket, a folyók közül több időszakos jelleget öltött, s olyan vízfolyásokat is találunk közöttük, melyek már nem jutnak útjuk végére, belevesznek az ember által teremtett sivatagba. Ez vár az Alföld folyóira is. Számtalan vízfolyásainak egy része eltűnt az árterek között húzódó ármentes szint és a környező dombvidékek erdőségeinek kiirtásakor, a maradék vízhozama egyre fogy. A Zagyva valamikor Hatvanig hajózható volt, ma már ladikot sem igen bír hordozni a hátán, a Sajó híres sószállító útvonalán a nyári hónapokban a csónak is megfeneklik, a Körösökön csak vízlépcsőknek köszönhetően telik meg a meder, ugyanígy a Tiszán, ahol a Kisköréi vízlépcső alatt (a szolnoki vasúti hídnál) évek óta gond nélkül sátorozhatnak a meder közepén a horgászok.

Ilyen körülmények között a továbblépést eldöntő kérdés nem az, hogy mit kell tennünk, hiszen ez szinte magától értetődik. A "jólétünk", a bennünket körülvevő "emberi környezet", a "fejlődés" csak a Természet kirablásával, tartalékai feléléssel tartható fenn, ami szükségszerűen a civilizációnk összeomlásához vezet. Ahhoz, hogy ezt elkerülhessük le kell mondanunk a fogyasztói társadalom, a XX. századi civilizáció minden előnyéről. A Kárpát-medence vízháztartása korábbi egyensúlya csak az ősi árterület elárasztásával állítható vissza. Ez azonban az ország egyötödének, az itt fekvő, mintegy hétszáz településen élő hárommilliónyi embernek anyagi és nem egy esetben személyi biztonságát is veszélyeztetné. A mentesített területek teljes út, település és közműhálózatát át kellene alakítani, nem is beszélve arról, hogy ha nem látszatmegoldásokra, hanem valódi változásokra törekszünk, át kell szervezni egész gazdálkodásunkat. És ez esetben nem csak arról van szó, hogy fel kell hagynunk a további rablógazdálkodással. Az ember a természet tartalékainak felélése révén jutott el az ipari civilizáció nap-

jainkban tapasztalható "magaslataira", ezzel nemcsak a saját jövőjét élte fel, hanem a bolygónkét is. Azt, hogy hány évezredre, évszázadra, évtizedre vagy évre való tartalékkal rendelkezünk még, senki sem tudja, egy dolog azonban biztos, ha a korábban felélt jövő létlehetőségeit meg akarjuk teremteni, vissza kell adni mindazt a természetnek, amit elraboltunk tőle. Nem elég tehát abbahagyni a rablást. Vérell, verejtékkel, emberfeletti erőfeszítésekkel kell leraknunk az élet fennmaradásának alapjait.

Mindezek alapján egyetlen egy kérdés vár feleletre. Belátja-e az ember, az egyén, az egész emberiség, hogy szükség van erre az áldozatra, s képes lesz-e ennek megfelelően cselekedni?

6.

A bennünket körülvevő világ, a technika egyre tökéletesebbnek tűnő csodái, a tudomány s a megingathatlanságába vetett hit, az egyre szaporodó és egyre komolyabb figyelmeztető jelek ellenére is azt sugalja, hogy nincs alapvető, a ma alkalmazott eszközökkel és módszerekkel megoldhatatlan gond, hogy a folyamatos fejlődés megadja a választ a felvetett kérdésekre. Könnyedén el lehet tehát hessegetni a felélt jövőről, holmi "áldozathozatalról" vallott "téveszméket". E sorok írójának meggyőződése, hogy ma, az emberek többsége ezt is teszi. Egyszerűen észre sem veszi a kiáltó ellentmondásokat, az egyre súlyosabb fenyegető jeleket. Ha egy-két "eszels" mégis figyelmeztetni akarja, befogja szemét fülét és elfordul. A fejlődés mámorától megrészegült ember képtelen meghozni a szükséges áldozatot. Erre csak a civilizációnk összeomlása kényszerítheti. Adja Isten, hogy a romok között akadjanak olyanok, aki tudják, mit kell tenni és képesek ennek megfelelően cselekedni, hogy társaik kövessék őket, s erőfeszítéseikkel ne késsenek el visszavonhatatlanul.

IRODALOM

Az I.-IX. fejezetekhez

- 91/2 *A Tisza-menti táj és az ember
Víz munkálatokra utaló jelek az V.-X. század körüli és az azt megelőző időszakokból*
- 91/3 *A fok*
- 91/4 *Az alföldi hosszanti sáncok*
- 92/1 *A korai vízrendezések eredetének kérdései*
- 92/3-4 *Az ártéri gazdálkodás és az egyes ártéri haszonvételek I.*
- 93/1-2 *Az ártéri gazdálkodás és az egyes ártéri haszonvételek II.*
- 93/3 *A középkori vízrendszer összeomlása és az Alföld elmocharasodása*
- 93/4 *Az újkori folyószabályozás lényege és hatásainak rövid összefoglalása*

Andrásfalvy 1973. Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna-menti települések ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozás előtt. Budapest, 1973. (Vízügyi történeti füzetek/6)

Andrásfalvy 1975. Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd, 1975. (Tolna Megyei Levéltár, Tanulmányok Tolna megye történetéből/VII.)

- Badiny 1984. A magyar nemzet történetének kis tükre. Szerk: Badiny Jós Ferenc. Buenos Aires, 1984. (Pirkan könyvek)
- Balás 1961. Balás Vilmos: Az alföldi hosszanti sáncok. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum, Régészeti füzetek SER" II-9. szám 1961. (Kézirat gyanánt)
- Bartal 1862. Bartal György: A parthus, hun-magyar scythákról tanulmányai befejezésül. Pest, 1862. Kiadta: Knauz Nándor
- Beér 1966. Beér János-Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében - Sarkalatos honi törvényeinkből 1001-1949. Gondolat Kiadó, Bp. 1966.
- Botár-Károlyi 1971. Botár Imre-Károlyi Zsigmond: A Tisza szabályozása. I-II. rész (1846-1879., illetve 1879-1944.) Budapest, 1971. (Vízügyi történeti füzetek/3-4)
- Butzer 1986. Karl W. Butzer: A földfelszín formakincse. Gondolat, Bp. 1986.
- Császár 1908. Császár Elemér: Orczy Lőrinc és a Tiszaszabályozás Századok 1908. I. füzet 28-48. oldal, illetve II. füzet 105-122. o.
- Dóka 1986. Dóka Klára: Források a vízügy múltjából. Bp. 1986.
- Eliade 1987. Eliade, Mircea: A szent és a profán Európa Bp. 1987
- Erdélyi 1989. Erdélyi István: Sumér-magyar? Budapest, 1989.
- Dégén-Károlyi-Lászlóffy 1969. Dégén Imre-Károlyi Zsigmond-Lászlóffy Woldemár: A szegedi árvíz, 1879. Bp. 1969. (Vízügyi történeti füzetek/1)
- Fehér évn. Fehér Mátyás Jenő: A középkori magyar inkvizíció. Transsylvania Könyvkiadó (B. A. évn.)
- Fekete 1882. Fekete Zsigmond: Magyarország vizei múltjának és vízépítészetének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a művelődési viszonyokra. Weismann testvérek könyvnyomdája, Budapest, 1882.
- Fodor 1975. Fodor István: Verecke híres útján... Gondolat, Bp. 1975. (Magyar História)
- Förster 1987. Förster Gyula: Metamorphoses. Vonzáskör szerk: Takács György-Molnár Géza, Miskolc 1987. 75-80. oldal
- Frisnyák 1990. Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Bp. 1990.
- Galacz 1896. Galacz János: Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatról. I-II. kötet. Nagyvárad, 1896.
- Götz 1981/I. Götz László: Keleten kél a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések. I. köt: Az előázsiai ősnyelv felé. Az európai nyelvtudomány és történelemszemlélet kritikája. Altötting, 1981. a szerző magánkiadása.
- Götz 1981/II. Götz László: Keleten kél a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések. II. köt: Kettős mértékkel. A magyar őstörténet kutatás módszereiről és eredményeiről. Bécs, 1981. a szerző magánkiadása.
- Götz 1982. Götz László: Keleten kél a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések. III. köt: Boncold csak nyelvész! A finnugor nyelv kutatás módszerei és eredményei. Bécs, 1982. a szerző magánkiadása.
- Götz 1984. Götz László: Keleten kél a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések. IV. köt: A szumer kérdés. Régészeti, etnogenetikai, nyelvfejlődési és kutatástörténeti elemzés. Első rész Bécs, 1984. a szerző magánkiadása.
- Györffy 1984. Magyarország Története. Előzmények és a magyartörténet 1242-ig. I. kötet, III. rész, I. fejezet: Honfoglalás és megtelepedés. 577-650. o. Akadémiai Kiadó Bp. 1984. Főszerk: Székely György, Szerk: Barta Antal.
- Herman 1887. Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887. K. M. Természettudományi Társulat kiadása.
- Hornyik 1860. Hornyik János: Kecskemét város története. Kecskemét, 1860. I.
- Hornyik 1927. Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét th. város Múzeumának kiadványai; I. Kecskemét, 1927.
- Horváth 1921. Horváth Cyril: Középkori magyar verseink. Bp. 1921.
- Huszár 1985. Vízrajzi értekezés. Huszár Mátyás leírása a Körösvidékről. Szerk: Kósa Ferenc; latinból fordította: Lakatos Pál Körösvidéki vízügyi igazgatóság, Gyula, 1985.
- Jankó 1900. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. I. kötet. A magyar halászat eredete. Írta: dr Jankó János. Bp-Leipzig 1900, Hornyánszky Viktor Karl W. Hiersemann.
- Kaán 1939. Kaán Károly: Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest, 1939.
- Karácsony 1896. Karácsony János. Békésvármegye története. (1896)
- Károlyi 1960. Károlyi Zsigmond: A vízhasznosítás, Vízépítés és vízgazdálkodás története Magyarországon. BME Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, 13. szám. Tk. 1960.
- Károlyi-Nemes 1975. Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja, I-II. kötet. Bp. 1975. (Vízügyi történeti füzetek/8-9.)
- Károlyi-Nemes-Pálhidy 1976. Károlyi Zsigmond-Nemes Gerzson-Pálhidy Csaba: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja, III. k. Bp. 1975. (Vízügyi történeti füzetek/10.)
- Kelemen 1986. Kelemen János-Lendvai L. Ferenc: A marxista-leninista filozófia alapjai. Egységes jegyzet, Tk. 1986. (Kézirat)
- Kristó 1986. Kristó Gyula: Az árpádok háborúi. Zrinyi Kiadó, 1986.
- Kún 1931. Kún László: Az erdők hatása a Mississipi

- árvizekre. - *Relation of forestry to the control of floods in the Mississippi valley c.* az USA Földművelési Minisztériuma által a kongresszus számára készített jelentés ismertetése.
- Vízügyi Közlöny, 1931. évi 1. sz. 91-126.
- László 1978. László Gyula: A kettős honfoglalás. Magvető Kiadó, 1978. (Gyorsuló idő)
- László 1986. László Gyula: Számadás népünkéről. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1986.
- László 1988. László Gyula: Árpád népe. Helikon, Bp. 1988.
- Lászlóffy 1982. Lászlóffy Woldemár: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a Tisza vízrendszerében. Akadémiai Kiadó Bp. 1982.
- Mócsy 1984. Magyarország Története. Előzmények és a magyartörténet 1242-ig. I. kötet, I. rész, IV. fejezet: Római kor. 199-264. o. Akadémiai Kiadó Bp. 1984. Főszerk: Székely György, Szerk: Barta Antal.
- Munkácsi 1893. Munkácsy Bernát: A magyar halászat népies műnyelve. Etnographia, 1893. 7-9. szám 165-208, 10-12. szám 161-300. oldal.
- Nagy 1909. Nagy Géza: A Skythák. Székfoglaló értekezés. Bp. 1909. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.
- Németh 1990. Németh Péter: Ismeretlen romok a Pilisben. (Új történelmi feltételezések) Országépítő, 1990/2 szám.
- Padányi 1989. Padányi Viktor: Dentu-Magyarica Veszprém, 1989. Turul
- Patay 1969. Patay Pál: Csörsz árka-Ördög árka. Múzeumi Magazin, 1969/1. szám Bp.
- Péczy 1981. Péczy György: Éghajlatlan. TK. 1981.
- Püspöki 1985. Püspöki Nagy Péter. A Csallóköz vízrajzi képének története Strabón Geógraphikájától IV. Béla király koráig. Új Mindenes Gyűjtemény, Madách, 1985.
- Radnai 1989. Radnai Mikes: A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban Békéscsaba, 1989.
- Reizner 1899. Reizner János: Szeged története, 1-4 kötet. Szeged, 1899-1900.
- Schumacher 1991. Schumacher: A Kicsi szép. Bp. 1991.
- Schumm 1963. Schum, S. A.: Sinuosity of alluvial rivers on the Great Plains (Síksági folyók meanderfejltsége a Prérin) Bulletin, Geological Society of America, 74. kötet 1963. 1089-1100. oldal.
- Schumm 1972. Schumm, S. A.-H. R. Khan: Experimental study of channel patterns. (Folyómeder alakzatok kísérleti tanulmányozása. Bulletin, Geological Society of America, 83. kötet 1972. 1755-1770. oldal.
- Sebestyén 1975. Sebestyén László: Kézai Simon védelmében. Vitairat. Bp. 1975. (A szerző magánkiadása)
- Somogyi 1984. Magyarország Története. Előzmények és a magyartörténet 1242-ig. I. kötet, I. rész, I. fejezet: Történelmi földrajzi bevezető. 25-68. o. Akadémiai Kiadó Bp. 1984.

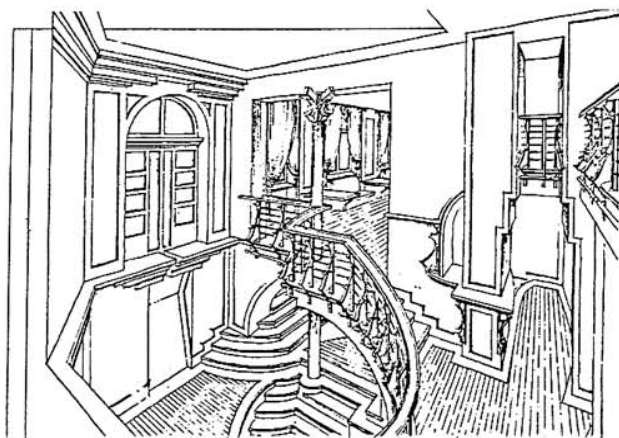
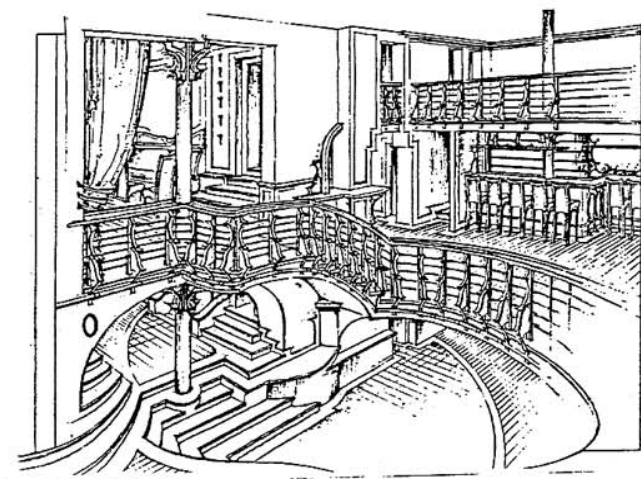
Főszerk: Székely György, Szerk: Barta Antal.

- Sugár 1980. Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. 1245-1521. Miskolc, 1980. - A Herman Ottó Múzeum kiadása.
- Szabadsfalvi 1984. Szabadsfalvi József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen, 1984.
- Vágás 1989. Vágás István: Ó, magyar folyószabályozó! Délmagyarország, 1989. június 24. szám 7. oldal

Győrffy György és László Gyula néhány idézett könyvének adatait csak következő számunkban tudjuk közölni; elnézést kérünk.

A szerző itt mond köszönetet a Független Ökológiai Központnak a kutatásaihoz nyújtott segítségért.

Budapest, VIII. ker. Baross utca 30. Biliárd 1/2 10 jazz kávézó, belsőépítészeti terve (Bata Tibor és Róth Renáta) Róth Renáta rajzai

Takács György BABBA MÁRIA

- Második rész -

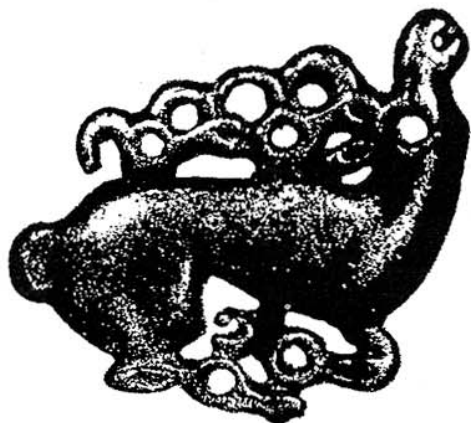
"...Babba Mária? Hát az... mindenki avval foglalkozik. akiket az ember, kikvel barátkozik, akiket üsmer, hát az mind, mindenki evvel...

Mindenki ezen a környéken olyan.

Mind olyanok, inkább olyanok."

(Szent Kata mámi, Gyimesfelsőlok, Réce-pataka)

László Gyula veti fel, hogy "a magyar régészeti kutatásban (...) mindinkább olyan eredmények bontakoznak ki, amelyek az eurázsiai műveltség egyik - eddig figyelmen kívül hagyott - jelenségtömbjében *szkíta emlékréteget* mutatnak ki". (36/149) A szkíta művészetben "görög és két-folyamközi fogalmazásban tűnik fel az ősi istenanya alakja" (36/151), ám "a görög aasszonyalak csak rövid időre tudta más formába öltöztetni a szkítáknál és a többi ázsiai népnél már régebben meglévő istenanya-képzetet. Ez a képzet itt

4. kép Hun arany szarvasűnő a "megtermékenyülés helyzetében" Orszoszból, az időszámításunk kezdete körüli időkből. (Kiszely nyomán)

állatformában élt, méghozzá úgy látszik, elsősorban szarvasűnő alakjában öltött testet". (36/152) (4. kép) "Potapov a sámán-hit irodalmából és saját, új szempontú adatgyűjtéséből azt a tételt szűri le, hogy az Altaj és a Szaján-hegység törzseinél az egykor leginkább elterjedt totemállatok eredetileg egytől egyig szarvas és agancsos erdei vadak voltak. (...) Ezeknek az állatoknak a képét találjuk a Jenyiszej és az Altaj sziklarajzain, nemkülönben a minszki bronzrégiségeken és csontfaragványokon is. Ezeknek az állatoknak a neve az altaji és szajáni nyelvjárásokban, valamint a szibériai rokon nyelvekben a *pur/bur/, pul/bul/* szóbokor valamelyik változata." (36/158) Így például a jakutoknál "bur" = szarvas, a sojotoknál "bur" = jávorszarvas/hím/, "pur-a/pur-u" = szarvas, bika, a karagaszkoknál "pur" = jávorszarvas. A "pur /bur/, pul/bul/" kifejezés az altajiban, a sorban, a teleutban, a szagaiban, a kacsincban, az urjancháiban és a csulimban "jávorszarvas"-t, "szarvasűnő"-t jelent. (36/165,66) H. Paasonen alapján továbbá: szarvas = *boaco* (lapp), *puzej*

(*vojják*), *pasi* (vogul), *pèca, pès* (osztják), *poro* (finn: rénszarvas!), *pelan* (csuvas). (49/12) A *pur/bur/, pul/bul/* gyök László Gyula további fejtegetéseiben még Isten és ember ősnemek, valamint törzs-, sámándob-, és sámánnevek alkotójaként tűnik fel. (36/166-69)

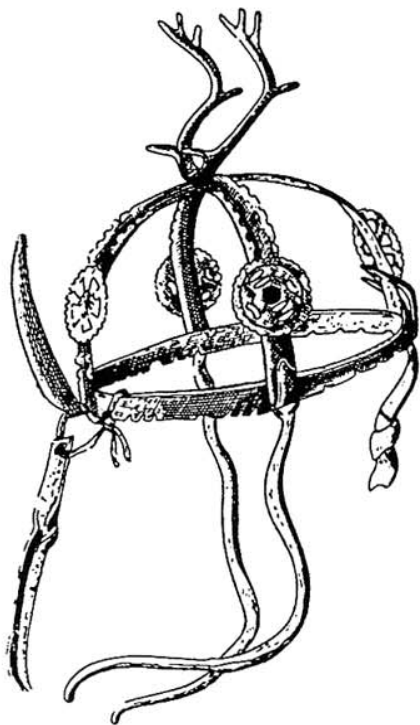
A fenti gyökök feltűnően megegyeznek azzal a "bar" gyökkel, amelynek jelentésével behatóan foglalkoztunk. Az egyezés akkor válik majd teljesen nyilvánvalóvá, amikor - részben az úgynevezett sámánizmus, részben pedig a *Csodaszarvas-monda*, illetve a *szkíta ábrázolóművészet* segítségével - felfedezzük, hogy a szarvasűnő képében megjelenő, a "bar" gyök változataival megnevezett Istenanya - *Napistennő*.

A sámánizmus oldaláról kiegészítve az eddigieket, először a sámándombokon található egyes állatalakok elnevezéseiből következő tanulságokat vonjuk le. "A baraba török sámándombok felső mezőjében három, alsó részben pedig egy állat látható... (...) A törökök (...) ezeket a vadakat "bura"-nak, "burga"-nak, stb. nevezik, s háttas állatoknak tekintik, amelyek a föld szellemei, az ülgének, azonkívül maga a sámán lovagol meg." (53/111) A sámán a *bura* hátán utazik küldetésének teljesítése közben, s a *bura* ezen kívül is segíti őt feladatának ellátásában. (53/114) *A bura a sámán anyáállata*. Csolko Iván tunguz sámán szerint "minden sámán-nak van anyáállata, s ez szarvasállat alakjában jelenik meg, szarvai vannak." (18/115) A sámán öltözete mindig szorosan összefügg a segítő anyáállattal, így a szarvasal kapcsol-

5. kép Szarvasöltözött tunguz sámán (Harva nyomán)

latos képzetek is megjelennek a sámán ruháján. (5. kép) A szarvas-öltözet ugyan nem az egyedüli állat-viselet a sámánizmus körében, hiszen például Harva háromféle; madár-, medve-, és szarvasruhát különböztet meg (29/15), de talán a legjellemzőbb, és nagyon elterjedt, amint azt az egész eurázsiai térséget jellemző, agancsos fejviseletű emberalakokat ábrázoló sziklarajzok is bizonyítják. "A szarvas-típus esetében a figyelmet leginkább a fejfédő kelti fel, amely rendszerint vaspántokból formálva körbefutja a fejet, és négy különböző pontból kiindulva keresztesedik felette, a pántok találkozásából kiemelkedő agancs-szerű képződménnyel. (29/15) Ilyen szarvasagancs-fejviselet jellemzi például a burját, a szamojéd, a szelkup, (6. kép) a mongol, a szolon és a tunguz sámánokat. (18/85-86 és 29/16) Láthatjuk, hogy a sámánizmus egészét áthatja az ősi szarvas-alak, melyet a "bar"-ral szoros rokonságot mutató gyökből képzett nevekkel szólítanak meg. Feltevésünk szerint ez az alak a szarvasűnő képében megjelenő Nagy Istenanya továbbélése,

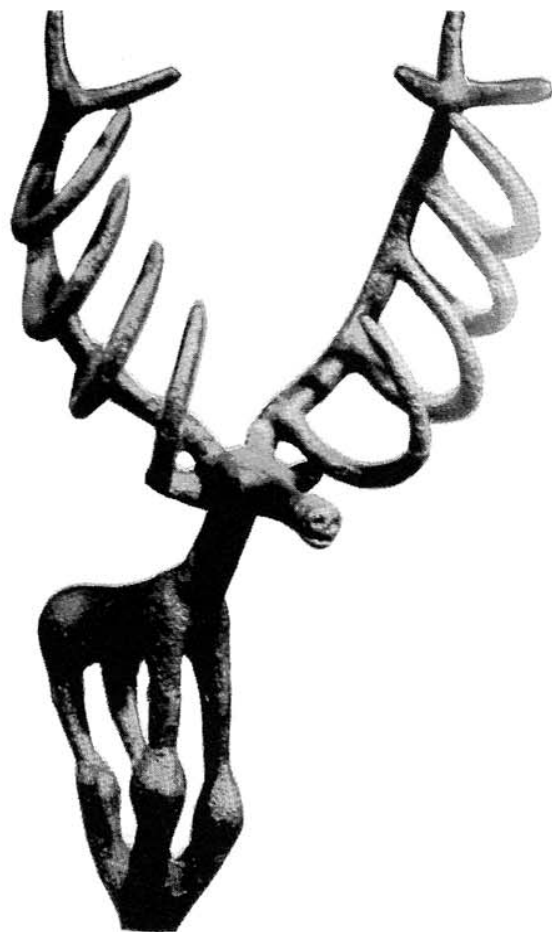

6.. kép Szelkup sámán agancsos koronája (Diószegi nyomán)

Aki - amennyiben a dolgozat elején felvázolt nyelvtörténeti kapcsolatok megállják a helyüket - *Napistennő*.

A szkíta művészet területére való átlépés előtt feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a továbbiakban *szkíta művészet* alatt - a szkíta népnév alapjául szolgáló *szaka* (=nép, többes számban *szakit* = népek) kifejezés jelentéstartalmára való fokozott figyelemmel - nem csupán azt a művészetet értjük, amit egyfajta művészet- és kultúrtörténeti "jólneveltségből" fakadóan általában szokás, hanem - figyelembe véve többek közt Fettich Nándor és László Gyula ezzel kapcsolatos érveit (22/9 és 37/47,65) - mindazt a művészeti produktumot, ami az egész eurázsiai térségben dominál, egységes vallási alapélményű, azonos eredetmondájuk által egymással szoros mitikus rokonságban álló népek különböző - az európai művészet korszakaihoz hasonlóan meghatározható - stíluskorzsaikból (pl. szkíta, szarmata, hun, bolgár, magyar), mindvégig kimutathatóan ugyanazt az egységes gondolati világot tükröző, egymáshoz szervesen kapcsolódó formavilággal megjelenítő ábrázolásaiból fennmaradt.

Így lehetséges az, hogy a szkíta szarvasábrázolások sorát egy *hettita* szarvasalakokkal nyitjuk, a hettiták ugyanis minden valószínűség szerint a "szkíta" népek közé tartoztak (vö.:40), s ez a rokonság a művészet terén is teljesen nyilvánvaló. Az *Alaca-Hüyük*-i sírban talált, i.e. 3200-2100 körüli időkből származó botvég szarvasalakja első pillantásra is közeli rokonságot mutat a hagyományosan "*szkíta*"-nak nevezett művészet köréből származó szarvasábrázolásokkal, s ez a benyomásunk további igazolást talál, ha figyelembe vesszük a szobrocska különleges méreteit, sajátos "*esztétikáját*". A mellékelt képen (7. kép) jól látszik a szarvas alakjának kerek harmóniáján átszűrődő ellentét, ami a kicsiny test, és a hatalmas, szétáradó agancs között feszül, - ha a görög alapokon nyugvó európai esztétika felől

7. kép Hatalmas agancsú hettita szarvas (Akurgal nyomán)

közelítünk felé. Jó, ha tudjuk azonban, hogy ennek nincs különösebben sok értelme, hiszen a keleti gyökereitől már Arisztotelész korára nagyrészt elszakadt, nevében (*hé eszthétiké tekhné*) is a külső, szervi érzékelésre (*aiszthé-szisz*) utaló görög, s a rá épülő, még szekularizáltabb európai esztétika éppen lényegénél, világszemléleti módjánál fogva nem tud mit kezdeni a szarvasalakok e sajátságával. A hatalmas agancs ugyanis - amely az egész eurázsiai térségben meghatározó jellemzője a szarvasábrázolások egy jól körülhatárolható csoportjának - *minden esetben túlmutat az esztétika sajátos tárgykörén, s arra hívja fel figyelmünket, hogy egyfajta szent-ábrázolással, szentképpel; nagy valószínűséggel a fent említett "pur/bur/, pul/bul/" gyökökre épülő nevekkel megszólított Istennő, a Szarvas Anya megjelenítéseivel állunk szemben*. Mindez persze korántsem magától értetődő, ezért alaposabb bizonyítást igényel.

Érdeemes talán rögtön azzal kezdeni, hogy a "túlméretezett" agancsok nem gyakorlatlanságból, nem a képzőművészeti ismeretek hiányából erednek, hiszen az óriási agancsú szarvasok teste a legtöbb esetben tökéletesen megformált, rajta minden fontos részlet lendületességében is precíz virtuozitással jelenítődik meg, szemben az agancsok "absztrakt" megfogalmazásával. Az agancsok eszerint feltehetőleg valamiféle sajátos jelentést hordoznak - más aligha indokolhatná, hogy egymástól térben és időben is oly messze eső ábrázolásokon újra és újra ugyanazok a hatalmas agancsok bukkannak fel. A hettita botvég szarvasfigurája például több mint ezeröttszáz évvel régebbi a hivatalosan is szkítának elismert szarvasábrázolások legtöbbjénél, mégis nagyon szoros kapcsolatban él velük, ugyanazt a világot éltető alapelvet idézi, s ez a kapcsolat legkézzelfoghatóbban talán éppen az óriási agancsokban jelenik meg. (8. kép)

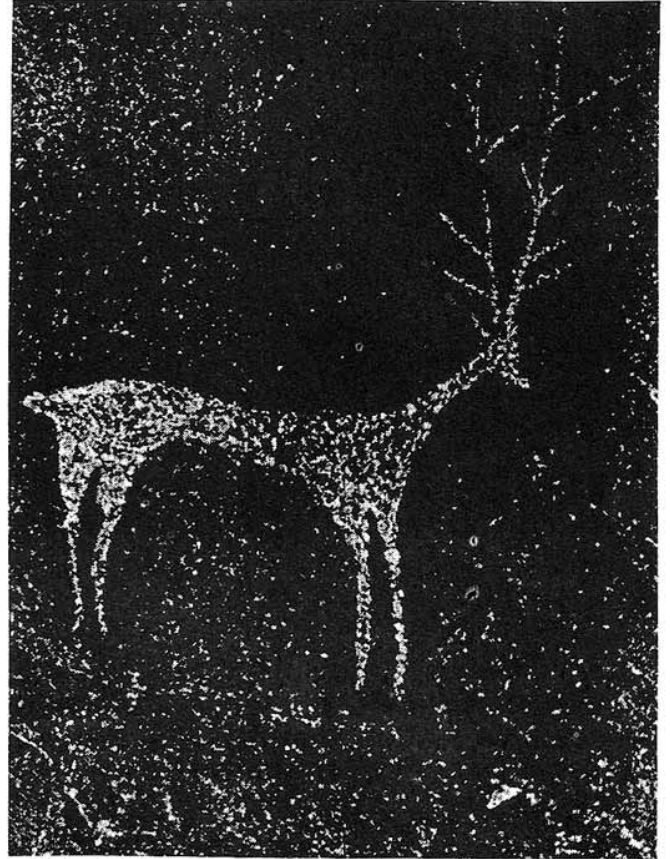
A szkíta szarvasábrázolásokat jellemző hatalmas agancs

8. kép Szkíta szarvas Pazirikból, óriási, szervesen növekvő agancssal (Grjaznov - Bulgakov nyomán)

csok nem *állapotszerűek*, hanem szinte a szemünk láttára sarjadnak, burjánzanak, mint egy újabb és újabb hajtásokkal gazdagodó növény. A növekedés, az évről évre terebélyesedő forma természetesen jellemző a szarvasagancsra, újabb példák segítségével azonban beláthatjuk, hogy ez esetben nem csupán erről van szó. Egyes sziklarajzokon ábrázolt szarvasok agancsa például *fa* alakban tör a magasba (9. kép)

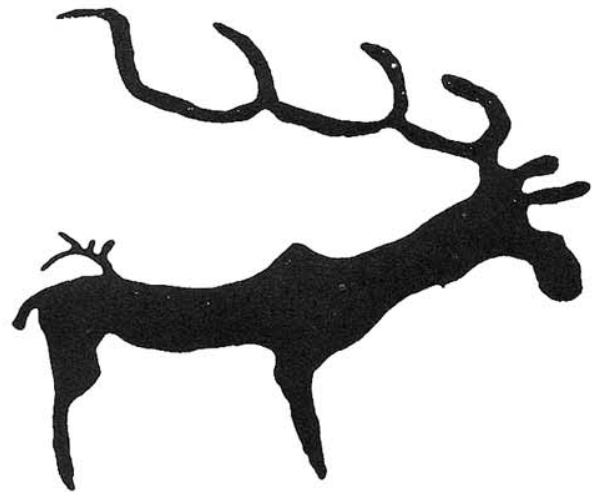
10. kép Sziklarajz részlete Mandalából - a szarvas fejeke valóságos erdő képét idézi (Okladnyikov nyomán)

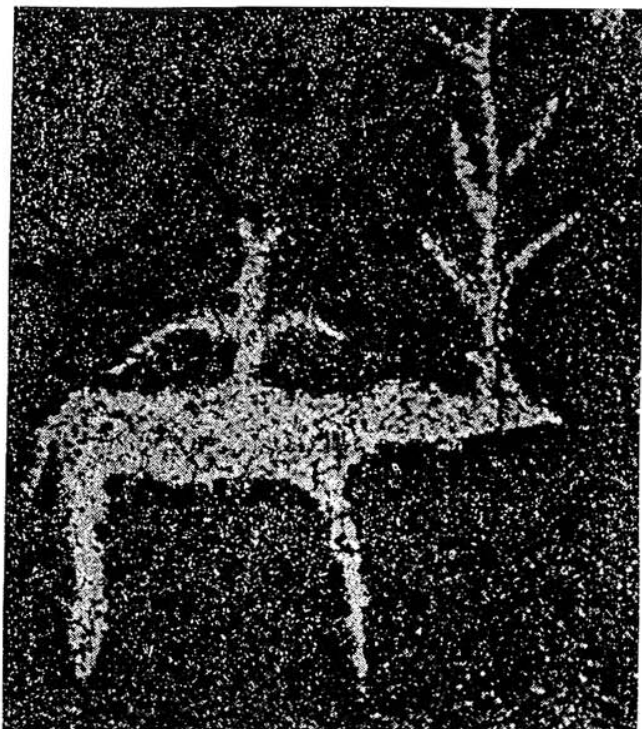

9. kép Fa-agancsú szarvas ábrázoló sziklarajz Szemirecsjéből (Vasziljevskij nyomán)

másoké valóságos kis erdő képét idézi fel a szemlélőben (10. kép), de hasonlóképpen "túlburjánzott a legtöbb ránk maradt szarvasábrázolás fejeke is. Felmerül a kérdés: *biztos-e, hogy az említett példák mindegyikében valóban és kizárólag csakis szarvasagancssal van dolgunk?* Talán nem meglepő, ha azt mondjuk: *Pusztán abból, hogy a szarvas fején, az agancs megszokott helyén látható, és agancs alakú*

11. kép Sziklarajz részlete a mongóliai Manhan-Szomon-ból. szarvas, testéből sarjadó hajtással (Okladnyikov nyomán)

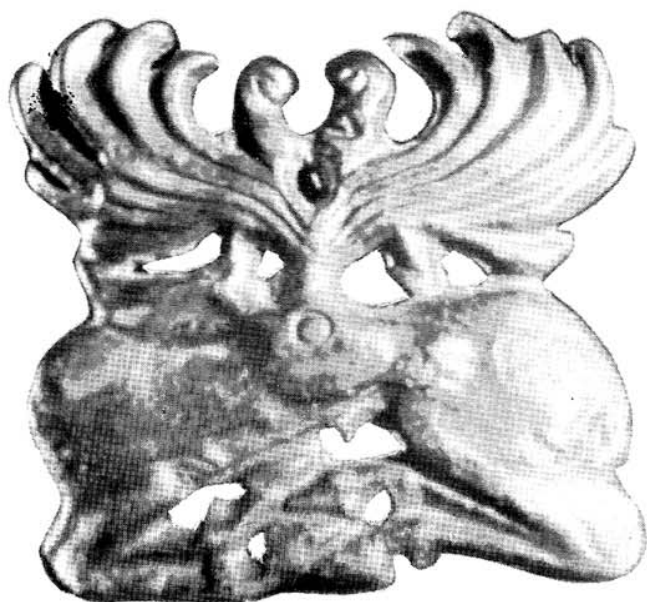
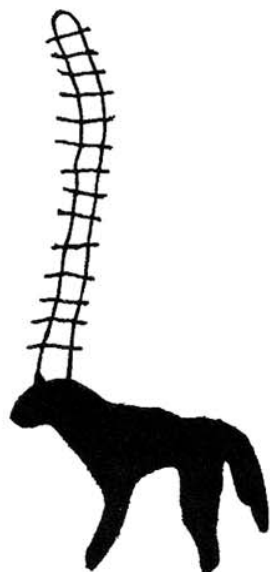

12. kép A szemirecsjei sziklarajz szarvasának testéből kinövő forma lehet növényi, állati, vagy akár emberi is. (Vasziljevskij nyomán)

ez a "testrészt", még egyáltalán nem következik, hogy valóban agancs, és csakis agancs. A szarvas, és az élet- vagy világfa együttes megjelenítését már a művészet legkorábbi időszakából is ismerjük. A hatalmas agancsú szarvasok testéből kisarjadó hajtások félreérthetetlenül a termékenység, a növekedés, az élet jelképei. Jól példázza ezt két újabb sziklarajz (11-12. kép), melyek közül a második, fa-agancsú szarvas testéből kinövő alak éppúgy lehet növény, mint állat, vagy ember. Ezek szerint az említett ábrázolásokon és nagyszámú társukon szereplő szarvasok fejéke nem pusztán agancs, hanem esetenként valamilyen más minőség, így például az életfa vagy világfa megidézése is lehet. Erre utal az agancsok gyakori hetes tagolt-

13. kép Létra-agancsú szarvas Baján-Engerből (Okladnyikov nyomán)

15. kép Ikreket világra hízó arany szarvasanya alakja a Hét Testvér-kurgánból. (Artamonov - Forman nyomán)

sága is, ami a *hétbolygó-rendszer* alapján szoros kapcsolatba hozza őket nemcsak az életfával, hanem az azzal analóg *sámánlétrával* is. Ezt bizonyítja a Baján-Engerből származó pöttöm szarvas agancsa helyén égbenyúló létra, valamint az a szintén Mongóliában található ábrázolás, amelyen a "létrát" már használat közben láthatjuk. (13-14. kép). A *Hét Testvér-kurgánban* fellelt piciny bronz szarvasalak (15. kép) agancsa a fává terebélyesedésen túl egy központi mag köré szervesülve a kör alak irányába mozdul. A szarvas feje egyé nő teste középső részével, pontosan ott, ahol vemhessége idején a szarvasünnő születendő magzatát hordozza. A lágyan hátrahajtott fejből sarjadó fa formájú agancspár hét-hét ága közül a két középső érdekes

14. kép Agancslétrájú szarvas Erdényi-Szant-ból (Okladnyikov nyomán)

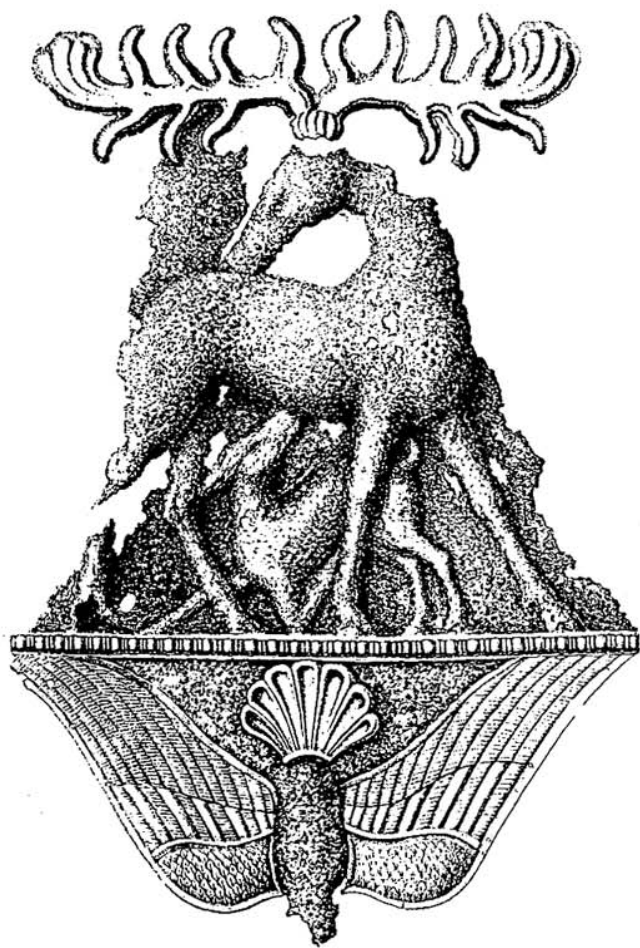
módon megvastagodik, s ellentétben a többi, egyetlen pontból elősugárzó ággal, azok mögött illetve alatt, a szarvas testének két, egymáshoz igen közel elő pontjából nő ki. A többi ág nál finomabban tagolt két középső rész érezhetően nem növényi, hanem állati vagy emberi létmódot jelenít meg. Egymásnak feszülő szimmetrikus kettősük - éppen ebből a közegből kinőve! - az *Ikrek* alakját, mitikus tusáját vetíti elé! Ezáltal az agancsok jelentésének újabb rétege világosodik meg. A szarvasalak fejékének sugárzása által közrefogott mag hazai analógiák segítségével a *Napnak* feleltethető meg, míg a fává szervesülő agancs a *Tejút* kozmikus képét idézi. (vö.: I.37) Az *Ikrek* a szarvas testéből sarjadnak ki, ami egyfelől a szarvas alakjának az *állatövi* *rendben (zodiacus)* való elhelyezkedését teszi lehetővé, miszerint a szarvas alakja a *Tejúttal* - s így az *Ikrekkel* is - a lehető legszorosabb kapcsolatban lévő *Nyilas* jegy második holdházaként számon tartott szarvasalak megjelenítője, másrészt pedig azt jelenti, hogy a szarvasalak jól fejlett agancsai dacára: *szarvasünő*. *Agancsos szarvasünő, mely ikreket hoz a világra, fa-formájú, az emberivé formálódó alakokat magába foglaló, hétágú agancskoronájában*. Az agancsos szarvasünő alakja félreérthetetlen módon, *borját szoptatva* látható egy ugyanonnan származó aranyozott ezüst reliefen. (16. kép) A Szarvasanya fejét díszítő hatalmas *aranyozott agancs* az előzőleg bemutatott ábrázolásokkal együtt népünk és a rokon népek *Csodaszarvas-mondáinak* világába ragad bennünket. Az eddig elmondottak esszenciája és koronája egy valószínűleg az i.e. I. évezred elejéről származó, Szibériában talált, rozetta formájú, peremén sorjázó szíromlevelekkel díszített lemezke. (17. kép) Az apró lemez kerek alakja a szélén végigfutó szíromsorrall a *Napot* jeleníti meg. A lábain fekvő, fejét hátrafordító *szarvas állat*, s a testéből kisarjadó *életfán* tündöklő *Nap* együttese az eddigiek tökéletes képi összességé: *Világvirág*.

Mindezek után, a *Csodaszarvas-monda* felé való továbblépésünk előtt érdemes újból röviden összefoglalni az eddig leszűrt fontosabb tanulságokat. Láthattuk, hogy a szumir, türk, "finnugor" és magyar nyelvekben azonos jelentésbokkal előforduló "*bar*" gyökkel szoros hangtani rokonságban lévő "*pur/bur/, pul/bul/*" gyökökből képzett szavakkal megnevezett, *Szarvas Ósanyaként* tisztelt, a sámánizmusban is *szarvas anyaállatként* felfogott természetfeletti lény alakja a szkíta művészetben is szignifikánsan jelen van, mégpedig éppen a "*bar*" gyök eredeti jelentéseinek megfelelő eszmei tartalommal. A fenti ábrázolásokkal kiegészített szófejtések alapján ezért úgy tűnik, megköszönhetjük a kijelentést: *a Szarvas Anya a Nappal, a Tejúttal, az évkör jegyei közül pedig a Nyilassal áll elsődlegesen fontos kapcsolatban, vagyis szűkebb kozmikus környezetünk Teremtő és Megtartó erőivel*.

A *Csodaszarvas-mondát* az egykori pusztai lovasnépek velünk rokon csoportja eredetmondának tekinti. A magyar eredetmonda legtöbb változata szinte szóról szóra megegyezve mondja el a *Csodaszarvas* történetét, van azonban két olyan variánsa is, melyekben új, fontos részletek is napvilágra kerülnek. Mindkettő a legfrissebben felfedezett magyar gesztában, a *Tarih-i Üngürisz*-ben található. Érdemes összevetni a két történetet a magyar krónikás hagyomány egészét jellemző mondatípussal, s a fontosabb csomópontoknál megfeleléseket keresni a Berze Nagy János "*A Csodaszarvas mondjája*" című összefoglaló tanulmányában meghatározott típusokkal, valamint a szkíta művészet kapcsán felmerült fontosabb kérdésekkel és tanulságokkal.

A monda számunkra legfontosabb elemei a következők (A csak a *Tarih-i Üngürisz*-ben feltalálható elemeket

kiemeléssel jelöljük.): **1. Hunor és Magor Nemród két ikerfia:** Hasonlóképpen két testvérről - Utigurról és Kutrigurról - beszél a mondat élő szájhagyományból lejegyző Prokopi-osz (7/69), testvéreket említ egy *ujgur* monda is, melyben csupán a nevek változnak Tartar-ra és Mongol-ra (30/207-208), s egy Berze Nagy által ismertetett *ugor* eredetmondában szintén *két vadász* vesz úzóbe egy szarvasat. (7/72) Az eddigieket érdemes még annyival kiegészíteni, hogy a magyar mese- és mondavilágot alapjaiban meghatározó csillagmítoszi keretek között mozogva az *Ikrek minőség a Teremtő Nyilas földi testet öltéseként értelmezhető*. S egy pillanatra se feledjük: a "Hét Testvér" kurgánból származó szarvasalak testéből ugyanez a kettős, az *Ikrek* tusakodó alakja sarjad ki. **2. Az általuk üzött csodálatos vad: szarvasünő.** A legrégebb "európai" változatokban a vadász(ok) szintén szarvasünőt hajt(anak). Apollodórosz "*aranyos agancsú szarvasünő*"-t emleget (7/67), Pindarosz "*arany-szarvú szarvastehenet*". (52/35, III./5) Az Apollodórosz által használt "*kerunitisz*" kifejezés (*hé kerunitisz elaphosz*) valószínűleg a "*kermítisz*" (=szarvval ellátott, ragyogó) szóra megy vissza (7/67), s így határozott fény-képzeteket idéz a szarvval kapcsolatban. Jordanesnél szintén *szarvasünő*, Szodzomenosznál *szarvasünő* és *tehén* szerepel (7/69), de a késői keletkezésű nyugat-európai mondákban is gyakran mutatja meg a gázlót, így például Chlodvignak, Nagy Károlynak illetve a frank seregnek. (7/70) **3. A két ikertestvér édesanyjának neve: Eneh.** Az Eneh név a szarvas nőstényét jelölő ünő tulajdonnévi változata. (30/207) Eszerint az ikerpárt maga után csalogató szarvasünő valószínűleg tulajdon szülőanyjuk, ami pedig - miután eredetmondáról van szó - azt jelenti: népeink a mitikus szarvasünőtől származtatják magukat. A rokon népek ugyanígy gondolkodnak származásukról, így például a kirgiz bu-gu törzs őseként az agancsos asszonyt tiszteli. (36/167) **4. Az üzött vad csodálatos színekben pompázott.** Ez kiemeli az üzött vadat természetes környezetéből, félreérthetetlenül utalva arra, hogy az állat valamilyen *magasabb akarat* üzenetét hozza el az ikerpárnak. Felbukkanása egyértelműen elhívás. Arra, hogy az üzenet honnan, milyen hatalomtól érkezik, utal a "*pompázott*" kifejezés, amellyel kapcsolatban valószínűleg nem indokolatlanul gondolunk az "*aranyos szarv*"-hoz hasonló fényképzetekre. Az elhívás eszerint "*fent*"-ről, a *fény világból* érkezik, s az elhívást küldő hatalom képében megjelenő követ *szarvasünő* volta csalhatatlanul arra utal: *az elhívó isteni erő nem más, mint a Tejút földi életet generáló központjában, a Hadak Útjának Nyilas csillagképében lakozó Szarvas Anyaistenő*. **5. Az üldözött vad eltűnik. Nem tudják elejteni.** A vad hirtelen eltűnése szintén égi küldött-voltához kapcsolódik, éppígy elejthetlensége, sebezhetlensége is, amelynek alátámasztására a különböző népek mondaanyagának szinte egésze felhozható. Az állat sebezhetlensége valószínűleg tilalom (vö.:2!), s e tekintetben érdemes visszaemlékeznünk a *női formában megjelenő Napnak sértetlen állapotban áldozatul adott fehér rénszarvasra*. **6. A testvérpár a Meotisz mocsaraiban (Adzsem határán) letelepszik (kolostort épít) s hosszú ideig (öt évig) ott él.** A testvérpár megértette és elfogadta az elhívást. Ez a felkészülés időszaka. a kolostorépítés sok hasonlóságot mutat más történetekkel, így például azzal a legendával, amikor a vadászó Szent László a szarvas képében megjelenő angyal hatására *Boldogasszony tiszteletére* megalapítja a váci egyházat. (7/74) A csoda pillanataiban László sem egymaga áll a jelenéssel szemközt, hanem öccse, Géza társaságában, mintegy "*ikresedve*". Hasonlóképpen Nagyvárad alapításának mondjában a vadászó Szent Lászlónak "*va-*

16. kép Borját aranyagancsú szarvasünő szkita ábrázolása (Tolsztoj - Kondakov nyomán)

lami jelenség" tanácsolja, hogy "a Köres mellett" a "Bódog Asszonnak nagy monostort épütene, s környüle várast ültetne", de hasonlóképpen történik Nagy Károly és Szent Gelért egy-egy székesegyház illetve monostor (bakonybéli monostor) alapítása is. (7/74) Az, hogy a történek későbbi, kereszténység által átformált változataiban a szarvas-jelenségek hatására azok helyén Boldogasszonynak, illetve Szűz Máriának ajánlva építik fel a monostort, vagy a székesegyházat, nagyon fontos momentum, mert valószínűleg átöröklődött régi mondai elemmel van dolgunk, ami azt jelenti: *népünk régi hite szerint ahol csodás körülmények közepette ragyogó agancsú, sebezhetetlen szarvasünő bukkan fel, az az Istenanya, a Szarvas Istennő által megszentelt hely, s ezért ott Neki (illetve később az Őt felváltó Istennő/k/nek templomot kell emelni. 7. A hatodik évben feleséget szereznek, velük fiaikat nemzenek, népeket alapítanak, majd megsokasodván új hazába költöznek.* A felkészülés után az ikerpár nekilát hivatása teljesítésének. Az elhívás ezek szerint szaporodásra, sokasodásra, nemzetalapításra, új haza foglalására vonatkozott, vagyis csupa olyan dologra, amely szoros kapcsolatban áll a "bar" gyök fentebb tárgyalt jelentésbokrának főbb ágaival. A ragyogó Nagy Szarvas Anyaistennő kapcsolta a szumir, türk, "finnugor" és magyar "bar" gyökökkel még nyilvánvalóbbá válik, s ez egyben fejtegetéseink végét is jelenti.

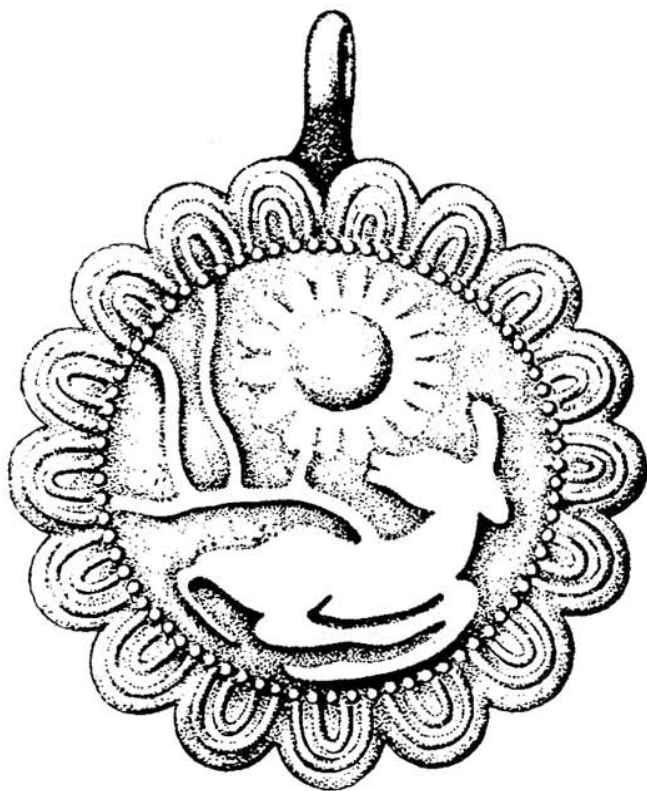
Láthattuk, hogy a néprajz jelenlegi állása szerint Holdistennőnek tartott Babba (Mária) alak hátterében minden valószínűség szerint *egy ősi, a történeti kereszténységnél régibb hagyomány egyik beteljesedése, népünk hitében telítődő istennőalakja áll, Akinek eredeti neve Babba, ami*

szoros kapcsolatban van a rokon népek nyelveiben azonos jelentésbokkal előforduló "bar" gyökkel, valamint az egész eurázsiai térségben elterjedt "szkita" hit közép-pontjában lévő, hétágú aranyos agancsú. Ikreket világra hozó, a Nappal, a Tejúttal, a Nyilas életet generáló és megtartó közegével összefüggő Nagy Szarvasanyával.

Babba ezek szerint eredetileg Napistennő. Ezt támasztja alá az a néhány újabb néprajzi gyűjtésben megjelölt hagyományréteg, mely szerint a csiki, gyimesi, moldvai magyarság által Istennőként imádott Babba (Mária) és a (felkelő) Nap között lényegi azonosság áll fenn, de erről beszél mindennél világosabban a csiksomlyói hagyományos napkultusz egésze is.

Az eredetileg Napistennő Babbából valószínűleg a kereszténység, a határozott Nap-jelleget mutató Jézus Krisztusi alak hatására lett apródonként Holdistennő, miközben az eredeti Nagy Anya-i vonásokat lassan a biblikus Szűz Máriát jellemző szűzies tulajdonságkör váltotta fel, ám mellette megmaradtak a régi alak azon vonásai is, amelyek nem álltak kibékíthetetlen ellentétben a kereszténységgel, és az Egyház céljaival. Babba Istennő eredeti tulajdonságkörének többi eleme valószínűleg bosszúálló, sötét, ártó, gonosz erőként (Szépasszonyok) jelenik meg az elmulasztott áldozatok miatt eleinte rossz lelkiismeretű nép hitében. Mindez azonban még sok alapos vizsgálatot kíván, mire - talán - bizonyossággá érik. Ebbe az irányba tettük meg most első - itt-ott talán botladozó - lépésünket, s kérjük Babbát, a Szépséges Istennőt, segítsen bennünket továbbra is!

Budapest, 1993. október 27.

17. kép Világvirág: napos világfát szülő szarvasalak Szibériából az i. e. első évezredből (Okladnyikov-Martinov nyomán)

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Akurgal, Ekrem: Die Kunst der Hethiter. München, 1961.
2. Apollodórosz: Mítológia. Európa, Budapest, 1977.
3. Artamonov, Michael - Forman, Werner: Goldschatz der Skythen in der Ermitage. Text von Michel Artamonov, fotografie von Werner Forman. Praga-Leningrad, 1970.
4. Badiny Jós Ferenc: Káldeától Ister-Gamig II. A Sumir-Magyar Nyelvazonosság Bizonyítékai. A szerző kiadása, Buenos Aires, 1981.
5. Baktay Ervin: India művészete I.-II. Képzőművészeti Alap kiadványai, Budapest, 1981.
6. Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára. Pest, 1873.
7. Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája in.: Ethnographia XXXVIII. (1927.) 65-80, 145-164.o.
8. Bobula Ida: A sumér-magyar rokonság kérdése. Esda Kiadó, Buenos Aires, 1961.
9. p. Boros Fortunát Dr.: A csíksomlyói kegyszobor története. Cluj-Kolozsvár, 1924.
10. Budenz József: Erdei és hegyi-cseremiszt szótár. MTA, Pest, 1866.
11. Csengery Antal: Tanulmányok a magyarok ősvallásáról. Budapest, 1884.
12. Csöke Sándor: Sumér-magyar összehasonlító nyelvtan. Buenos Aires, 1972.
13. Csöke Sándor: Szumir-magyar egyeztető szótár. Buenos Aires, 1973.
14. Daczó Árpád: A gyimesi Babba Mária. in.: Népiismereti Dolgozatok. Kriterion, Bukarest, 1980. 231-239. o.
15. Deimel, Anton: Pantheon Babylonicum. Roma, 1914.
16. Deimel, Anton: Sumerische Grammatik. Roma, 1939.
17. Delitzsch, Friedrich: Sumerisches Glossar. Leipzig, 1914.
18. Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, Akadémiai, 1983.
19. Érdy-Codex (I.-II.) Közzéteszi Volf György MTA Budapest, 1876.
20. Fáy Elek: A magyarok őshona. Budapest, 1910.
21. Fehér M. Jenő: Középkori magyar inkvizíció. Transsylvania Könyvkiadó Vállalat, Buenos Aires, 1967.
22. Fettich Nándor: Die altungarische Kunst. Berlin, é.n.
23. Galgóczy János: Újabb Sumir szöszedet. A Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, Budapest, 1904.
24. Gosztony Kálmán (Gostony, Colman-Gabriel): Dictionnaire d'Étymologie Sumérienne et Grammaire Comparée. Paris, 1975.
25. Götz László: Keleten két a Nap. Nyelvészeti és történettudományi értekezések I.-IV. A szerző kiadása, Altgötting-Wien, 1980-84.
26. Grjaznov, M.-Bulgakov, A.: L'art ancien de l'Altai - Drevnyeje isszkusstvo Altaja. Leningrad, 1958.
27. Hajdú Péter: Bevezetés az urali nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
28. Harva, Uno: Die Religiösen Vorstellungen der Altaischen Völker. Helsinki, 1938.
29. Holmberg, Uno: The shaman costume and its significance. Turku, 1922.
30. Jankovics Marcell: Csodaszarvas a csillagos égen. in.: Az őshazától a Kárpátokig. szerk.: Szombathy Viktor, Panoráma, Budapest, 1985. 200-245. o.
31. Jordánszky Elek: Magyarországban 's az ahoz tartozó Részekben lévő bölögség Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Pósonban, 1836. Reprint: Akadémiai, Budapest, 1988.
32. Kálmány Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Budapest, 1885.
33. Kimmach Ödön: Magyar sumir kis kézi szótár. Karczag, 1905.
34. Kiszely István: Honnan jöttünk? Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1992.
35. Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete. MTA Budapest, 1908.
36. László Gyula: Régészeti tanulmányok. Magvető, Bp., 1977.
37. László Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
38. Magyar Adorján: Elméletem ősműveltségünkről. Duna Könyvkiadó, Svájc, 1978.
39. Mítológiai Enciklopédia I.-II. Főszerk.: Sz. A. Tokarev, a magyar kiadást szerk.: Hoppál Mihály. Gondolat, Budapest 1988.
40. Mészáros Gyula: Chattiak és Skythák (Kelet-Európa néptörténete III.) Szeged, 1938.
41. A magyar nyelv szótára I.-IV. szerk.: Czuczor Gergely és Fogarasi János, Pest, 1862-74.
42. Moravcsik Gyula: Abaris, Priester von Apollon. Leipzig, 1935.
43. Munkácsi Bernát: A votják nyelv szótára. Budapest, 1981.
44. Nagy Géza: Tanulmányok a szumirokról. in.: Ethnographia IX: (1898.) 24-41. o.
45. Okladnyikov, A. P.: Petroglifi Mongolii. Leningrad, 1981.
46. Okladnyikov, A. P. - Martinov, A. I.: Szibériai sziklarajzok. Corvina, Budapest, 1983.
47. Ókori Lexikon I.-IV. szerk.: dr. Petz Vilmos, Könyvértékesítő Vállalat, 1984.
48. Orbán Árpád: Folio Hungarica. Déli magyar őshaza I.-II. (Kézirat gyanánt) Garfield, USA, é.n.
49. Paasonen, H.: Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der Finnisch-Ugrisch Völker. Helsinki, 1923.
50. Pais Dezső: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Akadémiai, Budapest, 1975.
51. Pap Gábor: Asztrálmítoszi keretek - mai sorsok. In.: Vonzáskör, Miskolc, 1987. 5-20. o.
52. Pindaros: Pindari Olympia, Pythia, Nemca, Isthmia, 1624.
53. Shamanism in Siberia. ed. by V. Diószegi and M. Hoppál. Akadémiai, Budapest, 1978.
54. Szász Béla: A hunok története. Budapest, 1943.
55. Tolsztoj, I. - Kondakov, N.: Russzkije drevosztjy v pamjatnyikah isszkusstva. St.Peterburg, 1889-90.
56. Tarih-i Üngürüz. Madzsar Tarih. A magyarok története. Ford.: Blaskovics József, Magvető, Budapest, 1982.
57. Vámbéry Ármin: A magyar és török-tatár nyelvekbeli szóegyezések. Pest, 1869.
58. Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Budapest, 1882.
59. Vámbéry Ármin: A török-tatár nyelvek etymologiai szótára. Budapest, 1877.
60. Vámbéry Ármin (Hermann): Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck, 1870.
61. Vanyó László: Az ókeresztény egyház és irodalma. (Ókeresztény írók I.) Szent István Társulat, Budapest, 1980.
62. Dr. Varga Zsigmond: Az előzásai nyelvprobléma újabb megvilágításban. Debrecen, (1915)
63. Dr. Varga Zsigmond: Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, 1913.
64. Dr. Varga Zsigmond: Az ősmagyar mitológia szumír és ural-altaji öröksége. (Kézirat) Debrecen, 1956.
65. Dr. Varga Zsigmond: Ötven év távolából. Debrecen, 1942.
66. Vasziljevskij, R. Sz. (szerk): Zveri i kamnye. Novoszibirszk, 1980.
67. Vécsey Gyula: A csíksomlyói pogány áldozati hely oltárköveinek leírása (kézirat) Csíkszereda, 1986.
68. Vécsey Gyula: A csíksomlyói Salvator-kápolna szentélyének különleges rései. in.: Országépítő, 1992. 3-4. 63-68. o.
69. Vécsey Gyula: A Napbaöltözött Asszony legendája. (kézirat) Csíkszereda, 1976.

Kelf Treuner - Andreas Weise DREZDA, IFJÚSÁGI HÁZ

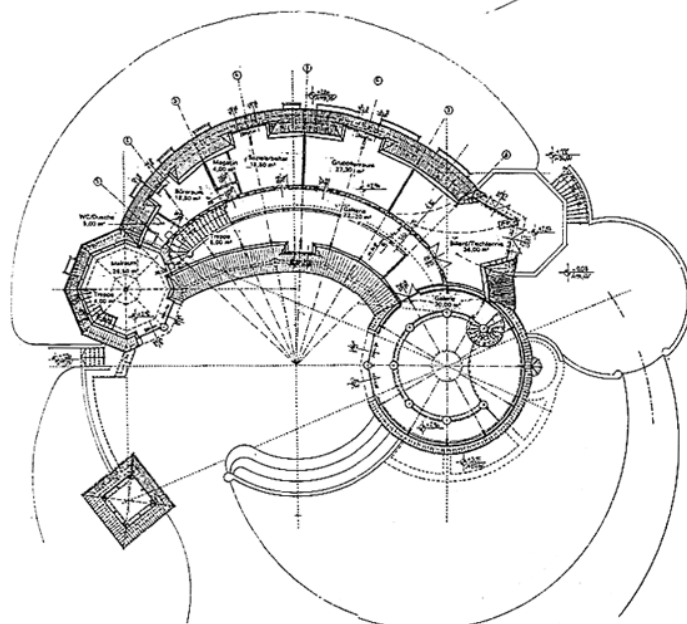
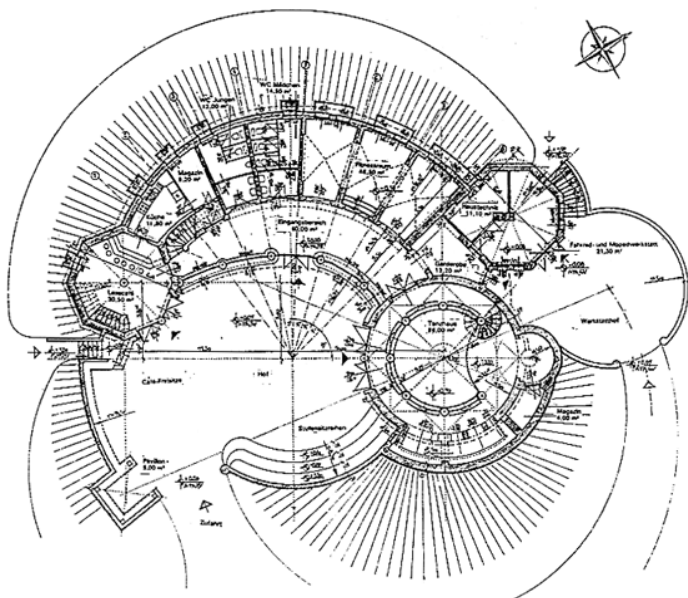
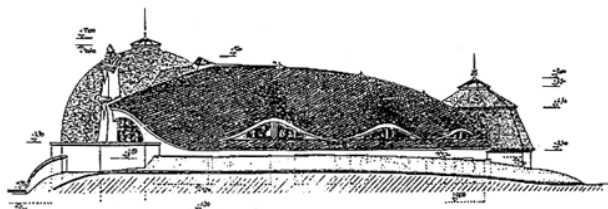
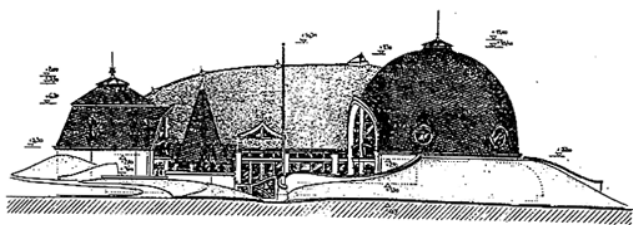
Drezda Seidnitz negyedében 3.3 millió DM költségen épül a "GRUNA" gyermek- és ifjúsági ház - döntötték el a városatyák. A döntés egyúttal más, hasonló tervek várakozólistára való helyezését is jelenti.

Az új ifjúsági találkozóhely körzetében 3600 gyermek és fiatal lakik. Eddig egy 36 m² alapterületű konténer szolgált átmeneti találkozóhelyül számukra, de ennek 1995. februárjáig el kell tűnnie. *Az új épület a legjelentősebb idei munkánk - mondja Jürgen Löffler, a város képviselője. - Ha kommunális pénzből épül is az ifjúsági ház, a város szeretné azt egy megfelelő, független beruházónak átadni. Az építkezés színhelye egy 800 m²-es dombos terület kiskertekkel és garázsokkal körülvéve, a lakóházaktól kicsit távolabb. Különféle rendezvényeknek ad majd helyet, nyilvános eseményektől kisebb csoportfoglalkozásokig, személyes tanácsadási lehetőségekig. Lesz kerékpár-, motorkerékpár-javító, mozi, diszkó. A telken belül pingpongasztalokat állítunk fel, kispályás foci- és röplabdapálya, játszótér, pihenőkert mellett.*

Úgy tűnik, a tervezőket Kelf Treunert és Andreas Weise-t a mese- és ifjúsági irodalom ihlette meg. Három, egymástól különböző, palotát, sátrat, jégkunyhot idéző formát csoportosítottak egy kis udvar köré - ezek meg fogják mozgatni a jövőbeli használók fantáziáját. Löffler: *a tervezők figyelembe vették a fiatalok ötleteit és javaslatait. A látvány meghatározó eleme a táncház kupolája, és az annak párként megjelenő hatszögletes, manzárdtetős kialakítású kávézó a maga többszínű felülvilágítójával. A ház hagyományos kőművesszerkezettel, fa fedélszékkel, spanyol természetes palafedéssel készül. A döntéstől megkönnyeb-bülten mondja a helyi önkormányzat vezetője, Dieter Brunow: A terv gyönyörű, és megoldja régi gondjainkat. A fiatalok maguk is részt vesznek majd az építésben, és remélem, hogy ezáltal jobban megbecsülik majd, és jobban vigyáznak rá. Az ifjúsági házat ifjúsági szociális munkások fogják üzemeltetni.*

Bettina Klemm

(A Dresdner Zeitung 1994. január 15/16-os számából)
(Kelf Treuner hosszú időn át dolgozott a MAKONA Irodában, többek között Makovecz Imre Witten-i tervének változatain.)

Bankó András SEBESTYÉN MÁRTA

1957. augusztus 19-én született Budapesten. Alapiskoláit „a Fazekas”-ban járta ki, majd a Radnóti Miklós Gimnáziumban érettségizett. Közben - 15 éves koráig - minden szünetét Vas megyében töltötte. Harmadévesen kezdett a Kassák klubba járni. Továbbtanulása meghiúsult, az ELTE néprajzi szakára - munkahelyi javaslat híján - nem vették föl. Önálló előadói pályára lépett, így vívta ki hírnevét.

Férjezett, két gyermek anyja. (Az itt következő beszélgetést követően, '93 október 7-én született meg második kislánya: Szabolcs.)

Kópé, Sebestyén Márta hat éves rajongója, jó néhány dalát megkedvelte már, egyikét-másikát maga is fúdogálja. Rendszerint öröm sugárzik róla, ha egy már ismert énekét hallja, s csodálkozásra kerekíti szemét („Ez új!” - mondja ilyenkor), ha egy sosem hallott fölvételével találkozik. Sebestyén Márta daltára úgyszólván kifogyhatatlan; ráadásul Kópé kedvencének egyedülállóan félelmetes a dallammemóriája. Egykori gimnáziumi osztálytársnője - akinek már nemigen emlékezne a nevére sem, csak arra, hogy mindössze fél évet járt hozzájuk a Radnótiba - gitárkísérettel zendített rá valami versre akkoriban, egy kiránduláson, s ezt Márta közel húsz év távolából erőlködés nélkül, simán föl idézni.

Na ja, ez csupán adottság kérdése, mondhatná erre bárki, s talán igaza is lehetne; Sebestyén Márta mindent, amit csak lehet, megkapott az énekesi pályához a természetől és - ezt nem szabad elfelejteni! - édesanyjától. Igazából azon áll vagy bukik minden, hogy megszereti-e az éneklést egy gyermek. Ha nem veszi körül dal a családban, sosem derülhet ki, milyen (átlagos vagy épp rendkívüli) képességek szorultak belé. Sem róla nem derül ez ki, sem az utána következő kópék nemzedékéről.

Sebestyén Márta zenei nevelésében tökéletesen megvalósult Kodály Zoltán ajánlása - először is az, hogy ezt idejében elkezdni a gyermek megszületése előtt kilenc hónappal érdemes -, édesanyja ösztönösen és tudatosan is ehhez igazította életét, miközben - várandósan - a Zeneakadémiára járt Kodály Zoltán, Lajtha László, Szabolcsi Bence és Bárdos Lajos előadásait hallgatni. Magzat-korában már „vizsgázott”, amikor édesanyja szolmizálta a dallamot, ő „belülről” adta hozzá a taktust. A kis Márti megszületése után is járt az Akadémián, de - mivel a vezényletségből vizsgáló mama heves karmozdulatait még nem érthette pontosan - keservesen sírni kezdett és hamarosan a ruhatárban kötött ki. (Előfordult, hogy itt, a kabátok között szoptatta édesanyja - tehát a klasszikus zenei műveltséget szó szerint is az anyatejjel kapta -, bár ez már nem Kodály javaslatára történt, csupán a kényszerhelyzet miatt...)

A leányka útja aztán - természetesen - egy zenei óvodába vezetett, abba, ahol épp Forrai Katalin dolgozott. Ismét óriási lehetőség, hogy továbbfejlődhessen istenadta tehetsége. Az iskolás években - tizenévesen - már népdalénekes-versenyeken szerepelt a diáklány, s díjakat nyert. Így következett egy újabb hihetetlen fordulat, amikor a helyezéssel járó ajándékként olyan UNESCO-lemezt kapott 1967-ben, amely magyar népdalokat mutatott be, s a fölvételek közt akadt nemhogy dunántúli, de széki, sőt egy csán-

gó (!) ének is. A hatvanas évek végén a honi közgondolkodás vajmi keveset tudott az eredeti parasztzenéről, hiteles népdalt se igen hallhattak Magyarország akkori lakói itthoni kiadású lemezen, hát még adatközlővel rögzített fölvételt! (A Pátia-lemezek voltaképp hozzáférhetetlenek voltak, kevesen tudtak létezésükről... Muzeális értékükre hivatkozva - s föltehetőleg a politikai indítékot palástolva - könnyűszerrel el lehetett utasítani az egyszeri kíváncsiskodókat a közintézményekben, így máris csak a legszűkebben vett tudományos tekintélyek búvárkodhattak ezek között, ők is csak a hallgatóságos egyezséget betartva, úgy, hogy Erdély nevét megnyilatkozásaikban kerüljék, s a csángók létezéséről szót se ejtsenek...) Sebestyén Márta eme UNESCO-lemez, s a lészpedi nótafa, Jánó Anna „Madárka, madárka” című dala révén egy életre eljegyezte magát a népdallal. Visszatekintve szinte beleborsózik az ember háta, miféle apróságokon múlt, hogy ez itt és akkor, minden olyan körülmény ellenére megtörténhetett, ami a „varázs” valószínűségének ellene mond: egyszerre csak a köztisztelet bűvkörébe kezdett tartozni a népdal...

Foltokban nyomon követhettem néhány évét Budapesten; „bátyusan éltem, a cuccaim nejlonzacskókban elpotyogtatva hat-nyolc helyen, barátoknál, ismerősöknél” - így alberletezett végig nagykorúságától majd' másfél évtizedet, pedig eközben már országosan ismertté vált. (Hasonló élményekről persze még más hírességeink is beszámolhatnak, példának okáért Cseh Tamás. Eszerint vagy a lakáskérdés lett nálunk ennyire eltolva, vagy az „értékálló dalok” hordo-zóival bánik túl mostohán ez az ország, hisz a világon bárhol többnyire röhög hajléktalansági esélyein az, akinek egy-két lemeze megjelent...) Szerencsére az idők távolából ez már mellékes körülménynek minősíthető; Sebestyén Márta átvészelte a hitfogyatkozásos, reménytépező, életre-züllesztő időket, s közben - valószínűleg - alkotói energiáit is megsokszorozta, hogy úrrá lehessen valamiképp a méltatlan körülményeken. Jobban belegondolva viszont a kétségbeesés fogja vallatóra az embert: Bocsánat!, tényleg mellékes, hogy

EGYFELŐL:

Európa egyik eldugott szögletében, ahol főnhangon hirdették a szocialista mezőgazdaság eszményi szükségyszerűségét, csak traktor, meg hajtóanyag híján nem sikerült kollektívizálni, ott (és éppen ott!) főnmaradhattak emberöltőkre visszatekintő, évszázadok hagyományában gyökerező dalok ugyanazon a nyelven, amit mi is beszélünk!

És az is mellékes, hogy

MÁSFELŐL:

egy városi léthe csöppent kamaszlány pont ezért a parasztkultúráért „bomoljon” minden egyéb káros környezeti körülményt elhanyagolva úgy, hogy ezekkel az itthon alig becsült dalokkal sikerüljön meghódítania Európa (később a világ) legjelentősebb hangversenytermeit, fesztivál-helyszíneit, koncert-szálait, főképp szülőhazájának, s a dalok forrásvidékének szerezve dicsőséget?!

S egyáltalán: mi a fontos, ha ez mind esetleg mégis mellékes lenne?!

Miután jártam valaha a Városmajor környéki zugolyban, ahol Sebestyén Márta hosszabban (s ingyér') meghúzhatta magát, sőt - anno - fölkerestem egy zuglói alberletben is, végre örömmel indultam a Wekerle-telepre, amikor saját, Kós Károly téri otthonában fogadott. Csak nagyjából szökökmentek számba kérdéseim; az előzmények ismeretében nem az apróbb, epizód-szerű eseményekből akartam szemezgetni, kíváncsiságom a meghatározó - mondhatni: sorsfor-

Sebestyén Márta és a Muzsikás együttes: ifj. Csoóri Sándor, Sipos Mihály, Éri Péter és Hamar Dániel

dító - mozzanatok körül kalászosodott: '90-ben férjhez ment egy Los Angeles-i, magyar származású amerikai fiúhoz; '91 tavaszán született Álmos, s azóta - életében talán először - gondtalan hétköznapiok elé néz. Azaz dehogyis: az anyai gondokkal ismerkedik, ami egészen más világ, mint amit a reflektorok keresztüzében képességei ráparancsoltak.

- Még csak nem is sejtem, milyen érzés lehetett „átigazolnod” a Sebő-Halmos együttesből a Muzsikásba, s vajon megrázó volt-e, amikor önálló előadói pályára léptél. Most - az előbbiekről tükrében - úgy fest: egymagadban kell átevíckélned a magánélet és a nyilvános szereplés Szküllája és Kharübdiszé között.

- Szerintem ezzel minden előadónő szembenéz egyszer, amikor a családalapítás megszólítja ösztöneit - nincs ebben semmi különös. Új kötelesek adódnak ilyenkor, a korábbi időbeosztás természetesen átrendeződik, ám ha valaki az elfoglaltságokban megfelelő, új arányokat szerencsés érzéssel tudja kialakítani, akkor nem kell szakítania mindazzal, amiért anya-kora előtt lelkesedett. Így, „máshégyerekesként” csak azt ajánlhatom minden előadónőnek, aki teheti, szüljön gyereket; hisz ily módon az érzelmek gazdagsága tárul föl előtte, ha meg elmulasztaná, utólag pokoli a hiánya. Szerencsére még idejében rádöbentem erre.

A zenekari tagságokat illetően azt mondhatom; igazából szóló pályának indult az én népdalénekesi működésem. Ma már talán kevesen tudják, de hamarabb szerepeltem a Muzsikás együttesrel - egy építőtáborban rendezett műsorban -, mint a Sebő-Halmos duóval.

- Talán úgy vetekedtek érted, mint annak idején Koncz Zsuzsáért az Illés, az Omega vagy a többi menő zenekar?

- Nem mondhatom vetekedésnek..., nem tudom... - így alakult. Egy szűkebb kör tudta, hogy sok népdalt ismerek, énekelgetek; aztán jött a Muzsikás-föllépés, akkor Tímár Sándor is szólt, hogy aki így tud énekelni, annak a táncokat is illik ismernie. Eljártam hát a Bartók táncegyüttesbe, aztán egyszer Sebő Ferenc is meghallgatott, s nagyon megilletődött, hogy tőlem azt az eredeti stílust hallja viszont, amit ő az adatközlőktől ismert. Akkoriban - 1973 körül - épp abban a házban laktam, ahol Halmos Béla is, hát ebbe a zenekarba kerültem először. 1980-ig énekeltem itt, ám közben, s ezt követően szinte rendszeresen fölléptem más együttesekkel is.

- Nem kérdezem a váltás indítékait, ám úgy vélem, azért lett összehasonlítási alapod a két „anyazenekarral” való együttműködés kapcsán.

- A Muzsikás együttes alkotói légkörét a demokratizmus jellemezte, közösen döntöttünk a föllépésekről, a műsorterről, sokszor még egy-egy szám végleges formába öntéséről is; itt már inkább nagykorúként kezelték valahogy... Nehezen határoztam el magam; Éri Péter akkor már a Muzsikásban játszott, Halmos Bélával beszéltem erről a lehetőségről - megértette szándékaimat -, s be is igazolódott az a reményem, hogy így több föllépésünk lesz. Aztán alighogy átkerültem a Muzsikásba, rögtön a mélyvíz következett, egy hosszabb ausztráliai-Új Zéland-i turné. Közben a régi élmények is visszaköszöntek: ugye ez a föllás (négy fiú, egy lány) szintén „kisebbségi” helyzetet jelentett számomra, mégis könnyebben ment az alkalmazkodás; még ezt a két-hónapos összezártságot is ki lehetett bírni.

- Idővel mégis megváltál tőlük, nem emlékszem pontosan, talán 1988-ban?

- Igen, augusztus után. Utólag visszatekintve sem lehet ennek más jelentőséget tulajdonítani, mint azt, hogy a plakáton külön is megjelenik a szólólista neve - ez külföldön bevett szokás. A munkamódszerünk, s minden más együttműködési föltétel a régi maradt; a legfontosabb bulikon közösen lépünk föl, de ez nem zárja ki, hogy külön szerepléseink ne lehetnének; tehát olyan koncertek is létrejöhetnek, ahol ők nélkülem játszanak, vagy ahol én szólóban, esetleg más zenésztársakkal együtt mutatom be műsoromat.

- A gyűjtőutak szervezése és lebonyolítása (főleg Romániában) sok keservvel jár. Általában egyedül vágta neki efféle portyáknak, vagy zenésztársakkal?

- Minthogy mindig sok bizonytalanság közt éltem, a leggyakrabban ismerősökkel, s autón keltem útra. Ezek az indulások-érkezések mindig mélyen érintik az embert. Azok az új dalok, amikkel a távolban föltarisznyál a gyűjtő, itthon új életet kezdenek, s ezzel beivódnak a hétköznapijaiba, talán egy kicsit magát az előadót, a személyiségét is átformálják. A hallgató a nézőtérén mit se tud a gyűjtőút tapasztalatairól, de a zenei élményen keresztül mégis megérinti őt az a táj, s az ott élők lelkülete, a nap mint nap vállalt sors.

- Ha jól értem, a hiteles megszólaltatáshoz a helyszíni tapasztalat is hozzátartozik. Hiába a sok technikai vívmány (a rádióhullámoktól az elektromos berendezésekig), mégsem kerülhető meg a szájhagyomány; embertől emberig, lélektől lélekig ható kisugárzása van a parasztnének.

- Igen, s ez már nem csak egy irányú, hogy a falusi zenészek, nótafák tanítják a városi fiatalokat, van, amikor a táncházak muzsikusaitól hallott, újratanult hagyomány ad valamit az adatközlőknek. Például az első gyimesi gyűjtőutamon tanultam egy dalt, amit lemezre vettünk. Később ezt meghallotta a feketepataki prímás, a „Vak Zolti bácsi” felesége, aki éppen kórházban volt. Irénke váltig állította, hogy ő erre az énekre gyógyult meg. E dalok titka - szerintem - az efféle rejtett, bensőséges kapcsolatok megteremtése körül keresendő.

Ezzel útelágazáshoz értünk a beszélgetésben, mert a szülőföld, s az odaszületett ember, a táj, s a vele „rokon” halandó összetartozása, egymáshoz rendeltsége éppúgy fölveheti az elvándorlás, a hagyományveszejtés gondolatkörét, mint azt a problémahalmazt, amit e dalok átörökítéséyle lúdbőröz a mai, gombolkozó-kivetkőző Magyarország magát kereső tétovaságára. Igazából e két téma ugyanarról szólna; vajon mekkora életerejére lehet a népdalnak, fönmaradhat-e ez a kultúra olyan közegben, ahol mind

jobban atomizálódnak a különféle társadalmi csoportok, ahol szétesőfélben vannak a hagyományos közösségek, ahol a fejlődés talmi csillogású kellékei, látszateredményei vakítják el a sokadalmakat és az ember ösztönös érték-választásától megfosztva olykor értetlenül és kiszolgáltatottan áll a világgal szemben. Keveseknek adatik meg az a fölismerés - főleg történelmileg vészterhes időkben, amikor az életössz-tön a menekülés útjára szólít -, hogy ha valaki elhagyja szülőhelyét, s az „időben előbbre járó” vagy békésebb, nyugodtabb jövő lehetőségével kecsegtető térségbe költözködik, azzal is sokat kockáztat. Választott életterében a szükséges alkalmazkodás, beilleszkedés áráként épp származása átere-dő végtelenjét váltja „aprópénzre” az állítólag boldogabb holnapért. Érdekes, miként rímelenek e mostani gondolatok mindarra, amiről három-négy éve már beszélgettünk.

" - Nem mondható el a falusiak kultúrájáról - legyen az alföldi, felvidéki vagy erdélyi eredetű -, hogy közismert lenne a mai Magyarországon; miféle tanulságokkal szolgálhat akkor az idegenbe kényszerült honfitársak folklórja?

- Palócföldről tudom - saját gyűjtéseim alapján is -, hogy számos dal őrzi a kivándorlók emlékeit. Sok esetben csak a dalszövegek helységneveit, vagy a táji jellegzetességeket őrző szavakat cserélik föl. Máskor, mondjuk egy betlehemesben, a New Jersey-beli pásztor szólja el magát, hogy OKÉ. S amikor egy etesi (nógrádi) parasztcsalád Új Zélandban született leánya hamisítatlan tájszólással köszön rám a wellingtoni nagyáruházban, akkor tényleg elgondolkodtató, mi marad meg, vagy mi alakul át - nevezük így - a nép ajkán. (...) Úgy tartom, a kivándorlás: a gyökerek elszakítása, a belső meghatározottságok elapadása, a sorvadás. S míg idáig eljut valaki, a kínok kínját éli meg. Lehet őrizgetni a hozottakból ezt vagy azt, mégiscsak „rezervátum-lét” az ember minden mocnása.«

Nehéz belátni, hogy a teljes értékű élet csak a múlttal való szerves kapcsolat, s a gyökéresztés megnyugtató lélekállapota révén válik érzékelhetővé. Az évekkel korábban készült riportban Sebestyén Márta is kitért erre: „Itt Budapesten, amikor egyik alberletből a másikba hurcolkodtam, erősen belém vésődött, mit jelent, ha az ember helyhez tud kötődni. Ha kérdik, csak azt mondom, „Vasz” megyei vagyok, hiszen az csupán véletlen, hogy a fővárosban születtem, s hogy itt lakom.” Miután bejárta a fél világot, biztosra vehető, hogy számos békésebb, nyugodtabb jövő lehetőségével kecsegtető, az időben előbbre járó térségben is megfordult - mégis a Wekerle-telepen horgonyzott le. A korábbi riportban kitérünk arra is, hogy a kötődés, a hagyomány életben tartása és annak minősége utal (vagy legalább utalhat) a szülőfölddel való kapcsolat elevenségére is.

" - Néprajzkutatóktól hallani a kifejezést: „romlott variáns”, arra értve, amikor egy dallam kevésbé értékes változatban kerül elő. Ez a kategória mennyiben jellemző a kivándoroltak dalkincsére?

- Az új hazába település természetes következménye, hogy felejtődik a hagyomány, ráakódik a frissebb. Akadnak kivételek is, amikor egy zártabb közösség viszonylag hitelesen megőrzi kultúráját az új, idegen közegben - ám ez a legritkább. Így talán értelmezhető a „romlott variáns” is, hozzáátéve, hogy a honvágyukkal küszködő kivándorlók hagyományőrzése áttételesebb."

Ezek a mondatok a '90-es évek hajnalán - főként az er-

Sebestyén Márta és ifj. Csoóri Sándor (Kása Béla felvételei)

délyi exodus itthoni megértését célozva - nagyon fontosak voltak, azóta viszont a személyes vonatkozás teszi érdekessé: egy Amerikába kivándorolt magyar család - Márta házassága után, annak révén - ismét eleven kapcsolatot tarthat az óhazával az Újvilágból. Ez lehet véletlen, lehet sorsszerű elrendeltetés, de arra mindenképp érdemes fölfigyelnünk, hogy az énekesnő megnyilatkozása, a nyilvánosság elé vitt „mondanivalója”, illetve hétköznapi létének folyamata s ezen belül magánéletének e meghatározó fordulata is összhangban van. Kissé tán leegyszerűsítve: megéli azt, amiről énekel.

A népdalok élettartama aligha határozható meg, viszont Sebestyén Márta élettörténetébe kukkantva már két fontos mozzanat akadt, ami a hagyomány természetes pusztulását, felejtődését megakaszthatja. Az egyik éppen az ő pályafutása, ahogy kortársainak „kerítőjeként” alkalmat ad: bárkinek viszonya lehet e népdalokkal ma is... A másik mozzanat az adatközlőkkel való kapcsolatban mutatkozik, hisz személyes kötődése és a dalokkal aratott sikere „viszszahat” a tiszta forrásra, a nótafák igenis megerőltetik emlékezetüket, hogy lehetőleg minden régi dalt „előnekelhessenek”; tudják, hogy ez fontos, s nem kizárólag az énekesnő miatt... Ez rendkívül lényeges lélektani adalék, ami azt is magyarázhatja, hogy a néprajzi gyűjtés lehetőségében a 24-dik órán túli „haladék” nem a vakszerencse véletlenje, inkább olyan kedvezmény, amit a „rászorultak” kiérdemelhettek.

Az utélagazástól idáig jutva belátható, a maga-megőrzés (akár egyetlen emberről, vagy egy országról volna szó) minden korban egyformán nehéz. A kétféle veszedelem kérdésköre (hogy idegenbe kényszerülve foszlik semmivé a hagyomány, illetve, hogy a szülőföldön maradván, a sodró idő szárnyán, netán futó divatok meglövelése miatt felejtődik el, múlik ki a parasztkultúra) itt újra egyetlen szálra bogyozódik, hogy mit hoz a jelen, mi olvasható ki a közeli jövőből, mire elég a népzene életerejé?

- Szerinted megmaradnak ezek a dalok? Arra gondolok, hogy az új technikai eszközökkel egy-két emberöltőig még meghosszabbítható a „száj-hagyományozta” kultúra. De gondolkodtál-e azon, hogy utána mi lesz, hogy például 200 év múlva éneklie még valaki ezt:

„Mikor mentem hazafelé,
Kinyílt az ég három felé...”

Tehát elég erős-e a népdal ahhoz, hogy újratermelje az énekesit?

- Igen, azt hiszem, van ennyire erős. Az átörökítés

formája-módozata persze átalakulhat, hisz az utóbbi évtizedekben óriási horderejű változások történtek; egészen más föltételek közt létezőnk most, mint a századfordulón. De amíg ember lesz a föld lakója, addig - szerintem - lesz dal is, mert ezt az éneklés szükségessége úgyis kiköveteli.

Ahhoz, hogy a népdal fönmaradjon itt a Duna-tájon, elég egy-egy „fáklya”, aki bevilágít az emlékezet mélyére. Segíthet még az a száz és ezer „gyertya”, ami az otthoni, családi énekszóban lobog. Ha sikerül élményeket adni ezekkel a dalokkal -, s miért ne sikerülhetne 200 év múlva is? -, akkor ez a hallgatásban biztosan elraktározódik. Nem baki, nem magneses felületen, de a szívekben lesz a lenyomat, s így a fiának meg az unokájának is továbbadhatja az a majdani ember.

- Akkor tekintsünk az átörökítés másik oldalára is: menthető-e még a néphagyomány, vagy annyival túljutottunk már a 24-dik órán, hogy pusztán a „lélegeztetése” képzelhető el napjainkban? S ha fönmarad is, kellően hiteles lesz-e, nem válik-e minden énekünk romlott variánssá? Ezt azért kérdelem, mert ha - teszem azt - Kallós Zoltán ismeri egy dal száz változatát, s abból - a legszebbet választva - egyet lemezre énekel, akkor - vélem én - a másik kilencvenkilencet halálra ítéli, nem?

- Nem, mert abban az egyben is visszhangzik a másik kilencvenkilenc. Kézzelfoghatóbb példa is akad: a töltött káposzta elkészítésének receptje szinte háztartásonként más és más, sőt az idők során is hol így, hol úgy készítették - mégis töltött káposzta maradt. Nagyjából így képzelhető el a népdal „létezése”; ezért nem mondom sem azt, hogy lélegeztethető, sem azt, hogy menthető. A hagyomány él, s egyelőre élő a népzenei kultúra is, bár vannak részei, amelyek mostanában tetszhalottnak mutatkoznak, de még ezek is új életre kelthetők. A hagyomány, amíg létezik, addig formálódik és alakul, így alkot *szerves* egységet.

- Innen már „kényesebb” témára térhetünk: a Muzsikás-repertoár, illetve a te műsorkészleted némely darabját ugyanis olykor berzenkedve fogadták a néprajz tudományával foglalkozók. Mintha talán ellentmondás feszülne egy valamikor valamilyen formában rögzült dal (énekelte: X. Y. Z-éves, zs-i lakos, ekkor és ekkor...), illetve a mostani „újrahasználat” között. Főleg az olyan kísérleti kategóriákba sorolható számok váltottak ki efféle ellenérzéseket, amelyekben az egyéni invenció kezdett uralkodóvá válni. Hogy konkrét példát mondjak, vegyük a „*Repülj madár, repülj!*” esetét, amit Éri Péter buzukin vagy mandolinon kísér a lemezen.

- Ez már az alkotói szándéktól függő „határesetek” témaköre, afféle műhelytitok, hogy miként születik egy szám. A példaként fölhozott dal pont az, amelyik szinte egész eddigi életemet végigkísérte, bár élőben nem hallottam sose; kottából szerettem volna életre kelteni. Mindig is tervezgettem a lemezfölvételét, de soká nem találtuk, hogyan, milyen „körítéssel” válna még tetszetősebbé. Végül is Éri Péter találta ki hozzá ezt a pengetős kíséretet - akkor már sokat szerepeltünk együtt Andy Irvinnel (ír előadó-művész); az ő dalainak hangulatát idézi így a szám -, s mindenkinek tetszett a zenekarban, ezért rögzítettük lemezre ebben a formában. Ha valaki erről az albumról tanulja újra a dalt, akkor a csikmenasági éneket jegyzi meg, ha viszont buzuki-kísérettel adja elő, akkor betanult egy Muzsikás-számot. Szerintem nincs eget rengetően nagy különbség a két eshetőségben. Mellesleg ma már nemzetközi életre kelt e dal; angolra, írre, sőt finre fordított szöveggel hallottam viszont más és más előadóktól.

- S ha a Muzsikás-számot - csúnyán fogalmazva -

még tovább földolgozza egy másik együttes, mint ezt a Kód-Konda, a Profán vagy a Swetter meg is tette? Nem romlik a variáns? Egyáltalán, hol a határ?

Mereven elkülöníteni ezt nem lehet. Döntően az előadó fölkeszültségétől, alkotói érzékenységétől függ, hogy valami még a hagyomány körébe sorolható-e vagy sem, hisz elengedhetetlenül fontos tudni, hogy amit megszólaltat, honnan való, *ott* hogyan szól, mit fejez ki - hisz ettől lényegesen eltérni nem lehet. Ha pedig egy Muzsikás-számot dolgoz föl egy másik zenekar, az már e másik zenekar száma lesz, az adott csoport fölfogását, megközelítését tükrözi. Én úgy érzem, a Muzsikással mindig ügyeltünk arra, hogy a parasztzene eredendő értékeit megőrizzük, tehát véletlen se álljunk elő csorbult variánssal, hanem a tehetségünkhöz képest legszebb változatot dolgozzuk ki.

- Más zenésztársakkal készített lemezeiden érvényesülhetnek-e ezek az elvek? Elsősorban a Jeles napok - Szerelmeslemez - Kivándorlás trilógiára gondolok, bár több más albumot is említhetnék.

- Szigorúan véve Cserepes Károly (a Vízöntő-együttes tagja) említett lemezein én egy „hangszer” vagyok a sok közül, de ez az ő megközelítése... Megkért, hogy ezt és ezt énekeljem el, tetszett, tehát elvállaltam, de - őszintén szólva - a magam lemezén ezek nem így szerepelnének.

- Tudom, a „Dúdoltam én...”-esten is szabódtál, hogy nem szoktál minden nap szintetizátor-kísérettel énekelni. Ugyanakkor azon az albumon, amelyen Binder Károly dalmára énekel Szécsi Margit és Nagy László verseit, a kíséretben megint csak az elektronikaié a főszerep. Egyébként ezt a Pannonton-kiadású lemezt az egyik legcsodálatosabb fölvételednek tartom. Ha jól emlékszem, Binder Károlytól hallottam, még csak lemezbemutató sem volt belőle. Tehát itt lóg a levegőben négy fenségesen gyönyörű dal; akinek szerencséje volt, talán elcsípte valahol ezt a végtelen szerény („Négy dal”) című kis-nagylemezt (45-ös a fordulata, 33-as a mérete; szaknyelven *maxisingle*), de egyébként nem találkozhatott vele a közönség. Talán azóta a kiadó is megszűnt; ki tudja, hozzáférhető-e valahol pár darab a kétezres példányszámú albumból?

- A bemutató koncertek sajnos elmaradtak, ezzel hihetetlen balszerencse kísért minket. Első élő megszólaltatását '90 októberére tűztük ki Binder Károly szerzői estjére, a Pesti Vigadóba. Mi a férjemmel nászutunkat két nap után megszakítva loholtunk a fővárosba, épp erre a föllépésre, aztán beleszaladtunk a taxis fölfordulásba. Végül is eljutottunk a Vigadóig; ott aztán kiderült, hogy a zongora, amit Budáról kellett volna átszállítani a Lánchídon, útközben elakadt, az egész hangverseny meghiúsult. Később, '91 februárjában valósult meg ez az előadás, a szerző előzőleg újra fölhívott, megkért a föllépésre, de Álmossal már a hetedik hónapban voltam, nem vállalhattam el - azóta se énekeltem közönség előtt e négy dalt. Hasonló okokból mondtam nemet Szörényi Leventének is a nyíltzíni szereplésre; az Atillához csak a hangomat adhattam, mert most a második babát várjuk.

- Ha már név szerint említetted őt, engedj meg egy kis kitérőt... 1988-ban, amikor két este is dugig telt ház vastapsa köszöntötte Szegeden a „Felkelő Nap háza” föllépőit, akkor úgy hittem, előbb-utóbb kitörhet a folk szűkre szabott keretei közül. Hasonló horderejű eseményre azonban hiába vártam... Később azt kellett leszűrnöm, hogy Szörényi Levente - aki rengeteget tett a népzeneért -, sem „mindenható”, mintha az ő keze is meg lenne kötve... Erről mi a meglátásod?

- Talán most nem azok az idők járnak... - nem tudom.

Akkoriban érzékelhető volt valami lendület, s az a fesztivál tényleg emlékeztetése tette az 1988-as évet. Most meg állóvíz van, annyira állóvíz van, hogy nem lehet találni elég nagy követ hasonló csobbanáshoz...

- Elképzelhető. Bár az is lehet, hogy most nem egy nagy kör fodrozódik a víz színén, hanem sok kis kör van és...

- ... igen, erre gondoltam, hogy esetleg nem azok az idők járnak. Nem biztos, hogy a népzenenek ilyen grandiózus, látványos összefüggésekkel kell rendszeresen hírt adnia magáról.

- Így, ahogy beszélgetünk, már engem is meggyőztél, hogy az „anya-szerep” nem nyomja el teljesen az alkotói vénát, s tényleg csak a helyes arányok megtalálásán, beállításán múlik, hogy mikor láthat-hallhat téged újra sűrűbben a közönség. Talán még lemezterveid is vannak?

- Hogyne, gyűlnek az ötletek, mi több, a RYCO-DISC-kel aláírt szerződésemet öt lemez megjelentetéséről szól – majd ezek is megszületnek, egyelőre a gyerekeké az elsőbbség. A föllépésekkel hasonlóképp vagyok, talán mostanában jobban meggondolom, mit vállalhatok el, mert – így az első időkben – az anyai örömeimnek (és gondoknak) van minden alárendelve. Ez – gondolom – természetes.

Hagyom, hogy visszacsöngjön hallójárataimban e szó: természetes. Fura sorsa van e melléknévnek a mai világban, talán túl gyakran használjuk, s többnyire megdöbbenéssel, ezért félig-meddig elveszítette eredeti jelentését. Vannak dolgok, amire rámondjuk ezt, holott egyáltalán nem kellene természetesnek lenni úgy, ahogy az van; másrészt viszont vannak helyzetek – események, amelyeket inkább rendkívülinek tartunk, noha természetes kellene legyen...

'89 vége felé, a már idézett riportban (Rubicon, 1990/3., Kitántorgás - máig) Márta arról is beszélt, hogy az erdélyi menekülteknek néha megemlíti, ő szintén „hazátlan” itt, Budapesten. Azt tudom, hogy akit Romániában úgy titulálnak: *bozgor* (hazátlan), az mit jelent, milyen sértéssel ér föl, s el tudom képzelni, mit érezhet az, akinek mondják. Így utólag csak azt nem értem, miért vettem természetesnek, hogy az énekesnő itthon így érez. Most, '93 nyarán a kismamával beszélgetve az a benyomásom támadt, Sebestyén Márta közérzete gyökeresen megváltozott, jobbra fordult, kevesebb bizonytalanságban él. Megkockáztatom: rövid szünet után Kópé is hegyezheti füleit további „Ez új!”-típusú dalokra...

Muzsikás évtizedek címen jelenti meg a Kós Károly Alapítvány a szerzőnek a Muzsikás együttesről szóló könyvét. Ebből való a fenti fejezet. A kötet, amelyet Kása Béla számos felvétele illusztrál, az Alapítvány címen, illetve a szerzőnél (Bankó András 6323 Dunaegyháza, Rózsadomb utca 26.) lehet megrendelni postai utánvétellel. Ára 398 Ft.

Székely György A KISGYEREK ZSENIALITÁSA

Ha egy nyelvész-pszichológustól megkérdeznénk: elképzelhető-e, hogy valaki, aki egy nyelvet sem beszél, és gondolkodni sem tud, megtanuljon egy "idegen" nyelvet, a válasz bizonyára tagadó lenne. De éppen ezt a lehetetlen feladatot oldja meg minden egészséges kisgyerek, ha a környezete is egészséges. Az anyanyelv nem örökölhető, és ezért a gondolkodás sem, melyet a gyerek az anyanyelvvvel együtt sajátít el, a felnőttre jellemző tanulás nélkül (amely előfeltételezi a gondolkodást), valamint "tanítás" azaz célzott behatás nélkül, (mivel a tanításnak felnőtt értelemben éppúgy feltétele a gondolkodni tudás a tanított részéről is). Csak beszélni kell a gyerekhez, akkor egy nap ő is részt kezd venni a beszélgetésben, az ember-mivolt megvalósításának, megjelenésének legjellegzetesebb formájában.

Az emberi beszéd - ide számít minden nem-verbális közlésmód is (mint például taglejtés, mimika, zene) két részből áll: a *jelből*, mely az érzékelhetőségben jelenik meg (akusztikus vagy látható formában), és a *jel értelméből* vagy *jelentéséből*, amely sohasem jelenik meg érzékelhető módon, hanem az emberi tudatban, vagy annak tudatfeletti zónájában történik. Azért hangsúlyozzuk a jelentés folyamatjellegét, mert az anyanyelv elsajátításának legalább a kezdetén (vagy a felnőtté válásig) új gondolat megfogalmazásában vagy megértésében - a kisgyerekeknek minden gondolat új) nem lehet szó a jel és a jelentés valamilyen mechanikus összefüggéséről, amilyen pl. az állatvilágban a másodlagos reflex jelensége. Hiszen minden eredeti (nem technikai-tudományos) szónak számos jelentése lehet a mondatról függetlenül, a mondatnak pedig számos jelentése lehet a helyzet, a beszélő és a hallgató személye, vagy akár a történelmi korszak (tehát nyelven kívüli tényezők) szerint.

Amikor tehát azt mondjuk, hogy a gyermek *utánozva* tanul meg beszélni, akkor az utánzás kiterjed a beszéd jelentésére is, azaz a gyerek valamilyen módon a nyelv belső - jelentés - oldalát is el kell érje. Éppen ez a különbség a gyerek és a papagáj között: a gyerek érti amit mond, a madár nem.

Mi módon érti meg a gyerek a beszéd-elsajátítás kezdetén az első szavak vagy mondatok értelmét, jelentését? Ekkor ugyanis sem magyarázat, sem "mutatás" nem lehetséges. A rámutatás feltételezi, hogy a gyerek a mozdulatot már érti, azaz tudja, hogy a mutatoujj folytatásának irányába kell figyelnie, és a rámutatás egyáltalánban mit jelent; másrészt ha rámutatunk egy kör alakú, sík felületű, barna, fából készült asztalra, honnan tudná a gyerek, hogy mire mutatunk: a körre, a síkra, a színre, az anyagra, vagy az asztal egészére? Nem is szólva az olyan szavakról, melyeket nem is lehet mutatni (kötőszavak, határozók, jelzők, stb. pl.: *szép, most*).

A jelentéshez a gyerek közvetlenül és közvetíthetetlenül fér hozzá: befogadó jellegű figyelme kiterjed a beszélő szándékára, tehát arra a belső mozzanatra, amely megelőzi a szavakat, amely a mondat (vagy mondatok) értelme, és amely a beszélőben tudatfeletti módon jelen kell hogy legyen, hogy az meg tudja választani az első, a második, stb. szót, valamint a megfelelő nyelvtani formát. Ez a képesség,

a nyelv feletti értelem megtalálása a lélek tudat feletti, szellemi részének egyik alapvető megnyilvánulása: az anyanyelvét az ember nem a később (és csak esetleg) megszerzett nyelvtani tudása szerint beszéli nyelvtanilag helyesen. Tudat feletti továbbá a hangzók létrehozásának módja is, (hogy a beszéd szervek mit csinálnak, nem tudjuk és nem is kell tudnunk).

A beszéd szándék közvetlen érzékelése (a beleérző figyelem útján) az egyetlen lehetséges út arra, hogy a gyerek az első néhány száz szó értelmét azonosítani tudja.

E tekintetben a gyerek útja a felnőttével összehasonlítható fordított.

A felnőtt a szavak értésén át jut a mondat szavak feletti értelméhez. Ez az, amit a fordítónak a lefordíthatóság érdekében el kell érnie, a "senki földje". A gyerek az értelem közvetíthetetlen felfogásán át jut a szavak értelméhez.

Archaikus tudatú népcsoportoknál a közvetlen kommunikáció mind a mai napig fennmaradt: a vadászó férfi és a tőle messze lévő család kölcsönösen tudnak egymásról, ha valamelyiküknél jelentős esemény történik.

A közvetlen értelem a felnőttek beszélgetésében is nagy szerepet játszik: nélkül alig érthetnénk meg egy-egy új gondolatot, melynek kifejezésére régi, ismert szavakat használunk új értelemben.

Az értéskor a kisgyerekeknek egy *tapasztalásra* kell hagyatkozni, az elhangzó beszéd tapasztalására. Ez nem csupán az akusztikus tapasztalás, hanem a mondat (mondatok) értelmének közvetlen átélése, és ezen át a szavak tapasztalása. Felnőtt korban könnyen ejtünk ki szavakat a megfelelő élmény nélkül. Azt mondjuk: szeretet, érzés, veszély; anélkül, hogy ugyanakkor szeretetet, érzést vagy veszélyt tapasztalnánk. A kisgyereknél a mondatok és szavak kezdetben egyben az értelmük tapasztalásával járnak együtt, és éppen ez a tapasztalás (és sosem a magyarázat, amely csak értelem magyarázat, tehát az értelem előtt nem lehetséges) adja meg a szöveg értését.

A közvetlen értelem képessége (vagy másképp: a participáló, a környezettel közös tudat) képessége nélkül a beszéd, az anyanyelv (néha több anyanyelv) elsajátítása nem érthető. Ám ennek a képességnek a háttérben egy másik, még általánosabb és magasabb képesség húzódik meg: hogy ti. a gyerek *értelemre van hangolva*. Ennek jelentése kettős: egyrészt azt jelenti, hogy a gyerek egyáltalán képes struktúrák felfogására (pl. a *mert* kötőszó jelentésének megragadására), másrészt arra is, hogy a különböző struktúrák és nyelvtani jelölések közötti összefüggést a gyakorlatban megvalósítsa (a *mert* szó hangzásából nem lehet a jelentésére következtetni).

Az értelemre hangoltság *hozott* emberi képesség: ez válik a környezet hatására specifikus beszéd-képességgé.

Minden megszólalás mélyén szándék van, azaz *akarat*. Ebben az eredeti akaratban mintegy oldott állapotban benne rejlik a megszólalás tartalma és az érzés is, amely a beszéd szervek működését, mozgását irányítja a hétköznapi tudat beavatkozása nélkül. Ezt az "akaratot" érzékeli közvetlenül a gyerek, ebben áll az említett tapasztalás, és ezért képes a beszédet utánozni is: az idegen akarat saját akaratává válik és létrehozza a beszéd szervek megfelelő mozgását; különben nem volna megmagyarázható, honnan tudják a beszéd szervek, hogy mit kellene tenniük a hallásban tapasztalt reprodukálása érdekében. Az idegen akarat a megfordított, befogadó akarat útján saját akaratává válik. A felnőttnél a befogadó figyelem-akarat csak homeopátiás mértékben jön létre minden érzékelés esetében, mintha azt mondanánk, legyen meg a te akaratod. A felnőtt életében a testi akaratot

nem a megismerő érzés, hanem a gondolati vagy képzeleti motívum vezeti: ez rajzolja elő az akarat számára a mondat formáját. Kivétel a gyakorlatban megszerzett három alapvető képesség: a járás, a beszéd és a gondolkodás, melyekben a három lélekfunkció (gondolkodás, érzés, akarat) nem válik szét. Hasonlóképpen működik az akarat a művészi tevékenységekben. Ilyen esetekben a test vagy testrészek (elsősorban a kéz) beszéd szerv-funkciót teljesítenek.

A kisgyerek értése ilyen módon egyáltalán nem a gondolkodás dolga. Sokkal inkább a megfordított, befogadó akaraté vagy érzésé, és az út a gondolkodáshoz ezekből vezet. A gondolkodás sem azonos a felnőttével: sokkal elevebb, érzéssel áthatottabb; tapasztalás-, és nem múlt-jellegű. Ez a fajta gondolkodás hoz létre struktúrákat az agyban, míg a felnőtt szokványos gondolkodása a létrejött agystruktúrákon tükröződik, azokat veszi igénybe és azok befolyásolják. *Újat* gondolni, intuitíven gondolkodni a felnőtteknek a már meglévő struktúrák *ellenében* kell.

Az óvodás és a kisiskolás tanulásában (és tanításában) az értelemnek a fenti utat kell - kellene - bejárnia. A Waldorfpedagógia számos vonását ez a háttér teszi érthetővé: a sok testmozgást minden tárgy tanításában, a mesék, képek, történetek közvetítő alkalmazását, a számos művészi tevékenységet az iskolában és az óvodában.

A gondolkodás és az érzésvilág korai elszakadása egymástól különösen ártalmas a későbbi szellemi fejlődés szempontjából. Ha az érzésvilág figyeleméből a gondolkodás kiválik, az érzés elveszti megismerő jellegét, és önérző, egoisztikus, nem-megismerő érzésvilág formát vesz fel. A gondolkodás ugyanakkor elveszti intuitív, megismerő érzés vezérelte minőségét. Ezt az elválást elősegíti, ha a gyereket nem vagy nem közvetlenül érezhető szavakkal, fogalmakkal, tárgyakkal és anyagokkal vesszük körül. A nyelv ősi szavai mind érzésvilág (sőt akaratvilág) hordoznak (pl. ég, föld, víz, láng), míg a technikai-tudományos szavak, amelyek ember alkotott, ennek híján vannak (ezért nehezebben lehet lírai versben használni őket). Természetesen a gyerek ráruházhat érzéseket az ilyen szavakra-fogalmakra is, és ezt az egészséges gyerekek meg is teszik. Mégis, a mesterséges szavak többnyire elősegítik az érzés és a gondolkodás elválását, mivel az érzés munka nélkül marad, amikor a gyerek ezeket használja (általában); és így többnyire egoisztikus érzésvilággá alakul. Hasonlóan hatnak a nem természetes anyagokból készült tárgyak is.

Nyilvánvalóan lesznek szülők, akik gyerekeik boldogulását nem tudják másképpen elképzelni, mint hogy azok kellőképpen önző emberekké nevelődjenek; csak így állhatják meg helyüket az életben - gondolják - az általános társadalmi egoizmus közepette. Ám eközben elfelejtik, hogy az emberi figyelem és intelligencia egy része - sokszor nagy része - vész el, miközben az egoizmus befelé fordulva leköttetik, úgyhogy eredeti irányultságából kiesve kifelé, éppen az élet irányában használhatatlanná válik. Ha valaki nem, vagy kevésbé egoista, ez nem jelent feltétlenül butaságot, a talpraesettség hiányát, hanem ellenkezőleg: nagyobb éber figyelmet és intelligenciát az életben, és nagyobb intuitívást.

A megismerő, vagy intelligens akarat, érzés és gondolkodás elválása egymástól az emberi élet legfontosabb, és a későbbi sorsra nézve döntő jelentőségű folyamata. Az élet első három-négy éve erre nézve meghatározó. A környezet felelőssége ezért ebben a korban igen nagy. Másrészt azonban a kisgyerek is individuum, és ezért egyéni módon reagálhat a környezet megnyilvánulásaira. Így például szelektív módon fogadhatja el a környezet nyújtotta lehetőségeit.

ket, választhat (természetesen nem tudatos módon) a ráhatások között: van, amit befogad és utánoz, van, amit visszautasít, mintha nem is venné észre. E tekintetben még testvérek között is nagy különbségek figyelhetők meg. Az óvodában az egyik előszeretettel tanul el illetlen szavakat, és szereti használni őket, a másiktól meg mintha leperegének, soha nem veszi őket a szájára. A szelektív figyelemben az individuuum nyilvánul meg, egyelőre passzív módon. A beszéd elsajátításáról mondottakból kitűnik; milyen fontos, hogy a környezet beszéljen a gyerekekkel, és hogy ilyenkor a beszélő teljes figyelmével forduljon a gyerek felé. Ellenkező esetben az akusztikus jelek mögött a beszéd belső realitása csak részben, töredékesen lesz jelen, holott éppen ez a belső valóság az, amitől a gyerek a közvetlen értés útján megtudhatja, mi a mondottak jelentése. Világos, hogy ha hangszalagról, vagy bármilyen más berendezés segítségével, amely mögött nincs jelenlévő, és aktuálisan működő tudat, a gyerek csak papagáj módjára tanulhat meg "beszélni", míg a részleges emberi figyelem és nem teljes odafordulás a beszéd elsajátításának fázisában nagy valószínűséggel beszéd- és viselkedésvizart (a kettő rendszerint együtt jár) eredményez.

A kisgyerek intelligenciája a mondottak értelmében erősen különbözik a felnőttétől. Ez tükröződik a figyelem minőségében: a felnőtt elme elsősorban intencionális, azaz valamire irányított, míg a kisgyereké befogadó, nincs eleve célja. Ennek oka elsősorban az, hogy a "valami" (tárgy, kép, vagy gondolat) mindig fogalmilag körvonalazott, a kisgyereknek pedig kevés fogalma van, határesetben egy sincs. Amikor pedig kezdenek fogalmait lenni, ezek minőségükben különböznek a felnőtt fogalmaitól: eleveken, nem merevek, érzéssel telítettek, és általában sokkal átfogóbbak, "nagyobbak" a felnőtt fogalmainál. A fogalomalkotás módja is más: a kisgyerek először a legnagyobb fogalmakat "alkotja meg". Messze a verbális kommunikáció kezdete előtt általában megjelenik egy szótag (legtöbbször "tha", "dha", "ma", esetleg csak egy magánhangzó), amely mindent jelent, apát, anyát, éhséget, meleget, tejet, stb., kivéve a gyereket magát; a felnőtt nyelvére lefordítva tehát "világ"-ot jelent, a lehető legnagyobb fogalmat. Ebből differenciálódik később minden kisebb fogalom. Jóval később is: egy ideig minden egyes szót sokkal általánosabb értelemben használ a gyerek, pl. "kutya" egy ideig minden állat helyett áll (beleértve az ablaktáblán mászkáló legyet), vagy "piros" minden, ami színes.

A nyelv nemcsak egyes szó-fogalmakat nyújt a gyerekeknek, hanem nyelvtant is, amelyben (a szavakkal együtt) egy specifikus gondolkodásmód, gondolatrendszer rejlik. Mivel a gyerek értelemre hangoltan születik, képes nyelvtanilag helyesen beszélni a szabályok tudatossága nélkül (sőt: a felnőtt is akkor beszél "jó" egy nyelvet, ha a szabályokat elfelejtette - ez a tudat feletti képesség). Egy-egy nyelv organikus egész: ezt fogja fel a gyerek érzésben és tudat feletti módon (ezért nem keveri a két, vagy akár több anyanyelvvél felnövő gyerek a nyelvek szavait, fonetikáját, nyelvtanát). Éppen ezért lényeges, hogy a felnőtt környezet (túlmenően a teljes odaforduláson) ne torzítsa el az anyanyelvet gúgyogéssal, leegyszerűsített nyelvtannal, stb. amikor a gyerekekhez beszél, hanem a nyelvet a maga teljességében beszélje. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy már kezdetben mellékmondatos, körmondatos szerkezetekben beszéljünk a gyerekekhez. Ez a magatartás része annak a beállítottságnak, hogy a kisgyereket kezdettől fogva *embernek* tekintjük, teljes értékű embernek, aki még nincs birtokában teljesen fizikai organizmusának, és ezért nem képes magát a

földi életben teljes mértékben kifejezni.

Azt szokás mondani, hogy a gyerekek *utánozva* tanul meg beszélni. Ennek értelme az, hogy a gyerekek az egész beszédet utánozzák, annak belső szándék-magvát is, az akusztikus megjelenési formán túl. Befogadó figyelmével (odaadottsága) segítségével eléri a beszéd akarat-érzésbeli-gondolati indítékát; hogy mit szándékozott mondani a beszélő. Az utánzás vagy azonosulás erőinek forrása, hogy a kisgyerekek teljes egészében *érzék*, akiben az egyes, későbbiekből ismert érzékszervi zónák (látás, hallás, stb.) még nem váltak külön. Ismeretes, hogy az érzékek később is "utánozva" működnek; amit hallok, azt legalább homeopátiás mértékben meg is valósítom: ha szót hallok, magamban mondom, ha zenei hangot hallok, a hangszálak beállnak annak reprodukálására. A más gondolatok megértésénél is így teszünk: hogy megértsük azokat, nekünk is gondolni kell.

Az érzékelés felnőtt korban is megfordított akarat segítségével történik: minél inkább hagyjuk az érzékelt tárgy "akaratát" érvényesülni, hogy a miénket önmaga hasonlatosságára formálja, annál jobban, teljesebben érzékelünk. Ez az utánzás-azonosulás az önfeladásig terjedhet (például egy jó színházi előadáson a nézők a szereplőkkel azonosulnak). Az utánzás vagy azonosulás ilyen mértéke indokolja, hogy a gyerekek környezetében ne csak megnyilvánulásainkra, hanem - amennyire ez lehetséges - érzéseinkre és indulatainkra is ügyeljünk.

Az érzés és gondolkodás elválását lassítja, és egészséges módját elősegíti, ha a gyerekek fantáziáját foglalkoztatjuk, aktivizáljuk. Ez egészen kicsi korban elkezdődhet azzal, hogy nem tökéletesen kidolgozott, élethű játékokat adunk neki, hanem olyanokat, amelyeket fantáziával kell kiegészítenie: egyszerű, rongyból, vagy szalvétából készült babát, melynek csak feje és törzse jelzett, igen egyszerű módon. Később a fantázia-játékban jelenik meg a gyerekek lelki fejlődésének számos mozdulata.

Miért lényeges a fantázia foglalkoztatása az érzés és a gondolkodás együtt-tartása szempontjából? Hogy ezt megértsük, vessük fel a kérdést: miért szeretünk regényt, elbeszéléseket olvasni. Nyilvánvalóan - amennyiben irodalmi értékről van szó - nem magáért a történetért, a cselekményért. A jó írásban egy érzésvilág jelenik meg, melynek a cselekmény esetleg szerves része, bár nem mindig van így. Másrészt egy jó regényíró, mint minden alkotó művész, érzésbeli inspirációjából ír, azaz szinten az érzés kedvéért. A jó író próbája lehet, hogy le tudja-e írni a konyháját vagy fürdőszobáját úgy, hogy más azt érdeklődéssel olvassa.

Amikor a gyerekek a fantáziájából játszik, ő is egy érzést, vagy érzés-élmény-sort játszik ki. Ez az "ezt akarom érezni"-játék indítéka. A történet maga helyzetek, képek sorozata, amelyek létrehozásában a gondolkodás és képzetalkotás működik. Ezért erősíti az ilyen játék az érzésvilág és gondolkodás kapcsolatát.

A fantázia-játéknak mindig vannak - általában kimondatlanul - szabályai, amelyeknek betartását a játékos gyerek önként vállalja. Például ha a gyerekek szakácsosít vagy üzletosít játszik, a szerepének megfelelően kell viselkednie. A szabályok önkéntes vállalása hallatlanul hatékonyan mozditja elő a tudati fejlődést. Ugyanakkor rendkívül egészséges az a tudati mozdulat is, melynek segítségével kavicsok, vadgesztenyék, fadarabok változnak át a játékban - lényegében bármivé. Ezekben a mozdulatokban a fogalmak függetlenednek a tárgyak megjelenési formáitól, illetőleg a fogalom funkcionális jellege (az igazi fogalom) erősödik, amely szerint pl. egy szék kaphat asztal- vagy akár házfunkciót.

A kisgyerek érzékelése eltér a felnőttétől. Ennek oka, hogy odaadása teljesebb - csodálkozva érzékel - és mint-hogy az érzékelt világ számára fogalmilag még nem annyira strukturált, mint a felnőtté, az érzékelés sokkal inkább érzés-színezetű. Ezek az érzés-minőségek nem szubjektív emóciók, amelyek az emlékezetből, asszociációs módon hívódnak elő, hanem a dolgok valódi, érezhető léte, amellyel az archaikus tudatú népcsoportok ma is megismerőleg kapcsolatban vannak. A dolgok (főleg a természet dolgai, tárgyai, jelenségei) szavakban kifejezhetetlen módon *mondanak* valamit az érzés útján a gyerekek (vagy az archaikus tudatnak). Ahol "mondás" vagyis értelem mutatkozik, ott az elfogulatlan lélek természetes módon egy *valakit* érzékel; mondás csak valakitől, nem valamitől eredhet. Ezen alapszik a kisgyerek természetes "vallásossága". A szó azért áll időzőjelben, mert a kisgyerek (vagy az archaikus tudat) nem tudja, hogy ez vallásosság; nem ismeri a vallás fogalmait, de érzésvilágban, a dolgok beszélő jellegén át, mely létük-höz tartozik, *tapasztalja* a Valakit vagy Valakiket, akik a dolgok jelentés- vagy értelem-jellegének alanyai.

Mint minden más vonatkozásban, a környezet részéről ebben is a helyes magatartás az, hogy lehetőleg nem avatkozik kívülről és mesterségesen a kisgyerek vallásos életébe. Egyrészt nem tesz ez ellen semmit (bármilyen legyen is a nézete), másrészt nem igyekszik a felnőtt vallási fogalmait a kisgyerekben tudatosítani. A kisgyerek számára az egész világnak, minden dolognak vallásos aurája van; a víznek, a színeknek, a növényeknek: a kisgyereknek minden *szent*, minden csoda-jellegű, mindenben érzi, hogy a lét, hogy lenni: csoda. A környezetnek, és később a pedagógusnak egyetlen feladata van: a kisgyerek zsenialitását mind tovább hagyni kifejlődni. Ez korántsem azt jelenti, hogy a gyerekek mindent megengedünk, hanem hogy maximális figyelemmel, szeretettel, odafordulással egészséges környezetet biztosítunk számára. A kisgyerekeknek - és a nagyobbaknak is - szükségük van jó szokásokra, életritmusra, fegyelemre - például a szobatisztaságra. A szokások tagolják a világot az időben és az élet menetében, és ezért hozzátartoznak a földi intelligencia megvalósításához, megtalálásához.

Hogyan, hová tűnik el a későbbiekben a kisgyerek zsenialitása? Két válasz van. Egyrészt (és ez a jelentősebb tényező) a kisgyerek figyelme, amely kezdetben befogadó és kifelé irányul, a hároméves kor tájékán túlnyomórészt azonosul a test érzésével, vagyis kifejlődik bizonyos fokú egoitás. Ez az a kor, amikor a gyerek beszédében áttér a harmadik vagy második személyre, amikor önmagáról beszél. Ennek az egoitásnak meg kell jelennie, különben később esetleg nem fejlődik ki a szellemi öntudat. Az emberi öntudat először a test érzésének tudataként jelenik meg; ezt felnőttkorban felválthatja a gondolkodó vagy beszélő tudata, amely nem azonos a test tudatával - ez a szellemi öntudat. Hogy az egoitástudat milyen mértékű, attól függ a további szellemi fejlődés lehetősége.

Az eredeti befogadó figyelem még egy másik úton is átalakul, illetőleg lecsökken. Felnőtt korban már csak pillanatszerű villanás az intuáció vagy az ihlet általában ritka alkalmával. A felnőttnek ugyanis nagyon sok fogalma van, amelyek az intencionális (valamely meghatározott tárgyra, képre, gondolatra irányuló) figyelmet lehetővé teszik, és ez a fajta figyelem a tudatban szinte egyedül uralkodó. A befogadó figyelem létrehozásához a felnőttnek meg kell szabadulnia a figyelem eleve adott tárgyaitól, ami egyáltalán nem könnyű, és tudati gyakorlatok nélkül *szándékkal* csak kivételes alkotó egyéniségeknél nyilvánul meg.

Ha a gondolati élettel együttredül az érzés, sőt a befo-

gadó akarat, ez jelenti a felnőttnél az alkotókészséget. Nagy alkotók önéletrajzában ezért találjuk oly gyakran a megjegyzést: "...valamilyen módon gyerek maradtam, megőriztem kíváncsiságomat és képességemet a csodálkozásra...". A felnőtt tudati gyakorlatok útján kifejlesztheti a befogadó figyelem előállításának képességét a gondolkodás és érzékelés irányában, most már öntudattal párosulva. Erre a lehetőségre vonatkoznak az Újtestamentum szavai (Mát. 18,3): *Ha olyanok nem lesztek, mint a kisgyerekek, semmiképpen nem mentek be a mennyek országába.*

A SZENT VIKÁRIUS ÉS AZ ÖRDÖG - breton legenda -

Azon időkben, amikor a szent vikárius a morlaix-i Saint-Mathieu rendház vezetője volt, élt az egyházközségben egy nemes és gazdag öreg hölgy, aki mindennél jobban szeretett kártyázni. Éjjel-nappal kártya volt a kezében, és ha nem talált más partnert, a szolgálóival, sőt még az is megegett, hogy egyedül játszott.

Egy decemberi vasárnap estén, amikor egyedül unatkozott a szobájában, s azon kesergett, hogy nem talál magának komoly kártyapartner, a szobalánya jelentette, hogy fiatal, pompázatosan öltözött ismeretlen uraság szeretne asszonyával beszélni. Az idős hölgy nem tétovázott, s azonnal fogadta az ismeretlent abban a reményben, hogy az égtalán egy hozzá méltó játékost küldött neki. Így már első szavaival is csak a játékról beszélt ismeretlen látogatójának, és azt javasolta, hogy játsszanak egy partit. Az rövid szándék után beleegyezett, bár egyre mondogatta, hogy milyen ügyetlen játékos, és mennyire ritkán vesz lapot a kezébe. Majd zsebéből láthatóan újonnan vert, csillogó aranyakat vett elő, és száz talléronként oszlopokba rendezte őket maga előtt. Az idős hölgynek olyan szerencséje volt, hogy még őt magát is meglepte, s az idegennek, ki hidegvérű, jó játékosnak bizonyult, szüntelenül a zsebébe kellett nyúlálnia, ahonnan, mint kimeríthetetlen bányából, újabb és újabb aranyoszlopokat varázsolt elő.

Igazán csodálatos, mennyi arany fért abba a zsebbe!

Am az öreg hölgy, aki ritka szerencséjétől megrészegülve teljesen belemerült a játékba, figyelmetlen volt, s elragadtatásában egy lapot a földre ejtett. Szobalányát hívta be, hogy felvegye. Emez kezébe véve egy gyertyát, keresni kezdte a lapot. Észrevette, hogy az ismeretlennek lólába van, s ebből rögtön tudta, hogy az ördöggel van dolga. Óvatos, körültekintő leány lévén nem kiáltott fel, hanem nyugodtan visszaadta asszonyának a lapot, majd azonnal kiment. Lólálásban szaladt a rendházba, hogy elmesélje az esetet a szent vikáriusnak, aki az egész vidéken ördögűző ember hírében állott.

Már elmúlt éjfél, de a szent ember még ébren volt; talán égi intés folytán tudta, hogy ma éjjel szükség lesz rá valamely súlyos ügyben. Éppen imádkozott, amikor hallotta, hogy kopognak az ajtaján. Ő maga ment ajtót nyitni, s az öreg hölgy szobalánya előadta jöveteleének okát.

- Tudtam, hogy jönni fog, és már vártam magát - mondta neki nyugodtan a vikárius. Ezután felütött néhány

vastag, régi könyvet, amelyek ott feküdtek az asztalán, rövid ideig tanulmányozta őket, majd magához vette a stóláját meg egy szenteltvízzel teli üvegcsét, és így szólt:

- Menjünk Isten segedelmével!

A szolgáló elvezette őt asszonya házához. Halkan, lábujjhegyen lépett be, s ment egészen a szobáig, ahol az idős hölgy még mindig kártyázott a patás emberrel. A vikárius egy ugrással rávetette magát a patásra, rátette stóláját, és szentelt vizet locsolt rá, miközben hangosan imádkozott.

A démon szörnyűséges kiáltást hallatva tűzgolyó formájában menekült a kéményen keresztül. Még a ház oromzatát is ledöntötte, amit azóta sem sikerült visszahelezni.

- És mi lett az öreg hölgygel? - kérdezte a hallgatóságból egy tízévesforma kislány, aki élénken érdeklődött a

mesélő elbeszélése iránt.

- Az idős hölgy - mondta a mesélő - elájult, s arccal előre bukott. A pap fölemelte, s miután magához tért, az asszony meggyónt, s nem sokkal később kolostorba vonult, ahol nagyon csendesen élt; szentként tisztelték, s ott is halt meg.

- És az arany, amit nyert? - kérdezte a kislány.

- Az ördög aranya falevéllé változott, talán bükké, amit nyomban tűzre is vetettek, ahogy mindent a tűzbe kell dobni, ami a Gonosztól származik.

*A történetet Vincent Croat,
morlaix-i dohánygyári munkás mesélte 1874-ben.
Franciából fordította: Felföldy György.*

NEMZETKÖZI KONFERENCIA A SZERVES ÉPÍTÉSZETRŐL DORNACH, 1994. OKTÓBER 16-23.

AZ INTERNATIONAL FORUM MAN & ARCHITECTURE 1990. Amszterdam és 1992. Järna után 1994-ben Dornachban tartja konferenciáját. Az alábbiakban az előzetes meghívó alapján adunk tájékoztatást:

AZ ÉPÍTÉSZET, MINT BESZÉLGETÉS

- a Goetheanum, mint a művészi alkotás ihletője és forrása -

"- Mi pompásabb az aranyból? - kérdezte a király.

- A fény - válaszolta a kígyó.

- Mi üdítőbb a fényből? - kérdezte amaz.

- A beszélgetés - hangzott a válasz."

*(Johann Wolfgang Goethe - A mese
Antal László fordítása)*

E szavak hangzanak el Goethe híres és rejtélyes meséjében. Az építészet maga is sokoldalú beszélgetés az emberek, a természet és a szellemi világ, azaz az eszmék forrása között. Erre a beszélgetésre hívjuk meg Önt is a dornachi Goetheanum-ba 1994. október 16-a és 23-a között.

A Goetheanum a XX. század elejének szellemi irányzatából, az antropozófiából született meg. Kihívás az ember és az emberiség számára, nem hagy közömbösen, önmeghatározásra, és a jövő kérdéseiről kortársainkkal folytatandó beszélgetésre készlet.

Megteremthető-e olyan építészet, mely az embert alkotóként és használóként egyaránt teljes mivoltában fogadja be? Hogyan segíthet bennünket ebben a beszélgetés?

Szeretnénk mindenkit vendégül látni, aki tenni szeretne egy ilyen építészetért: üzemeltetőket, szállítókat, mérnököket, formatervezőket, és bármely építő szakma kézműveit.

Az alábbi témák adhatnak benyomást arról, hogy milyenek képzeljük az egyhetes elmélyült munkát:

1. Építőanyagok, technikák, szerkezetek
2. Épület- és közösségalkotás. Az alkotás, mint a vele kapcsolatban álló emberek sorsa; a használat kérdései
3. A második Goetheanum és melléképületei, mint az organikus-élő építészet kiemelkedő példája
4. Gyakorlatok és iskolázás szakmaközi területen, például orvosokkal, társadalomtudósokkal és tájtervezőkkel
5. Színművészet és építészet viszonya - Ibsen: *Solness építőmester*-ének példáján
6. Kiállítások, bemutatók, kirándulások, beszélgetés

Részletek a tervezett programból:

- A második Goetheanum (Nikolaus Ruff)
- Táj és lakóhely (Manfred Klett)
- Az építés, mint sors (Rudolf Mees)
- Az épített (Hans Hasler)
- A közösségépítés (Udo Hermannstorfer)

További előadók és foglalkozásvezetők:

Roselke Zech, Manfred Speidel, Christian Hitsch, Hansjörg Palm, Siglinde Lehnhardt, Karl Dieter Bodack, Fritz Fuchs, Jörn Copijn, Marianne Schubert, Thorwald Thiersch, Bettina Müller, Paul Gerhard Reeh, John Edward Kelly

Az egyhetes program előrelátható költsége (szállás és ellátás nélkül) 650 CHF/fő. Igyekezni fogunk, hogy például Kelet-európai résztvevőink számára ösztöndíj-jellegű támogatást nyújthassunk. Kérjük, hogy az érdeklődők részvételi szándékukat kötelezettség nélkül jelezzék az alábbi címen:

MARIANNE SCHUBERT
Internationale Forum Mensch und Architektur
Rütliweg 45. CH-4143
DORNACH, SVÁJC

Makovecz Benjamin

ÁBRÁZOLÓ GEOMETRIA

Mit jelenthet - azonkívül, hogy eggyel több tantárgyat - az ábrázoló geometria egy művészeti főiskolán? Mi az oka annak, hogy fafejú következetességgel szerepeltette mindig minden, a képzőművészeti alapvetéssel foglalkozó könyv, szakmunka, elmélet és kiáltvány az igen kevés *sine qua non* között? Elegendő-e arrafelé keressélnünk a választ, amerre a geometriát a műszaki rajz és *egyebek* színvonalára sorolva találhatjuk meg, mint nem elég elegáns, nem elég szabad, és ma már különben is mellőzhető, egyre kevesebb hasznú ismeret? És találhatunk-e vigaszt azokban az itt-ott elhangzó, vállveregetően vigasztaló, méltányoskodó és ál-reális mondatokban, melyek szerint - ugye - hiszen itt belső-építések, ipari formatervezők, miegyebek képeződnek, és hát hogyne lenne szükségük ilyesmire; még rágondolni is rossz, hogy enélkül; és: épészü ember el se hiszi, hogy ez egyáltalán kérdéses lehet? Nem futkos-e a hátunkon a hideg ily mérhetetlenül téves, már-már káromlással felérő apológia hallatán? Hiszen ezek az érvek éppen annak a *másvalaminek* a szükségességét bizonygatják, mellyel semmi esetre sem szabad azonosítanunk a geometriát; praktikusán ismételhető szerkesztéssorok bumfordi szakácskönyvévé alacsonyítják azt, amit egyszer úgy fogalmazott valaki, hogy *a működő Rend*; s a lakatosműhely hátsó udvarába rekkentik a suhogó végtelent, ahol a párhuzamosok találkoznak, s ahonnan a hiperbola kétszer visszatér.

Semmiképpen nem helyes azt hinnünk, hogy a geometria ismeret, vagy ismeretek halmaz. Nem is módszer, s egyáltalán nem praktikum. Aki két - több - féléven át tanul, nem annak örül, hogy képes merőlegest állítani valamire, s hasznát sem úgy veszi, hogy naponta két hengert dőfördén tóruszokon át, hanem úgy, hogy tud valamit, amitől a geometria szó olyanná válik, mint egy dallamos lánynév, s bár nem is éli meg nap mint nap, de tudja, hogy létezik az a csend és harmónia, amely Borges szerint egyedül a geometriák és a sakkozóké. Hogy túl az északi szélen, létezik egy hűvös birodalom, a valóságnak egy uratlan rétege, ahol a mértékletes fegyelmű és indulattalan állítások mögött csendes és megfellebbezhetetlen igazságok töprengenek a párhuzamosok, pontok és síkok metszésein, és megszerkeszthető az út, ahogy a falon lógó régi kard markolatáról a konyhába szökő délutáni fény az előredőlő Mária-képen sarkon fordulva egyenesen a krumplicsákba hull.

A reneszánszban úgy tartották, három dolgot kell ismernie a művésznek - itt most lehetne érzékenyen fejtegetni, mit jelentett akkor ez a szó, s mit ma; *valóban* őszinte okoskodás aligha vezetne hízelgő eredményre -; az anatómiát, a perspektívát, s a fényárnyék malasztal teljes ledér játékait. És azt hiszem, ezek tökéletes ismerete nélkül nemigen született volna meg Dürer jól ismert *Nagy pázsitrészlet*-e, pedig ott e mesterhármás egyike sem a baracktolvaj kisfiú kipirult, izzadt alanyiségében csíphető nyakon. Arról van tehát szó, s azt kellene végre megértenünk egyszer, hogy senki nem akar anatómiai ismeretei birtokában eztán csak gusztusos lapockákat és horgasinakat, könnyűkecses szabóizmokat rajzolni, s fennmaradó idejében, vagy épp hétvégeken pedig érintőket húzni, metszéseket szerkeszteni, vagy normálisokat *venni*, - a *normálisokat*, azokat *veszik* ugyanis -; ezeknek az ismereteknek legbrutálisabb, legtolakodóbb, leg-tettenérhetőbb működése talán csak egy

kosszarv megrajzolásánál valami kékes semmiből egyszerre előkerülő többlet-biztonság lesz, vagy hajszálnyival több otthonosság ezen a tizenkétezer kilométernyi sugarú gömbfelszínen.

Nem hiszem, hogy bárki képes lenne a geometria ismerete nélkül megérezni azt a bővületet, mely Keplert tartotta fogva, és *hátráltatta* az opus magnum megszületését évekig, míg a Naprendszer akarta csengő-bongó dobozokba fogalmazni mérték szerint, platóni Matriszka-babába, koccanó lapokkal, csúcsokkal és éllel, s az aranymetszés mindenén áttetsző finom derengésével, mely azonos az angyal gyenge fényével, amelyben valami Franz Kafka hajnalig olvasgatott egy kegyelemteljes éjszakán. Micsoda szegénység nem ismerni fel, hogy ez a kepleri vargabetű nem kesedelem és babona, hanem a felismerés gyermekora és záloga volt! Micsoda tévedés azt gondolni, hogy a csigalassú ismeretek értelmüket veszítették ebben a világban, csak azért, mert szó és betű szerint már nem kell a grafikusnak merőlegeseket állítania sehová, s micsoda rémítő csapda, hogy ma már elég csak merőlegesnek *mondani* valamit, hiszen a mű létezése már régóta nem feltétele a sikernek.

Nem igaz az, hogy egy alkalmazott művész számára - legyen az belsőépítész, divattervező vagy grafikus - a geometria a lealacsonyító *kivitelezés* unalmas ballasztja, fafejú végrehajtókkal közös bikkfanyelv, a szárnyalás nyúge és béklyója, száraz, taplóízű tintaleves és papírgaluska. Hogy korlátozná a szabadságot, s ellenkezze a művész lelki-szellemi karakterével, hogy *műszaki* lenne, és túlhaladott. Kesernyész szájjal kell ugyanis arra a szabadságra gondolnom, melyet csorbíthat a tudás; a szakmai tájékozottság nélküli lobogásra, a felkészületlenség és félműveltség eksztatikus szárnyalására, s egyáltalán; azokra a pókos-kehes táltosokra, kiknek díszes nyergét, kantárát oly régen és felhőtlenül csodálhatjuk ezen a szép nagy *európai*-magyar úton.

Arra a világra gondolok szívesen, melyben közröhej tárgyává vált a költő, aki Zeus kocka alakú oltárának kétszeresre növeléséről zengő habos versében *kétszer* magasabb, szélesebb, mélyebb építményről áradozott, s hiányos ismereteinek csorbítatlan szabadságában elsiklott afölött a tény fölött, hogy ebben az esetben az oltár nem megkésztetődik, hanem *nyolcszorosára* nő - nem is igen volt maradása Athénben. Arra a világra, melyben Giotto csak egy kört - s itt nem a geometria volt a fontos - rajzolt a ...- de ez a történet a mi szakmánkban igazán közhely. Arra a világra, melyben egy leendő pallér, vagy vasszerlejtungmajszer ügy festette meg akvarellal a csőcsatlakozásokat, falazati csomópontokat, szerkezeti metszeteket, hogy ma nemhogy ez ábrázolatok műfaji hovatarozásáról beszélni nem könnyű, de őket szégyenkezés nélkül szemlélni sem. És nem az ecsetkezelés tökélye, a kidolgozás aprólékos hibátlansága ijesztő ezekben a voltaképpen jelentéktelen iskolai feladatokban. Hanem az, hogy volt valaha egy gondolkodás, mely úgy tartotta; jó pallérnak rendelkeznie kell *ilyen* színvonalú esztétikai és manuális felkészültséggel; látással, s ilyen képek előállítására való képességgel. Mindezzel *is*. És a Képzőművészeti Főiskolán - még ma is ez a neve - tátott szemmel bámultuk azokat az ábrázológeometriai feladatokat, melyeket elődeink nem is olyan nagyon régen úgy tartottak beadni hétről hétre az óra előtt, hogy a szerkesztés hibátlansága mellett a megtámadhatatlan kompozíció, s a makulátlan *kifestés* is még a kötelező minimum tartományába esett, s ez az alacsony kifistósi valahogy nem alázott porig senkit; a Főiskoláról nem törött szárnyú, elszáradt lelkű festők és szobrászok másztak elő hunyorogva a számuk-

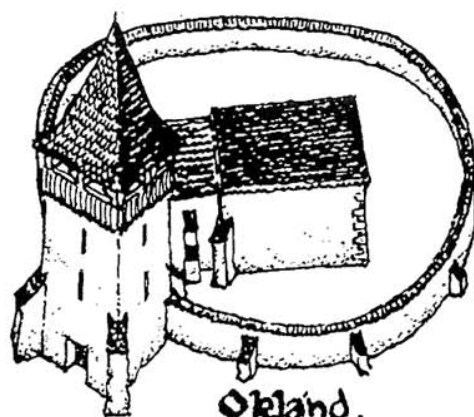
ra már örökre lakhatatlanná vált napsütésbe a diplomaosztás után. Mára nemcsak a kifestés, a nevetséges szemponttá vált külalak kopott-ázott le a geometriafeladatokról, de maga a geometria is kipereg ujjaink közül, mint a homok, és már *beszélnek* arról egy művészeti főiskolán, hogy - ugye - bizony szükség van rá, hiszen a belsőépítészek, formatervezők, meg mifene, hát persze, természetesen. És én már nem szeretem, ha arról beszélnek, hogy minden embernek természetes joga a napi adott kalóriamennyiséghez való hozzájutás, mert ez általában azt szokta jelenteni, hogy nincs ennivaló. Tizenhét éves lányoknak sosem mondja a barátnőjük, hogy milyen *istenien* néznek ki ma.

A geometria fontos, gyönyörű és felemelő. Jó dolog, és az életben *egyszer* remek multság, ha valaki meg tudja szerkeszteni egy dodekaéder hullámlemezre vetett árnyékát. És csonka annak az embernek a szakmai felkészültsége, aki nem birtokolja a tér és a rend átélésének és megértésének egyszeri fényes és borzongató emlékét, s nem végezte el azokat a lassan tudássá vaskosodó gyakorlatokat, melyek a

felszínen csak dőfpontszerkesztésnek, metszetgörbe-rajzolásnak, ellipszisérítésnek látszanak. Nem akarom, hogy ilyen felkészültségű emberek tervezzenek nekem kanalat vagy kabátot, könyvborítót, vagy mosóporos dobozt. Azt szeretném, ha magas műveltségű, széles felkészültségű, komoly és kvalitásos művészek végeznék dolgukat ebben az országban; olyan szellemi tartalékokkal, melyekkel felvértezve nem kell üresfejű és hazug elméleteket gyártaniuk, azt igazolandó, hogy nincs is szükség ismeretekre. Művészek - iparművészek - akik szeretettel és tisztelettel gondolnak vissza egykori tanáraikra, *mestereikre*, akiktől teljes és hiánytalan mesterséget tanulhattak, iskolájukra, ahol nem hibáztak az egyensúlyok és szimmetriák, ahol számos lábán szilárdan állt, s nem billegett a Szakma, s a szellem szabadsága nem az üresen és feladattalanul szétcsorgó idő zavaros iszapszemében pislákoló lidércfény volt, hanem a nehéz és komoly munkát derekasan elvégzett, fáradt diákok előtt égő gyertya nyájas derengése a borosüveg mellett, s odakint az estében a néma szentjánosbogarak.

Gyöngyössy János SZÉKELY TEPLOMERŐDÖK

A székelyudvarhelyi Infopress Részvénytársaság kiadásában 1993-ban jelent meg a Gyöngyössy János több mint tíz éves gyűjtőmunkájának eredményét tartalmazó kötet, melyet a szerző Orbán Balázs emlékének ajánlott. A művészi igényvel készült, száz oldalas könyv Gyöngyössy eredeti rajzainak és kézírásos lapjainak hasonló kiadása. Alábbiakban a bevezető fejezet olvasható. (- a szerk.)

Orland.
Kerített templom, rekonstrukció.

A VÁRÉPÍTŐ SZÉKELYSÉG

A köztudat szerint a székely nép nem épített várakat. Orbán Balázs a múlt század hatvanas éveiben a Székelyföldön több vármaradványt is feltérképezett, s a Csíki Krónika nyomán "székely rabonbánok" várainak tartotta őket. Mint utólag kiderült, ezeket a várakat nem a székelyek építették. A XI. század végén, vagy a XII. század elején a magyar királyság a Hargita kráterétől déli irányba húzódó, majd a Persányi hegygerincen folytatódó határvonalát gyeplősávvá erősítette meg. Ezt a töltésvonalat talán kezdetben is, de a XII. század elejétől már bizonyíthatóan kőből épült határvárakkal egészítették ki. Ebbe a védelmi vonalba tartozott a Székelyudvarhely melletti Budvár, a varsági Tartód vár, a parajdi Rabsonné vára, Firtos vára, a Rika-tetői Kustály vára, és még néhány más korai erősség.

E korai határvárak építőit nem ismerjük, az azonban bizonyos, hogy a székelyek betelepítésekor már készen állottak, s a betelepüléssel együtt határvédő szerepük is elévült.

Hasonló sorsra jutottak azok a várak is, melyek a határ keletre tolása után a XII. század végén és a XIII. század elején az Olt mentén, valamint a majdani Kézdiszék határoló havasok szegélyén épültek (a sepsibükszádi Sólomkő

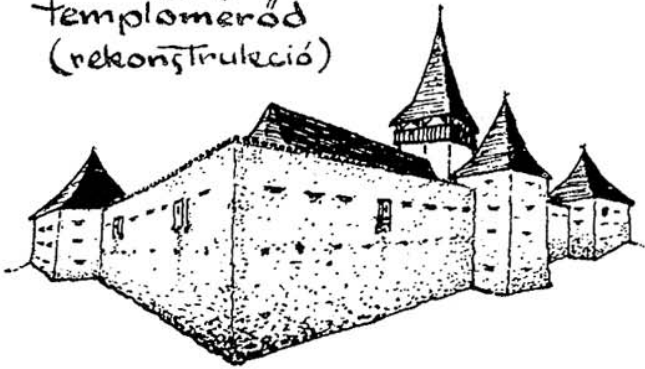
és Vápa vára, a torjai Bálványos, a málnási Herec vár, a köröspataki vár, a lemhenyi vár és mások). A székelyeknek e vidékre való betelepülésével ezek a várak is elvesztették határvédelmi jelentőségüket. Közülük kettő, a Sólomkő és a Bálványos két főrendű székely család birtokába került, s így ezeket még jó ideig használták. A következő századokban e két váron kívül csak azok maradtak használatban, melyek a királyi Fehér vármegye néhány kézdizsékai foltján állottak.

A székelyudvarhelyi vár első formájában a XV. század végén épült, Báthori István vajda erőszakos beavatkozásának következményeképpen. Ennek a várnak a maradványaira emeltette János Zsigmond az 1562. évi székely felkelés megtorlása után a Székely Támadt várat. Ezzel egykorú, és hasonló körülmények közt épült a háromszéki Várhegyen a Székely Bánja néven ismert vár. Az Ojtozi szorost vigyázó Rákóczi vár szintén fejedelmi vár volt, s feltehetően a XVII. században építették.

A székely közösség mindent megtett annak érdekében, hogy földjén vár ne épülhessen. Ez tűnik ki abból az éles vitából is, mely 1603-ban a dési gyűlésen folyt le, Basta császári helytartó előtt. Itt a székely közösség sérelemként adta elő, hogy a marosvásárhelyi lakosok templomuk köré várat építenek, holott "azt tartja az ő törvények, hogy a szé-

kelységeen vár ne legyen". Bastát módfelett meglepte a székelység fellépése, hiszen - véleménye szerint - az lett volna jó, hogyha a Szászvidékhez hasonlóan a Székelyföldön is minden faluban vár állott volna. Az elkezdett vár építéséhez ragaszkodó vásárhelyi küldöttek azzal védekeztek, hogy a háromszékieknek is sok "kastélyuk" van, mire a székelyek azt válaszolták, hogy "Módúvából gyakran félelme van azoknak..., de azok csak pró kerítések."

A nagyajtai
templomerőd
(rekonstrukció)

Röviden úgy is mondhatnánk, hogy a Székelyföldön, a székelyek betelepülése után várat csak építeni lehetett, erőszakkal. Épp ezért különös figyelmet érdemelnek azok az erősségek, melyeket a székelység maga és javai védelmére, önszántából épített.

Ezek a székely templomerődök.

Az 1396. évi nikápolyi csatavesztést követően a török betörések rendszeressé váltak Erdélyben. A portyázó török csapatok kezdetben a Barcaságot és Nagyszeben környékét pusztították, a XV. század derekától azonban Erdély más vidékeire is eljutottak. A növekvő veszedelem hatására a szászok mindjárt a XV. század elejétől védett helyek kiépítéséhez fogtak: a dombtetőkre mentsvárakat (parasztvárakat) emeltek, templomaikat pedig védőtornyos várfalakkal vették körül.

A székelyek kezdetben a legegyszerűbben rendezkedtek be a védelemre. A templomok későgótikus átépítésével párhuzamosan, a XV. század végén és a XVI. század elején lőréses kőtornyokat emeltek, a templom körüli temetőt pedig védelemre is alkalmas, 2-3 méter magas kőfalakkal vették körül. Az így kialakított kerített templom legalábbis kezdetben megfelelő védelmet biztosított a falu népe számára, főképp a kisebb létszámú portyázó csapatokkal szemben.

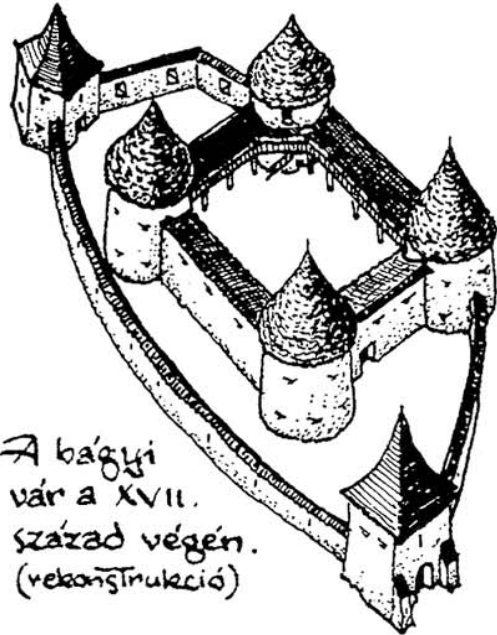
A Barcaság felé földrajzilag nyitott, s. ezáltal a támadásoknak is inkább kiszolgáltatott háromszéki medencében a templomok köré gyakran 8-10 méter magas, ovális alaprajzú, lőréses kőtornyokkal ellátott várfalakat emeltek (Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Bölön, Gidófalva, Uzon, Alsócsernáton, Feltorja, stb.) Ezeknek az úgynevezett első generációs székely templomerődöknek bejárata rendszerint a templomtól külön épített harangtorony alatt nyílt, mely egyben a vár egyetlen védőtornya volt. Kivételt képez a sepsiszentgyörgyi, az illyefalvi, a bölöni és az alsócsernátoni templomerőd: ezeknél a falak oldalvédelmét külön e célra épített védőtornyok is biztosították. Ezek a templomerőségek, melyeket az 1603. évi dési gyűlés székely részvevői némi kicsinyítő szándékkal "apró kerítéseknek" neveztek, a XVI. század közepére készen állottak.

A székely templomerődök második generációjának, a bástyás templomerődöknek a kiépítésében jelentős szerepet

játszottak a XVI. századvég, és XVII. század első évtizedeinek háborús eseményei. Mihály havasalföldi vajda erdélyi hadviselése, Basta uralma, Székely Mózesnek a fejedelem-ségerért vívott harca, majd később a brassói szászok és Báthori Gábor közti fegyveres összecsapás sok pusztítást okozott, jelentős emberáldozatot követelt. Az ekkor szerzett keserű tapasztalatoktól sarkallva a Székelyföldön újabb templomerődök épültek. Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György meglehetősen anyagi és szellemi fellendülést biztosító uralmának idejére tehető a székelyderzsi, a homoródszentmártoni, a nagyajtai és az árkosi templomvár kiépítése. Ugyanebben az időszakban egy-egy külső vár építésével erősítik meg a már meglévő sepsiszentgyörgyi és illyefalvi templomerődöt, a bölönit pedig újabb védőtornyokkal egészítik ki.

Ezeket az újabb erődtípusokat néhány kivétellel a szabályos alaprajz és az oldalvédelmet biztosító sarokbástyák jellemzik, ez utóbbiak közül nemegy az olasz bástyák mintájára épült. (Nagyajta, Árkos, Illyefalva) Míg az első generációból származó templomerődök esetében csak feltételezhető, hogy építőik székely mesterek voltak, a második generáció-bélieknél ezt szinte biztosra vehetjük, ugyanis igen valószínű, hogy az olaszbástyás fejedelmi építkezéseknél bizonyíthatóan résztvevő nagyszámú székely kőműves és ácsmester hazatérve a helybéli templomerődök építésénél kamatoztatta tapasztalatait.

A Székelyföldön egy mentsvár is épült, a bágyi várhegyen, a XV. század hatvanas éveiben. A várat Apafi Mihály fejedelem utólagos jóváhagyásával hat környékbéli székely falu lakosai építették, és közösen használták a XVII. század végéig.

A bágyi
vár a XVII.
század végén.
(rekonstrukció)

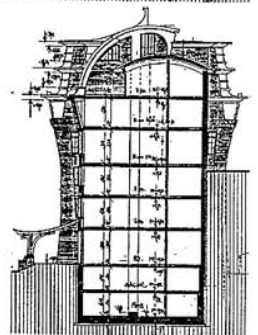
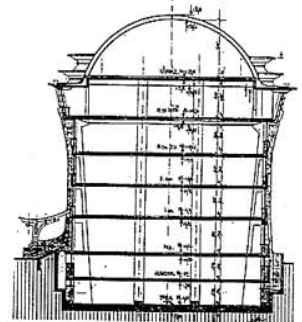
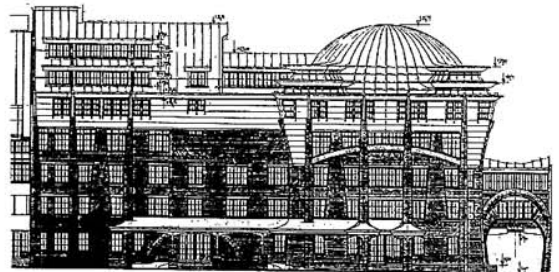
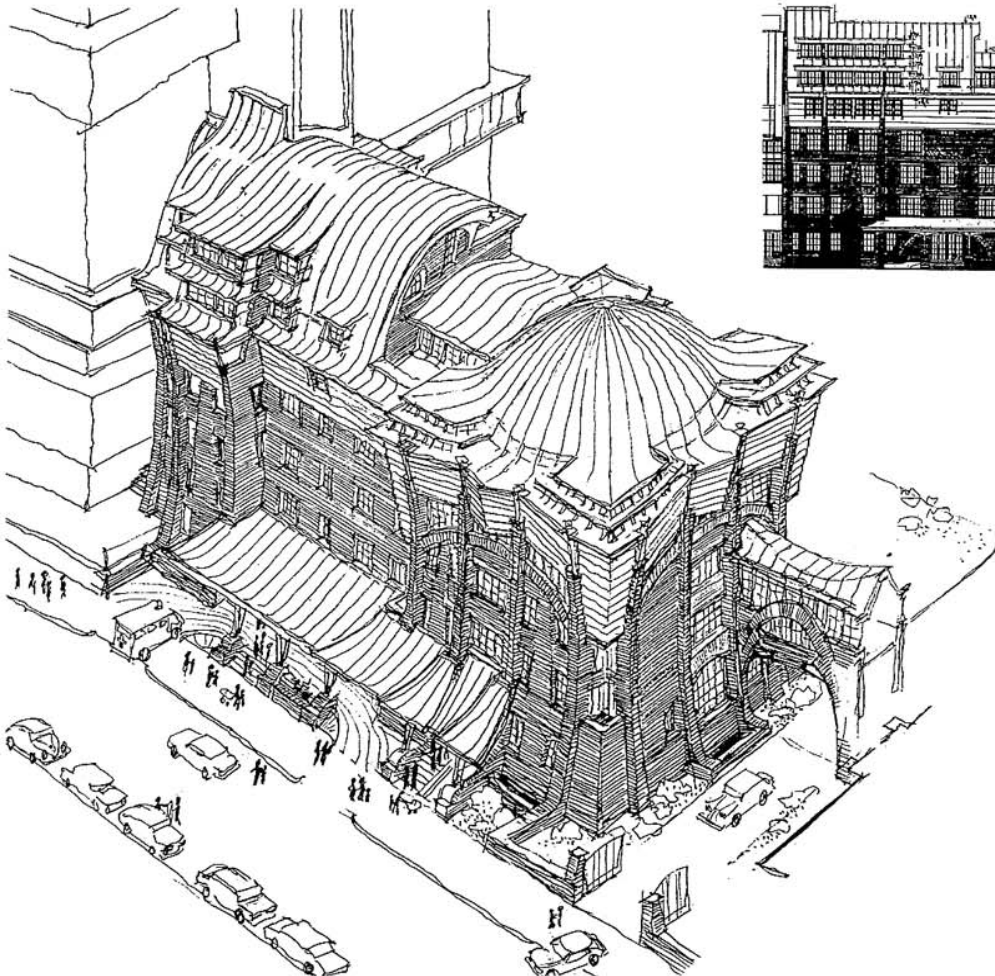
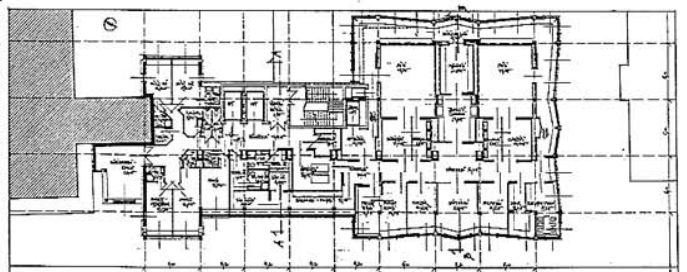
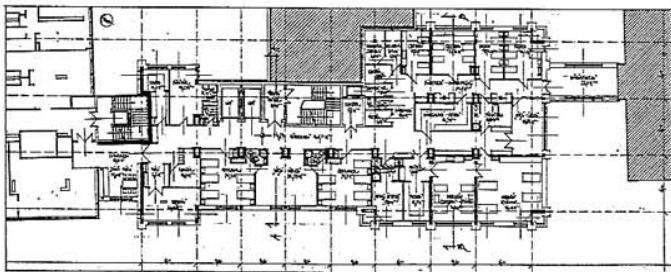
Várepítő volt-e tehát a székely nép? Mint látjuk, nem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel válaszolni e kérdésre. Tény, hogy minden olyan erődtípus létrehozását ellemezte, melyek az erdélyi vajda, vagy a későbbi székelyföldi fejedelmek hatalmának megerősítését szolgálta, vagy annak lehetőségét hordozta volna. Mikor azonban megmaradása forgott kockán, igenis épített várakat, ha nem is oly impozánsakat és nem is olyan nagy számban, mint a szomszédos szászok.

Makovecz Imre - Bata Tibor GYERMEK-SZÍVSEBÉSZETI KÓRHÁZ

Az Országos Kardiológiai Intézet 1993. őszén megbízta a MAKONA Építészrodát a meglévő épülethez kapcsolódó új gyermek-szívsebészeti bővítés tanulmánytervének elkészítésével. Részletes orvosszakmai program nem állt rendelkezésre. A tervezésbe a Mediplan orvostechnológusát vonták be, aki egy pontosított, az előírásoknak, szabályoknak eleget tevő helyiségprogramot alakított ki. A tervezés előrehaladtával kiderült, hogy a rendelkezésre álló hely igen szűkös, és bizonyos szintek - legfőképpen az első emeleti hotel-gyermekosztály - kialakítása csak kompromisszumok árán oldható meg a rendelkezésre álló alapterületen. Egy további hotelszint kialakítása műszakilag megoldható, de a ház így túl magassá válna, és természetesen számottevő többletköltséggel is számolni kellene.

A ház vizuálisan és funkcionálisan két részre bontható. Az egyik része a meglévő nagy épülethez kapcsolódik, és a függőleges, valamint a vízszintes közlekedés, továbbá főképpen orvosi munkahelyek kapnak benne helyet. A másik rész elsősorban a betegellátás, a kórtermek, és felül a műtők területe, melynek fontosságát építészeti hangfokozattal a ház "légzését" biztosító klímagépház tetőszerkezetével.

A háznak egy mentős, előtetővel fedett főbejárata lesz a Fehérvölgy utcából. Külön bejáratot kapott a földszinti ambulancia. Az épület alagsori, földszinti, első, második és harmadik emeleti szintjét össze lehet kapcsolni a jelenlegi épület szintjeivel. Az új ház függőleges közlekedését a füstmentes lépcsőház, és két, betegszállításra is alkalmas lift biztosítja. A műtő és az alatta lévő intenzív osztály jó összekapcsolása külön steriliffel oldható meg. Szennyestlift működik a szemét elszállítására, mely a földszinti ambulanciát kivéve minden szintet összeköt az alagsori szemét- és szennyestárolóval. A jelenlegi irodaépület tetőszintjére kilátást tudunk a későbbiekben biztosítani, és azt egy tetőkerttel a gyerekek részére lehet kialakítani.

HÍREK

ÉLŐ ÉPÍTÉSZET - KASSA '94

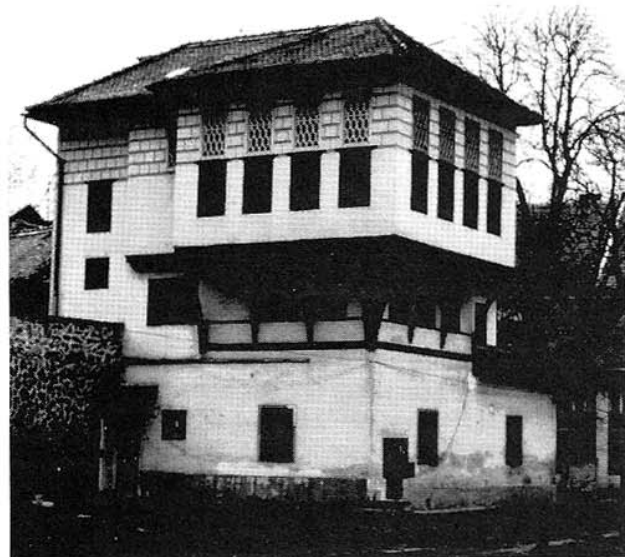
A szlovákiai építészekkel közös visegrádi kirándulásról, ahol a Kárpát-medencei szerves építészeti kiállítás szervezésének gondolata megszületett, előző számunkban adtunk hírt. Pásztor Péter kassai irodája váratlan gyorsasággal előkészítette Makovecz Imre és a MAKONA Egyesülés 1994. februári kassai kiállítását a Kelet-szlovákiai Múzeum főépületében. A február tizediki megnyitón nagyszámú érdeklődő tekintette meg a mintegy 120 kiállított tablót.

Március 4-én és 5-én nemzetközi építész szimpozion zárja a bemutatót, amelynek első napján előadásokra, beszélgetésekre és sajtóértekezletre kerül sor. A második napon a felépült szlovákiai munkákat tekinthetik meg az érdeklődők. Március 4-én nyílik meg a szerves építészet iránt elkötelezett szlovák, morva és cseh építészek anyagaiból összeállított kiállítás.

A rendezvénysorozat társszervezői:

- Szlovák Építésszövetség, Pozsony
- Kassai Építésszövetség
- Magyar Kultúra Központja, Pozsony
- Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa

A gyakorlati munka oroszulánrészt a Drahovský és Pásztor Építésziroda tagjai végezték. A második kiállítás ismertetésére visszatérünk.

A rodostói Rákóczi-ház 1943-ban Kassán felépített hasonmása

LÓNYABÁNYA (Lovinobaňa) római katolikus templom. A templom felszentelésére 1993. szeptember 19-én került sor, a szertartást a rozsnyói püspök végezte. Az építész, Pásztor Péter maga is bányavárosban, Gölnicbányán nőtt fel, és számos gyermekkori élmény köti a bánya világához. A lónyabányai templom is elsősorban bányászok számára készült, a falu régi, erődített falakkal körülvett temploma ma az evangélikus híveké, a katolikusok - jelentős részük a magnéziumbányászatnak köszönhető fejlődés következtében került a községbe - önerőből láttak neki az építésnek. Az építész legfontosabb gondolata a bánya világának felidézése volt. Ezt mutatja a tárnabejáratra emlékezte-

tő kapu, a kapu mögött váratlanul teljes egészében, barlangszerűen feltáruló templomtér. A templomhajó falai alaprajzilag ferdek, vonalaik egy képzetes pontban, valahol a templom terén túl metsződnek. Ez a kívülrre helyezett, de a belső térben is meghatározóan jelenvaló pont Isten helye. Ezt a pontot a harangtorony jelzi; a domboldalban előtte a templom, fölötte hátul a temető. Így a harang élők és holtak világának metszéspontján szólal meg. Az építész számára előkép volt a bánya tárnáit benépesítő szellemi lények nyüzsgő világa, Isten ezek között a lények között jelenik meg - a bányászok mindennapi környezetéből adódó képzetekhez igazodva. Az építkezésben jelentős munkával részt vevő falusiak közül sokan valóságos mesterré váltak. A kivitelezés lelkiismeretes, szép munkával készült el.

A címdoldalon és a belső borítón a lónyabányai templomról készült felvételeket mutatjuk be.

Betonozzák a Madách-sugarút tervezett vonalán dugót képező Trade Centert

A SZABAD OKTATÁSI FÓRUM előadássorozatai terv szerint folynak, összesen mintegy ötven beiratkozott hallgató előtt az Építéskamara székházában. A téli oktatási ciklus előadói, gyakorlatvezetői Kálmán István és Ekler Dezső. Ekler Dezső témája az élet minden területét átható általános romlás, és ennek jellegzetes tünetei. E romlás jellemzésére a hadtápgazdálkodás metaforáját használja (lásd: Országépítő, 1993/1-2), mely a társadalom mind nagyobb területét hatja át, és a maga igényei szerint formálja, azaz gyarmatosítja. Kiemelten foglalkozott a romlás tüneteivel a lakótelepek és általában a városfejlődés területén. A Madách-sugarút történetével és a most épülő Madách Trade Center városkezleti hatásaival foglalkozó tanulmányát a következő számunkban közöljük.

Inkább szemináriumnak tekinthető előadásai összefüggéséből érdemes kiragadnunk itt egy gondolatot: a hadtápgazdálkodás az anyanyelvet is igyekszik kisajátítani, gyarmatosítani, és ezáltal elrontani. A nyelv egyes tartományai közkinccs-mivoltuk ellenére felvásárolhatók - a reklám a hadigazdálkodás egyik felvonulási terepe - és tulajdonként eltorzíthatók és megsemmisíthetők. Az előadó mintapéldája a Hungária Biztosító jelmondata: **ESŐ ELŐTT KÖPÖNYEG**, amely a mondás eredeti változatánál mélyebben hatolva a tudatba, azt teszi érthetlenné és használhatatlanná. Gondoljunk meg, hogy teljes korosztályok ismerik meg előbb az eltorzított változatot, mint az eredeti mondást!

WEILER ÁRPÁD harkányi üdülő-lakóháza az év lakóháza Baranya megyei pályázatának megosztott első díját kapta. A pécsi Szurdok dűlőben épült, öt többlakásos lakóházból álló együttes az országos fordulón miniszteri dicséretet kapott.

Fent a harkányi, lent a pécsi díjazott épületek fényképe

BARABÁS MIKLÓS CÉH néven megalakult a romániai magyar képzőművészek szövetsége, mely magát a két háború között Kós Károly kezdeményezésére létrejött azonos nevű szervezet jogutódjának tekinti. Elnöke Kancsura István festőművész, tiszteletbeli elnöke Abody Nagy Béla. Első rendezvényük a CÉH egykori titkára, Szolnay Sándor festőművész kolozsvári életmű-kiállítása volt a művész születésének századik évfordulója alkalmából.

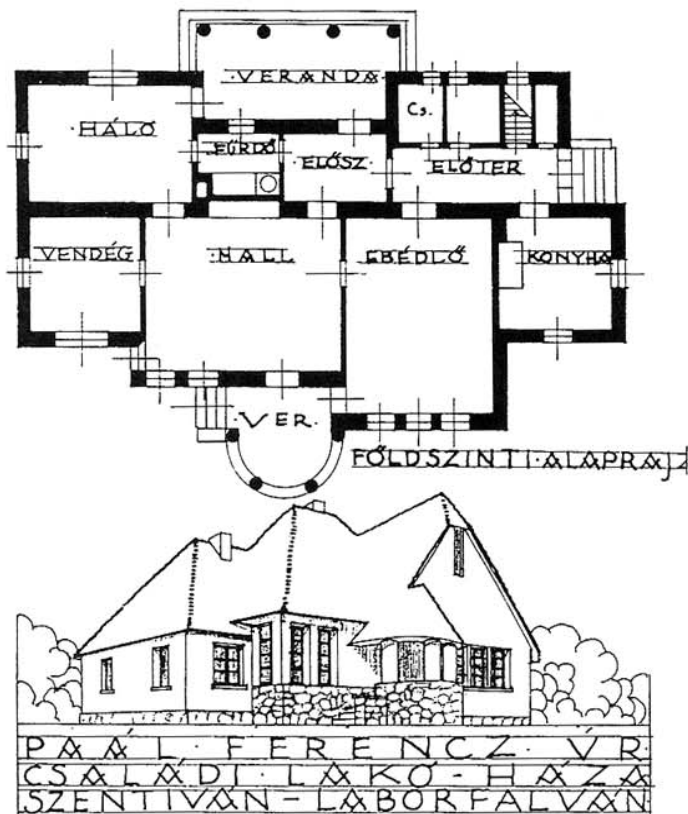
A KELEMEN LAJOS MŰEMLÉKVÉDŐ TÁRSASÁG január 29-i rendezvényén első ízben adták át a Társaság díjait. Kós Károly-emlékérmét kapott Zakariás Attila az illyefalvi vártemplom helyreállítási munkáiért, Debreczeni László-emlékérmét B. Murádin Katalin az erdélyi kőszöszékek felméréseért, és Veress Ferenc-emlékérmét Kántor László a házsongárdi temető síremlékeinek fényképezéséért.

HELYREIGAZÍTÁS Előző számunkban (43. oldal) Apáti György csengeri polgármester urat kitüntetésé alkalmából a fővárosban ülő főszervező a fülének Csengerhez hasonlóan csengő Csongrádba helyezte át. Reméljük, hogy annál tovább marad Csengeren hivatalában.

Szalai Tibor rajza pedig fejjel lefelé helyezkedett el a 47. oldalon. Lapunkat így legalább többen forgatják.

THE ART OF THE NATIONAL DREAM (A nemzeti álom művészete) címen jelent meg egy művészettörténeti tanulmánykötet az írországi Irish Academy Press kiadásában. (Nemzetközi bemutatására a Magyar Köztársaság dublini nagykövetségén került sor január 13-án.) A kötet egy két évvel ezelőtti, a művészeti kánon századfordulón történt megváltozásával foglalkozó konferencia előadásait, és további hasonló témájú tanulmányokat gyűjtött össze, hogy világviszonylatban vizsgálja a századfordulón népművészeti forrásokból merítő nemzeti kultúrtörékvések eszmekörét. Három magyar tanulmány szerepel a kötetben: Gellér Katalin: *Romantikus elemek a magyar szecesszióban*; Keserű Katalin: *A vernakularizmus és sajátos jellemzői a magyar művészetben*; Gerle János: *Mi a vernakuláris? - Avagy a nemzeti formanyelv keresése*.

A kötet különös értéke, hogy a szerkesztő - Nicola Gordon Bowe - a nagyon gazdag nemzetközi képanyagból a címlapra az egész témakörre legjellemzőbbnek tartott Varjúvár képét választotta. Ezzel Kós Károly munkássága és a magyar építészettörténet századfordulós szakasza jelentős nemzetközi elismerésben részesült.

Villaterv az Anthony Gall által gyűjtött és lemásolt dokumentumokból

ANTHONY GALL kiállítása (lásd előző számunkat) kiemelkedő eseménye volt a tavaly decemberi Kós-évfordulónak. A kiállításához szépen szerkesztett katalógus is készült. Az anyagot februárban Miskolcon, márciusban Gödöllőn láthatja a közönség. A gyűjtőmunka eközben tovább folyik. Anthony Gall ajánlotta közlésre az itt következő, alig ismert beszámolót, melyet Kós Károly az 1930-as Budapesti Nemzetközi Építészkongresszusról hazatérve írt, és az Erdélyi Helikonban közölt. E tanulmánya is mutatja, hogy a harmincas évek elején a modern építészet egyes eredményei nagy hatással voltak rá. Ebben az időben készített tervein megkísérelte a népi építészet és a modernizmus lehetetlennek tűnő összeötvözését.

Kós Károly ÚJ ÉPÍTŐMŰVÉSZEZET

- Jegyzetek a budapesti XII.
nemzetközi építészeti tervkiállításához -

Szeptember második hetében gyűltek össze a világ húsz országának építőművész-delegátusai, hogy immár XII. kongresszusukat ez alkalommal Budapesten tartsák meg. Ez a húsz ország magába foglalta Oroszországon kívül egész Európát, Európán kívül az Egyesült Államokat, Mexikót és Argentínát, tehát a nyugati földgömb számottevő kultúr-államait.

Az építőművészek kongresszusa önmagában is mindenképpen általános érdekű esemény, mely a mostanában divatosá vált legtöbb internacionális kongresszusnál, tanácskozásnál, gyűlésnél mindenestre értékebb munkát végzett, mert az emberiség kulturális életmódjának egyik legfontosabb területén nem elméleti, de kizárólagosan gyakorlati javaslatokat tárgyalt le, és hozta meg azok eredménye alapján a maga feltétlenül megvalósítható és meg is valósuló határozatait, melyeket az illető országok megfelelő műszaki és művészi szervei magukra nézve kötelezőnek vállaltak, és végrehajtásukról gondoskodnak.

De bármilyen fontosságú is a kongresszusnak ez a tanácskozási és határozati, tehát lényegi része, minket, illetőleg a nagyközönséget a közvetlenül e kongresszussal kapcsolatban rendezett internacionális építészeti kiállítás érdekli, mely úgy a kiállított anyag nagy számával, mint művészi érdekességével, valamint végül pompás és áttekinthető rendezésével minden eddigvaló építészeti kiállításnál értékesebb a számunkra. Hogy rideg számokban beszéljünk: a budapesti városligeti Múcsarnokban és a Nemzeti Szalomban hivatalosan kiállított művek száma meghaladta a kettőezret. Ehhez csatlakozott (a kongresszuson kívül, de vele kapcsolatosan) a jövődő építész-generáció kiállítása a Műegyetemen több, mint félszáz művel, sőt ide sorozhatjuk a Városligetben rendezett lakásberendezési, belső építészeti kiállítást is.

(közli: Anthony Gall katalógusa)

C.1935 BÁNYFŐNYÁD (HUEDIN).
KALOTASZEGI MÚZEUM ÉS KULTÚRHÁZ TERVE

Akkora szám ez, illetőleg akkora terjedelem, hogy a szakembert is megszedíti, ha csak végigfutja is ezt a kiállítás-sorozatot. És tekintve azt, hogy minden ország a maga építőművészeti termelése gondosan megválogatott, tehát legmértőbbnek ítélt objektumainak képét küldötte el Budapestre, igazán nehéz, sőt szinte lehetetlen feladatot akarnánk megvalósítani, ha részletes kritikára mernénk vállalkozni.

Viszont éppen az anyag kimerítően nagy mennyisége és alapos megválogatottsága teszi lehetővé azt a megállapításunkat, hogy ez a kiállítás a nyugati világ építőművészeti kultúrájának mai hű képe, és hogy szinte hajszálpontosan állapítja meg az architektúra életfunkciójának állapotát a mai pillanatban.

A mai pillanat képe pedig világosan mutatja, hogy az emberi kultúra legősibb és legfontosabb megnyilvánulása: az architektúra a múlt századi demoralizációs és kínlódó vergődésének immár a végére érkezett: az emberi társadalom nagy revolúciója még nem végződött ugyan, még nincsen berendezkedve az új és gyökerében változott viszonyok következtében más társadalom, de már a jól látó szem látja a jövődőt, és az architektúra készül az új társadalom kultúrájának művészi kifejezésére az építőanyagok és szerkezetek formanyelvén.

És ez a jövődő stílus a demokrácia stílusa lesz. Ez a jövődő művészet az a művészet lesz, amelyet Ruskin már nyolcvan esztendővel ezelőtt eljövendőnek hirdetett: a mindenki művészete, a milliók művészete.

És ennek a művészetnek nem lesz más formanyelve, mint a múltak történelmi stílusaié. Ez nem az egyes mindenható fáraók és despoták kőből és téglából faragott és épített, állati rabmilliók vérével összerakott dinasztia-művészete lesz, ez nem a rómaiak brutális imperiálista stílusa lesz, nem az egyházi rendek és feudális urak középkori vár- és katedrális-építkezése, nem a dekadens pápaság és kifinomult olasz kényurak l'art pour l'art reneszánsza, nem a barokk individualitás stílusa. De mindenekfelett a tömegek stílusa lesz, a kisembereké, a dolgozó milliók művészete lesz.

És az új architektúra nem lesz kevésbé monumentális, mint volt a kiválasztottaké, az egyes, vagy kevészámú hatalmasoké. De olcsóbb lesz, és részesül belőle mindenki. Nem lesz halott művészet, nem lesz l'art pour l'art, de szolgálni és szépíteni fogja a milliók életét, vigasztalása és öröme lesz a robotosoknak is.

Az amerikaiak és utánuk a németek bizonyítják, hogy a nem is olyan régen igazán még szörnyűséges felhőkarcolók mai utódai milyen komoly művészi alkotások lehetnek. Hogy milyen szépen is lehet megoldani a roppant munkáskaszárnyákat, a munkás-család kényelmére, azt a bécsiek és hollandusok mutatták be meggyőző példákban. Új problémát kell megoldania az architektusnak a krematóriumban (Bécs), a strandfürdőben, a nagyméretű stadionban (Amsterdam). A vasnak, a vasbetonnak és legújabban az üvegnek ma már szinte hihetetlen kihasználási lehetőségével oldja meg az új építőművészet a tömegszanatóriumnak, kórháznak, üdülőintézetnek, tudományos, népjóléti és sportépületeknek, de a gyári műhelyeknek, munkahelyeknek a modern higiénia által követelt és a technika által lehetővé váltott problémáit. És már-már ki tudja használni az új szerkezeti lehetőségek esztétikai szépségeit is.

A régi feladatok közül a templom az, amely architektonikus evolúcióját csak a háború után kezdte el, és a kommunális székházai (országház, városház) azok, melyek bizonyos tekintetben megmaradtak az eklekticizmusban. A mostanában épültek közül a stockholmi városház,

minden idők városházépületei között a legkiválóbbak egyike, architektúrája szellemében a velencei Doge-palotára emlékeztet, ami a Doge-palota javára írandó, nem a stockholmi városház rovására.

De talán a legősibb emberi építési feladat: az egyes családi ház az, mely a mai architektúrának is legfontosabb és örökké újonnan megoldandó problémája, mert minden egyes emberi családnak öröktől óta a legösztönösebb vágyakozása, melyet nem írthat ki belőlünk semmiféle társadalmi változás, semmiféle gazdasági vagy politikai átalakulás. Természetes, hogy e probléma megoldásánál is a mai, háború és forradalmak utáni építészgeneráció a kisemberre van főleg tekintettel, annak az otthonreménységét kell megvalósítania. A kicsiny, a minél kisebb, mert minél olcsóbb, de emellett kényelmes, praktikus, higiénikus és művészi otthon feladatának megoldása a cél, mely kivétel nélkül állandóan foglalkoztatja, sőt ma talán intenzívebben, mint valaha, a világ architektusainak mind nagyobb számát. A nagytermes, sokszobás, pazarlással épült kastély, palota és burzsoa-ház ma nagyon mellékes problémává csökkent, viszont szinte versenytéma a minél kisebb alapterületű, minél többet minél olcsóbban adó, művészileg megoldott családi ház. Ennél a megoldáskeresésnél érdekes megállapítanunk, hogy a művészek túlnyomó többsége az eklekticizmust szinte teljesen elvetette, és a művészi megoldást két irányban igyekszik megtalálni: az új anyagok és újabb meg újabb szerkezetek esztétikus alkalmazása által és lehetőleg az egyes nemzetek ősi, mindig a helyi viszonyokhoz, a természeti környezethez és az éghajlathoz alkalmazkodó népi architektúrájának szellemében.

Meg kell állapítanunk, hogy az új anyagok és szerkezetek, a civilizatórikus berendezési követelmények, valamint a takarékoság mindenek felett kötelező és keresztülhajtott elve még keresi a maga stílusbeli kifejező formáit, de itt-ott mintha már legalább a maga nemzeti-művészeti karakterét megtalálta volna. Talán a legjobban simulnak össze ezek a célkitűzések a felsőitáliai építészek épületeiben, már kevésbé az északi nemzeteknél (svédok, dánok, hollandusok és angoloknál), a franciák, németek általában nem tudják magukat franciául, illetőleg németül kifejezni. A keleti országokban még erős az eklekticizmus, és görcsösen ragaszkodik a maga pozíciójához, viszont a radikálisan modern építészek a nyugatiak igen erősen szolgai utánozzák még...

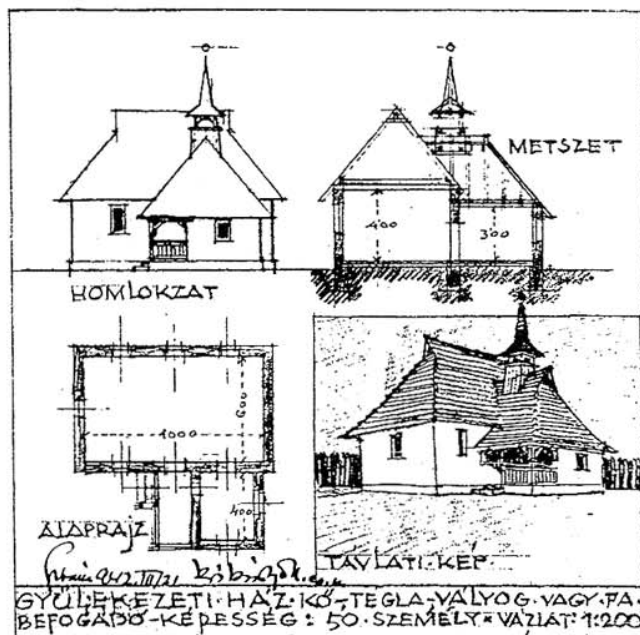
Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az új, németül *sachlich*-nak elnevezett architektúrai törekvések idejében a régi, történelminek nevezhető architektúra, illetőleg stílusok elvesztették volna a maguk jelentőségét. A kiállítás egyik termében Magyarország bemutatta az ezer esztendő folyamán épült művészi értékű épületeknek egy igen jól megválogatott sorozatát. És kétségtelenül megállapítható volt, hogy ez a terem, minden igaz architektuslátogatónak legnagyobb gyönyörűsége volt. Be lehetne bizonyítani - ha egyáltalán szükséges volna a bizonyítás - hogy a modern architektusnak bizonyosan nagyobb szüksége van a történelmi stílusok alapos ismeretére, mint a stílusokban dolgozó építésznek valaha is volt. A művészet törvényei e tekintetben áthághatatlanabbak, mint a büntető törvénykönyv paragrafusai.

*

Nagyoltan idevetett vázlatban igyekeztem pusztán azt a tanulságot leszögezni, melyet a mi művelt közönségünk, az internacionális kiállítás megtekintésének hiányában, va-

lamint minimális építőművészeti kultúrája ellenére is, általános kultúrája javára megfoghat. A részletes ismertetés sajnos mindenképpen felesleges itt nálunk: lehetetlen módon kívül esünk a nyugati kultúrközösség zónáján. De ha kegyetlenül fájdalmas is ez a mi szomorú elzártságunk az élő kultúra csodálatosan szép lüktetésétől, jó tudnunk arról, hogy *van* élő, ifjú, és bizonyosan győzedelmeskedő építőművészet, és bizonyosan el fog jönni hozzánk is, amikor is gyönyörű volna ismerősképpen fogadnunk be lelki hajlékunkba...

A **MŰVELŐDÉS** című romániai közművelődési folyóirat decemberi száma több, a Kós Károly-évfordulóval kapcsolatos cikket tartalmaz. Balogh Ferenc írása *Kós Károly építészeti stílusáról* egy eddig publikálatlan tervet is közöl abból a sorozatból, amelyben Kós különböző létszámú gyülekezetek számára tervezett kisebb templomokat és imaházakat.

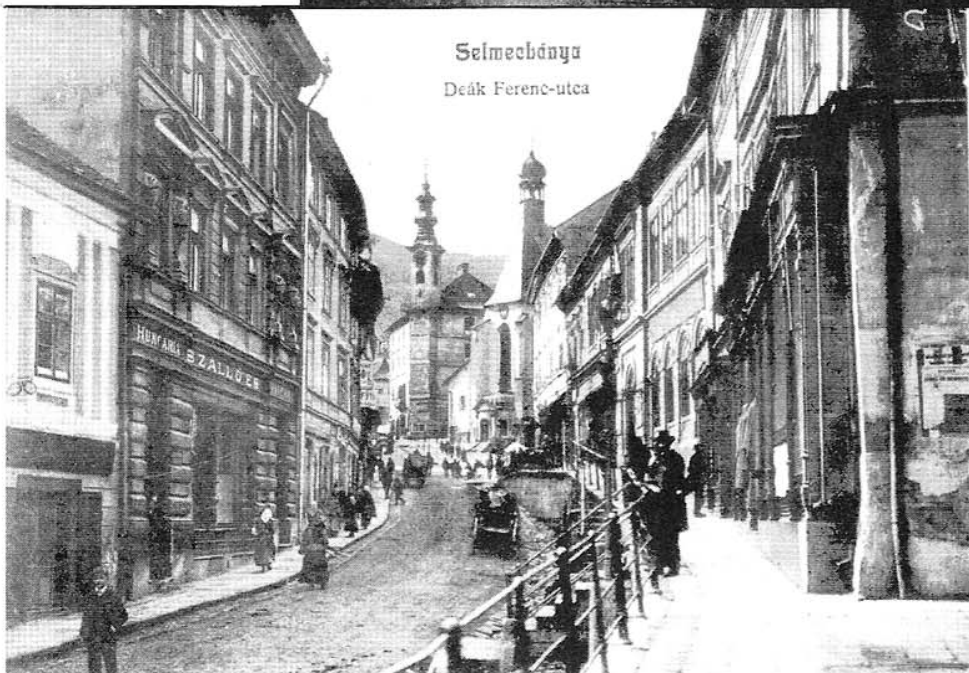
SIKLÓDON (Siclod) május folyamán avatják fel a Kós Károly által évtizedekkel ezelőtt tervezett, és a hívek lelkesedésének köszönhetően most megépült református templomot. Az avatás méltó alkalom lesz egy nagyszabású találkozóra az erdélyi templomépítési programban részt vevő építészekkel. A végleges időpontról szerkesztőségünk tud majd tájékoztatást adni.

AZ UNESCO 1993-ban a kulturális világörökség részének deklarálta többek között Selmečbánya (Banska Stiavnica) belvárosát, Berethalom (Biertan, Birtalm) erődtemplom-együttesét, és a szepesi vár (Spišsky hrad) romjait. (Lásd: a következő oldalakat)

SZEPESVÁR

BERETHALOM

Selmecebánya
Deák Ferenc-utca

SELMECEBÁNYA

Erőke István
telepverető.

Selmecbánya,
1906. aug. 26.

Joerges, Selmecbánya.

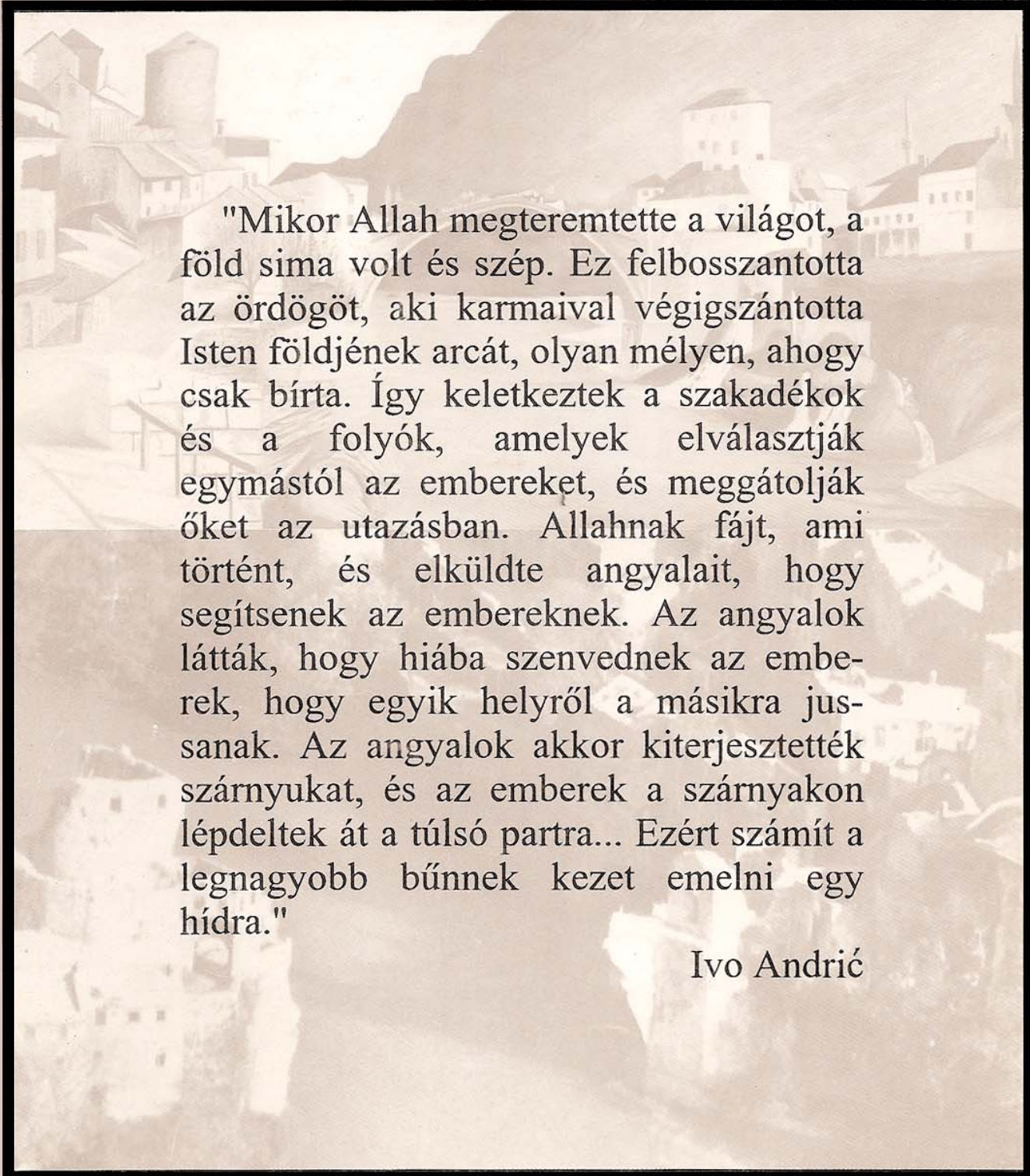

Selmecbánya.

Leányvár.

Sziveskedjék gyermeke átvételére, aug. 30. án,
csütörtökön, esti 9 órakor a keleti / központi
pályaudvar érkezési oldalán megjelenni
Kélepesi temető felé eső oldalon. Minthogy a
fiúval csak a kapukijáratnál (utca) ad
hatom ár, persónyegyre költeni felesleges
és rendkívül.

Loydl Tamás a településfejlesztésről, Somogyi főépítészek, Kampis Miklós a szerves építészetéről, Takács György a csángó Mária-kultuszról, Molnár Géza az ártéri gazdálkodásról (befejező rész), Székely György a kisgyermek zsenialitásáról, Bankó András Sebestyén Mártáról, Helyes Gábor a Lánchídról, Kós Károly a modern építészetéről

"Mikor Allah megteremtette a világot, a föld sima volt és szép. Ez felbosszantotta az ördögöt, aki karmaival végigszántotta Isten földjének arcát, olyan mélyen, ahogy csak bírta. Így keletkeztek a szakadékok és a folyók, amelyek elválasztják egymástól az embereket, és meggátolják őket az utazásban. Allahnak fájt, ami történt, és elküldte angyalait, hogy segítsenek az embereknek. Az angyalok látták, hogy hiába szenvednek az emberek, hogy egyik helyről a másikra jussanak. Az angyalok akkor kiterjesztették szárnyukat, és az emberek a szárnyakon lépdeltek át a túlsó partra... Ezért számít a legnagyobb bűnnek kezet emelni egy hídra."

Ivo Andrić